

**«ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ МЕМЛЕКЕТІ ЖӘНЕ
ҚҰҚЫҒЫ» ПӘНІ**

**№1-ДӘРІС. «Шет елдердің мемлекеті және
құқығының пәні, әдістері»**

**Халықаралық құқық кафедрасы
Отыншиева Айдана Айтуқызы – PhD докторы**

**1-дәріс. «Шет елдердің
мемлекет және құқығының
пәні, әдістері»**

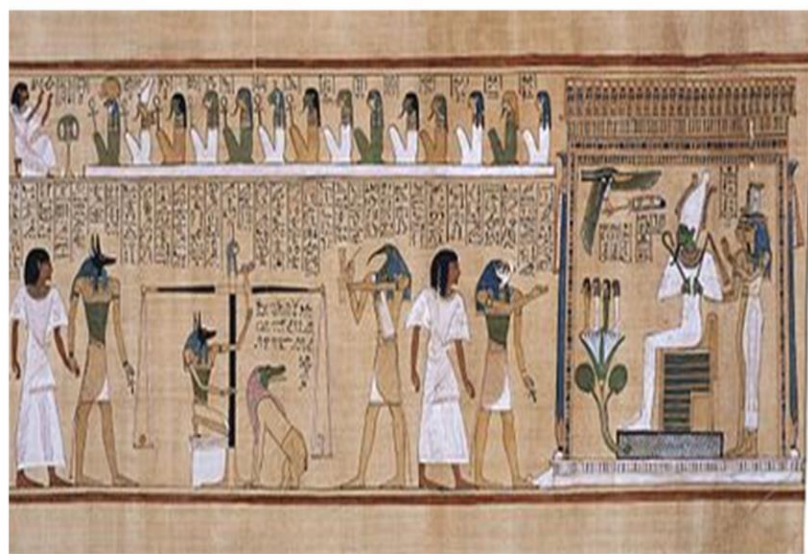
Жоспар:

- 1. Шет елдердің мемлекет және құқық тарихы ғылымының түсінігі және пәні, оның маңызы;**
- 2. Шет елдердің мемлекет және құқық тарихы ғылымының методологиясы және тарихнамасы:**
- 3. Шет елдердің мемлекет және құқық тарихының заңи ғылымдар жүйесіндегі орны және басқа қоғамдық ғылымдармен арақатынасы.**

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

Шет елдердің мемлекет және құқық тарихының пәні – нақты елдердің мемлекеті мен құқығының нақты тарихи уақыт жағдайындағы пайда болуы мен даму тарихы. Бұл зерттеулер қатаң хронологиялық реттілікпен жүзеге асырылады.

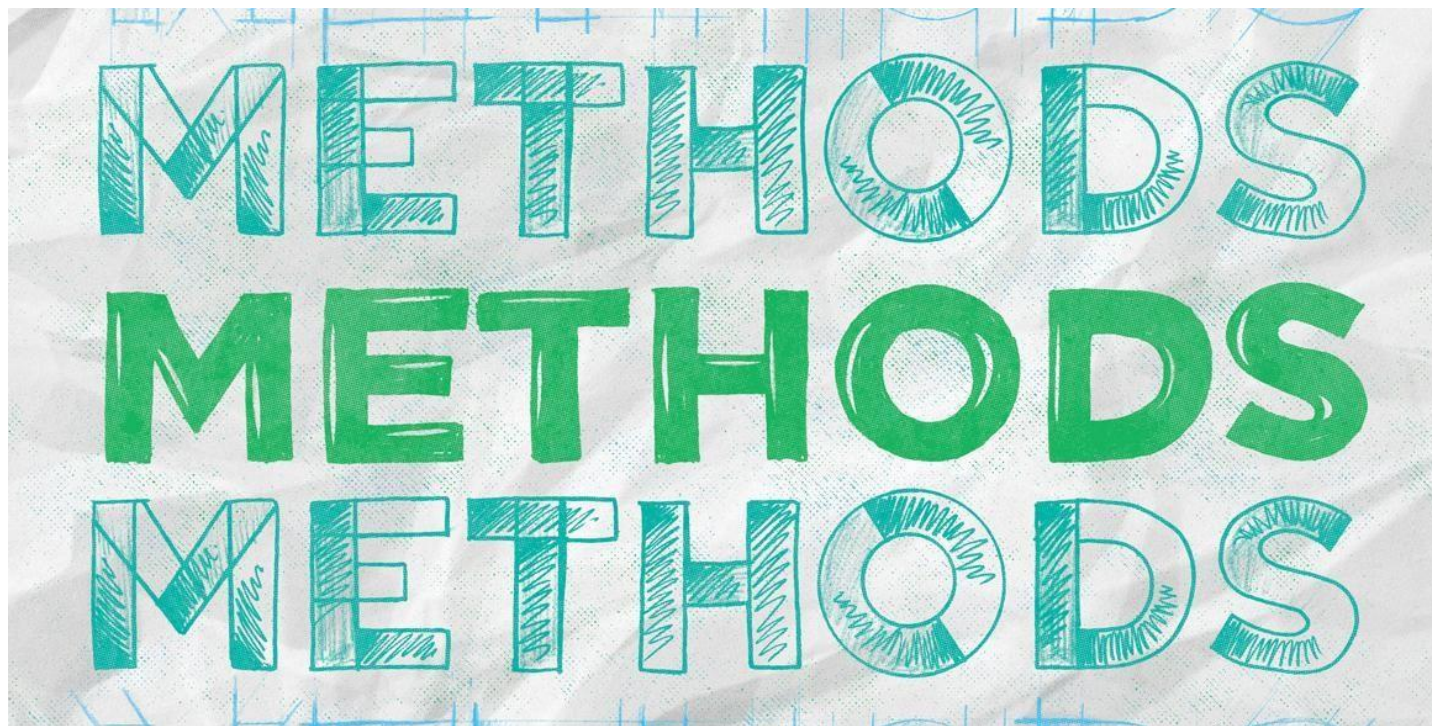
Шет елдердің мемлекет және құқық тарихы ғылымы зерттейтін құбылыстарға келесілер жатады:

- Мемлекеттілік тарихына үлкен әсер еткен елдердің мемлекеті мен құқығының пайда болуы, дамуы және қызмет етуі;
- Белгілі уақыт аралығында белгілі кеңістікте орын алған мемлекеттік-құқықтық процестердің мазмұны;
- Оларға тән себеп-салдардық байланыстар мен нақты-тарихи заңдылықтар.

Шет елдердің мемлекет және құқық тарихы ғылымының пәнін анықтағаннан кейін оның түсінігін қалыптастыру қажет

- Бұл ғылым мемлекет және құқықтың тарихы сияқты әлеуметтік құбылыстарды зерттейтіндіктен қоғамдық, яғни, гуманитарлы ғылымдардың қатарына жатады;
- Қоғамдық ғылымдардың ішінде өзінің саяси-құқықтық сипатына сәйкес заңи ғылым болып табылады;
- Заңи ғылымдардың ішінде шет елдердің мемлекет және құқық тарихы ғылымы тарихи-заңдық ғылым болып дараланады.

Шет елдердің мемлекет және құқық тарихының әдістері
дегеніміз – мемлекеттік-құқықтық құбылыстардың пайда болу, даму және қызмет етуінің тарихы туралы білім алуда қолданылатын әдіс-тәсілдер, ережелер және қағидалардың жиынтығы.

Шет елдердің мемлекет және құқық тарихының әдістері қолданылу шеңберіне байланысты бірнеше топқа бөлінген. Олар:

- Жалпылама әдістер - философиялық, сана-сезімдік тұғырға және әмбебап қағидаларға негізделген әдіс-тәсілдер. Оларға келесі әдістер жатады;
- Жалпылама-ғылыми әдістер - логикаға негізделген және барлық ғылымдарда қолданылатын әдістер;
- Жеке-ғылыми әдістер - басқа ғылымдар қалыптастырған және мемлекеттік-құқықтық құбылыстарды зерттеуде қолданылатын әдістер;
- Жеке-құқықтық әдістер - заңи ғылымдармен қалыптастырылып, мемлекеттік-құқықтық құбылыстарды зерттеуде қолданылатын әдістер;
- Шет елдердің мемлекет және құқық тарихында жалпылама әдістерден көбінесе диалектикалық-материалистік әдіс қолданылады. Бұл әдіске сәйкес тарихи процестер даму барысында қозғалыста, өзгерісте зерттеледі. Яғни, зерттеушілер мемлекет пен құқыққа өзгертін, дамитын құбылыс ретінде қарайды. Оған сәйкес зерттелетін құбылыстың басты элементтері анықталып, олардың өзара байланысы мен олардың мазмұны айқындалады.

Шет елдердің мемлекет және құқық тарихы ғылымының пәнін зерттеуде жалпылама-ғылыми әдістердің келесі түрлері қолданылады:

- **Анализ** – күрделі мемлекеттік-құқықтық құбылысты бөлшектеп, бөлек-бөлек зерттеуге негізделген әдіс;
- **Синтез** – құбылысты оның құрылымдық бөліктерін шартты түрде біріктіріп зерттеуге негізделген әдіс;
- **Салыстыру** – бөлек құбылыстарды бір-бірімен салыстыру арқылы зерттеуге негізделген әдіс;
- **Индукция** – құбылыстың жеке жақтарын танып, оларды жалпылау арқылы зерттеуге негізделген әдіс;
- **Дедукция** – құбылысты жалпы зерттеп, оның жеке жақтарына қорытынды беруге негізделген әдіс.

Жеке-ғылыми әдістерден шет елдердің мемлекет және құқық тарихы ғылымында жүйелік-құрылымдық әдіс, салыстырмалы-тарихи әдіс, кезеңдеу әдісі және статистикалық әдісті қолдану жүзеге асырылады.

- **Жүйелік-құрылымдық әдіс** белгілі саяси-құқықтық құрылымдарды кешенді түрде, яғни, белгілі бір элементтердің жүйесі ретінде зерттегенде көрініс табады. Ол элементтерді бір-бірімен тығыз байланыстағы бөлшектер ретінде, олардың ішкі және сыртқы байланыстарын саралағанды көздейді.
- **Статистикалық әдіс** арқылы шет елдерінің мемлекет және құқық тарихы ғылымының сандық жағы ашылады. Осы әдістің арқасында заңдылықтарды кез-келгендіктен ажыратылады. Сандармен жұмыс құбылыстың, процестің ұзындығын, жайылу шеңберін, таралу кеңістігін анықтауға мүмкіндік береді.
- **Салыстырмалы-құқықтық әдіс** анықталған тарихи құбылысты немесе процесті оның қасиеттерін толық анықтау үшін оған ұқсас басқа құбылыстармен немесе процестермен салыстыруға негізделген.

Кезеңдеу әдісі тарихи процестерді зерттеуді жеңілдету үшін оларды уақыттық белгісіне сәйкес топтастыруға негізделген. Оған сәйкес белгілі уақыт аралығында орын алған процестер мен құбылыстарды бірге зерттеледі. Бұл әдістің қолданылуы нәтижесінде шет елдердің мемлекет және құқық тарихының тарихнамасы қалыптасады. Аталмыш ғылым тарихнамасы хронологиялық тәртіп бойынша төрт негізгі кезеңнен тұрады:

➤ **Ежелгі дүниенің мемлекеттік-құқықтық институттарының тарихы (б.э.д. 4 мың ж. – б.э. 5 ғ.)**

Бұл кезеңнің өзінде екі бөлімі тармақталады: біріншіден, Ежелгі Шығыс мемлекеттері мен құқығы (Ежелгі Вавилон, Ежелгі Египет, Ежелгі Үндістан, ежелгі Қытай); екіншіден, Антика заманының мемлекеттері мен құқығы (Ежелгі Грек мемлекеттері мен Ежелгі Рим);

➤ **Орта ғасырлардың мемлекеттік-құқықтық институттарының тарихы (5 ғ.- 17-18 ғғ)**

Курстың бұл бөлігінде орта ғасырларда болған тарихи процестер, сол кезеңнің тарихына үлкен әсер еткен мемлекеттер мен олардың құқықтық жүйелері қарастырылады;

➤ **Жаңа заманның мемлекеттік-құқықтық институттардың тарихы (17-18ғғ. – 19 ғ.)**

Бұл кезеңде европада басталған буржуазиялық революциялардың тарихы, оның нәтижесінде орнаған саяси режимдер мен құқықтағы өзгерістер қарастырылады;

➤ **Ең жаңа заманның мемлекеттік-құқықтық институттарының тарихы (20-21 ғғ.)**

Мемлекет пен құқық тарихының бұл дәуірі жиырмамыншы ғасырдан әлі күнге дейін жалғасуда.

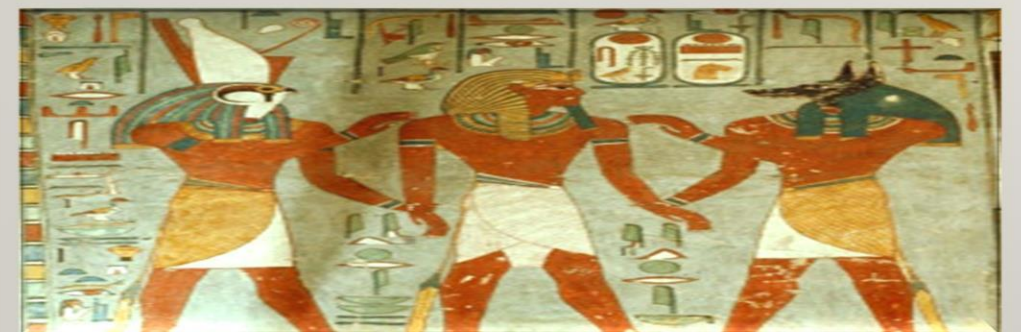

**№2-ДӘРІС. «Ежелгі Египеттің мемлекеті мен
ҚҰҚЫҒЫ»**

2-дәріс. «Ежелгі Египеттің мемлекеті мен құқығы»

Жоспар:

1. Ежелгі Шығыс мемлекеті мен құқығының орнауы мен дамуының ерекшелігі;
2. Ежелгі Египет мемлекеті;
3. Ежелгі Египеттің құқығы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

Адамзат тарихында мемлекет пен құқықтың пайда болуы ұзақ уақытқа созылған, күрделі, кешенді процес болды. Б.э.д. IV-I мыңжылдықтарда Таяу Шығыста, кейін Солтүстік Үндістан, Қытай, Оңтүстік-Шығыс Азияда алғашқы мемлекеттер құрылды. Олардың құрылуы мен дамуының кезеңдері:

- **Номдық мемлекеттер кезеңі**, яғни, рулық, тайпалық қатынастардан енді босап жатқан қауымдардың әкімшілік-шаруашылық бірлестіктері – номдардың құрылу кезеңі. Номдарға мемлекеттің кейбір белгілері тән болғанымен, оларды жеке мемлекеттер деп айта алмаймыз;
- **Мемлекеттік орталықтану кезеңі**, яғни, орталық басқару органдарының, сот жүйесінің, әскердің, қаржы органдарының пайда болуына байланысты біртұтас орталықтанған мемлекеттердің құрылу кезеңі. Аталмыш кезеңде аумақ, халық, мемлекеттік аппарат және салық жүйесі сияқты мемлекеттің міндетті белгілері қалыптасты. Сонымен бірге, мемлекетке дейінгі кезеңде негізгі қоғамдық реттеуші болған әлеуметтік нормалардың негізінде құқық пайда бола бастады;
- **Империя-мемлекеттердің кезеңі**, яғни, үлкен аумақты қамтитын, билігі бір адамның қолында шоғырланған империялардың пайда болу кезеңі. Осы кезеңде қауымдардың билігі әлсіреп, олар орталық билікке қатысты тәуелсіздігінен айрылды. Қауымдық бөліністің орнын аумақтық бөлініс жүйесі басты.

Ежелгі Шығыс мемлекеттеріне келесі белгілер тән:

- Ежелгі Шығыс мемлекеттері негізінен ірі өзендердің алқаптарында пайда болды. Мысалы Вавилон Тигр және Ефрат өзендерінің арасында, Египет Ніл өзенінің жағасында, Үндістан Ганг және Инд өзендерінің арасында, Қытай – Хуанхэ және Яньзы өзендерінің. Аталмыш құбылыстың себебі еңбек қарулары нашар дамығандығы жағдайында халық негізінен аң мен балыққа және қорекке келетін өсімдіктерге бай өзен маңдарын мекендеген;
- Мемлекеттің ұйымдастырушы-шаруашылық функциясы басты болды. Өзен алқаптарында шаруашылық, яғни, егіншілік жүргізу көп еңбек ресурстарын қажет ететін жұмыстарды (каналдар қазу, қала бекіністерін салу) жүзеге асыруды қажет етті. Сол себепті бұндай жұмыстарды ұйымдастыру тек мемлекетке ғана жүктелді. Ол өзінің мәжбүрлеу күшінің арқасында аталмыш жұмыстарға халықтың көп бөлігін жұмылдырды;
- Жер негізінен мемлекеттік меншікте болды. Жерге және басқа да экономикалық маңызды құралдарға қатысты мемлекеттік меншік басымдыққа ие болды. Себебі мемлекетке жүктелген функциялар көп жер және еңбек ресурстарын қажет етті;
- Ежелгі Шығыс мемлекеттері құлиеленушілік сипатта болды. Ежелгі Шығыс мемлекеттерінде әскери жорықтарда қолға түскен немесе басқа жолдармен бас бостандығынан айырылған құлдардың еңбегі кең қолданылды;
- Құлдардың басым көпшілігі мемлекеттік меншікте болды, яғни, мемлекет ең ірі құл иеленуші болды. Оған себеп мемлекет атқаратын шаруашылық және экономикалық функциялардың арзан әрі көп еңбек ресурстарын талап етуі;
- Ежелгі Шығыс мемлекеттерінің ел басшыларының билігі Құдайдан берілгендігіне негізделді және шексіз сипатқа ие болды. Билікті жүзеге асырудың бұл нысаны «Шығыстық деспотия» деп аталды. Мемлекетте билік бір ғана адамның қолында болды, ол Құдайдың жердегі өкілі, баласы ретінде қарастырылды.

Египетте мемлекеттің пайда болуы б.э.д. 5 мыңжылдықта рулық құрылымның ыдырап, құлдықтың пайда болуына байланысты орын алған процес.

Ежелгі Египет мемлекетінің пайда болуы және дамуының тарихы келесі дәуірлерге бөлінеді:

- **Ертедегі патшалық (б.э.д. 3110 - б.э.д. 2800)** кезеңінде Египетте алғашқы мемлекет құрылып, Менес патша бірінші патшалардың әулетінің негізін салды. Оңтүстік Египеттік номдардың одағы Солтүстік Египеттің номдарының одағы арасында болған соғыстың нәтижесінде оңтүстікілер жеңіп ортақ мемлекет құрылды. Ең бірінші астанасы Тинис қаласы болды. Мемлекет пайда болғанға дейін Египет бір-біріне тәуелсіз өз аумағы, басқару аппараты бар 40 номнан тұрды. Осы кезеңнің аяғында Номтинис патшаның басқаруымен Египет аумағында мемлекеттің орталықтануы басталды. Астана Мемфис қаласына көшірілді;
- **Ежелгі патшалық (б.э.д. 2800 – б.э.д. 2550)** кезеңінде мемлекеттің бірігуі аяқталды, темір өндіріле бастады және пирамидалар салынды;
- **Бірінші өтпелі кезең (б.э.д. 2160 – б.э.д. 2134)** кезеңінде Египет мемлекетінде құлдырау басталды, елді Гикосостар басып алды;
- **Орталық патшалық (б.э.д. 2050 – б.э.д. 1700)** кезеңінде билікті қолына алған гикосостар астананы Фива қаласына көшірді;
- **Екінші өтпелі кезең (б.э.д. 1700 – б.э.д. 1530)** Египетте экономикалық-саяси дағдарыс орын алды;
- **Жаңа патшалық (б.э.д. 2575 – б.э.д. 1087).** Билікке келген I Яхмостың Басқаруы кезінде Египет ірі, әрі күшті империяға айналды. Аталмыш кезеңнің аяғында Египет мемлекетінде құлдырау басталды. Алғашында оны парсылар бағындырды, кейін Александр Македонскийдің империясының құрамына кірді, ал б.э.д. 30 жылдары Рим империясының отарына айналды.

Египеттің мемлекеттік құрылысы:

- Ежелгі Египетте басқа да Ерте Шығыс мемлекеттеріндегідей басқару нысаны Шығыстық деспотия сипатында болды. Билік толығымен перғауынның қолында болды. Ол мемлекет басшысы болумен қатар Күн құдайының баласы, жердегі жаршысы деп саналды. Сонымен бірге, ол сот әділдігін жүзеге асырды. Яғни, перғауында жоғарғы әкімшілік, соттық, әскери және діни билік болды.
- Уәзір мемлекетте перғауыннан кейінгі екінші адам болды. Ол перғауын атынан мемлекетті басқарды, сотты жүзеге асырды және әскери қолбасшылықты жүзеге асырды.
- Перғауынның үлкен бюрократиялық аппараты болды. Оған орталық басқару ведомствалары, жергілікті жердегі номдарды басқаратын номархтар және перғауын сарайындағы арнайы шенеуліктер кірді. Қоғамдық жұмыстарды басқаратын, әскери және салық жинаумен айналысатын үш ведомство болды. Мемлекеттік аппараттағы лауазымдардың көбісін перғауын туысқандары иеленді.

Египеттің қоғамдық құрылысы:

Ежелгі египет қоғамы алатын орнына қарай негізгі үш топтан құралды:

- Жоғарғы топ. Бұл топқа перғауын, абыздар, шенеуліктер және әскербасылар жатты. Сонымен бірге Египет қоғамының жоғарғы сатысына ру ақсүйектерінен шыққан аристократия және жазбашылар да жатты.
- Орта топ. Бұл топты негізінен басы бос шаруалар мен қолөнершілерден тұрды. Нақтылап айтатын болсақ, бұл топ келесі кішігірім топтарға бөлінеді:

Басы бос шаруалар. Олардың өзі мемлекеттік жерде және рента төлеп тұратын және шенеуліктер мен жауынгерлердің жерінде тұратын шаруаларға бөлінді.

Негізінен мемлекеттік кен орындарында жұмыс жасайтын *қолөнершілер.*

- Төменгі топ. Әлеуметтік сатының ең төменгі тобына құлдар жатты.

Құлдар өзінің иелеріне байланысты үш топқа бөлінді:

➤ Мемлекеттік құлдар.

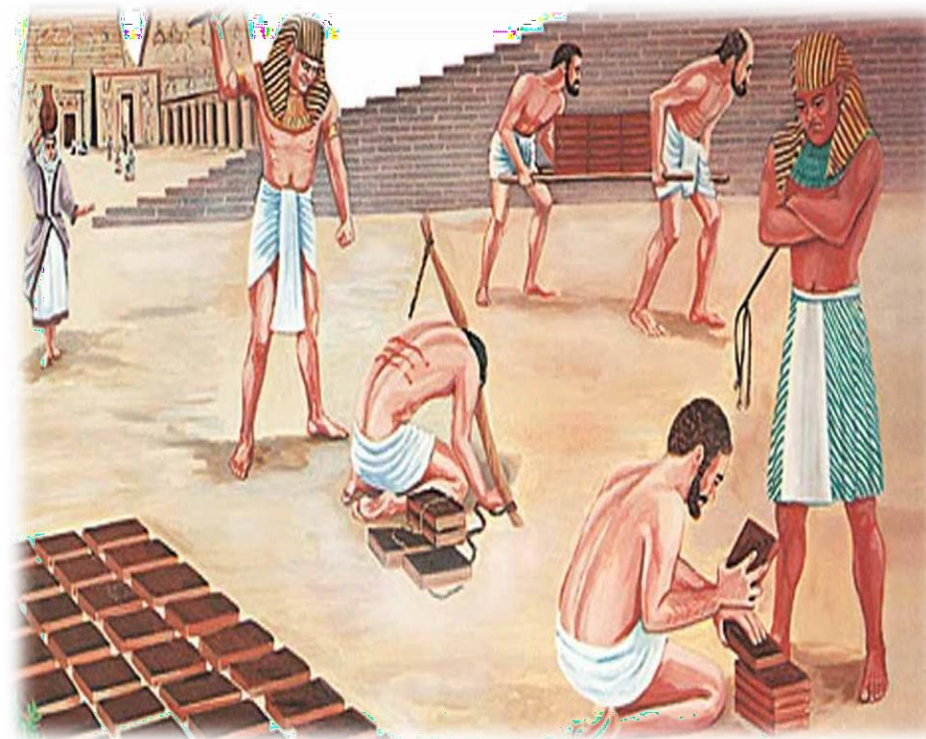
Олар негізінен қоғамдық жұмыстарды басқаратын ведомствоның иелігінде болды;

➤ Храмдардағы құлдар.

Олар храмдарда және оларға тиесілі жерлерде жұмыс істеді;

➤ Жеке меншік құлдар.

Олардың саны аз болды.

Ежелгі Египетте қалыптасқан құқықтық жүйенің бірнеше ерекшеліктері болды:

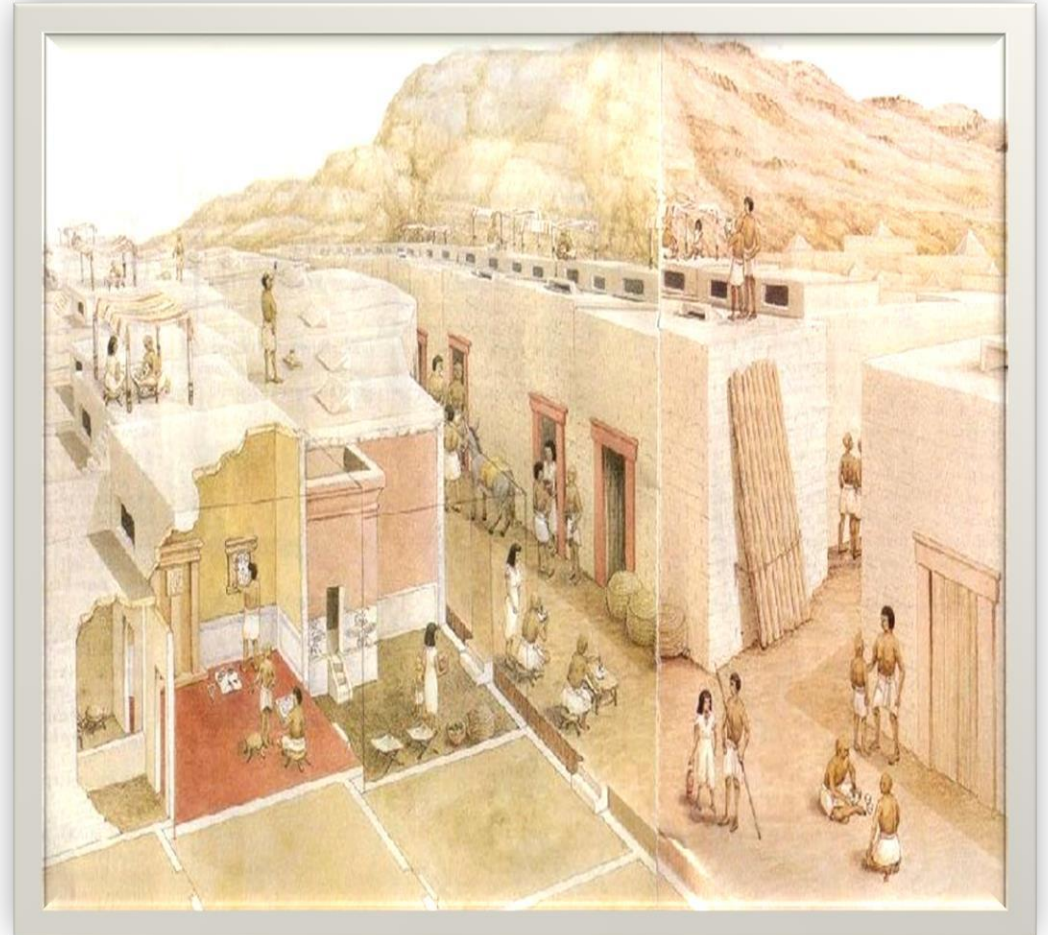
- Ежелгі Египет құқығының негізгі қайнар-көзі әдет-ғұрыптар болды. Мемлекет дамуының алғашқы кезеңінде қоғамдық қатынастарды реттеушінің рөлін салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар орнады. Мемлекеттік мәжбүрлеуге ие болған олар міндетті нормаларға айналды;
- Ежелгі Египет құқығы дінмен тығыз байланыста болды, себебі құқықты құдай орнатады деп саналды. Египеттіктер әлемдегі тәртіпті және адамдардың мінез-құлқын Күн Құдайы Ра орнатады деп ойлады. Құдайдың ойын оның ұлы перғауын ғана біледі және ол ғана түсінетіндігі насихатталды;
- Мемлекет дамыған сайын құқық қайнар-көздерінің ішінде перғауынның заң шығарушылық қызметі басымдыққа ие бола бастады. Түрлі облыста түрлі сипатқа ие болған әдет-ғұрып құқығының нормаларын перғауындар жүйелендірді. Мысалы алғашқы заңдар жинағын алғашқы перғауын Менес құрастырған. Ол қылмыстық құқықтық сипатқа ие болды. Оның мұрагерлері Сасихисус перғауын дінгі қатысты заңды, ал Бокхорис перғауын қаржы және сауда кодексін құрастырды және Амасис перғауын жергілікті басқаруды реттейтін заңдар жинағын шығарды;
- Египет құқығы дамудың төмен деңгейінде болды, себебі онда нормалардың өзара қарсылығы, қоғамдық қатынастарды реттеудегі ақаулықтар және құқықтың салаларға бөлінбеуі сияқты белгілері болды;
- Ежелгі Египет құқығы таптық сипатта болды, себебі ол түрлі қатал қорқытулар мен жазалар арқылы экономикалық үстем таптың жағдайы мен мүлкін қорғауға тырысты.

Мүліктік құқық

- Қауымдық қатынастардың мықтылығынан жеке меншіктік және мәмілелік құқықтық қатынастар әлсіз дамыды.

Мүлік екі топқа бөлінді:

- **Қозғалатын мүлік**
(күлдар, мал, еңбек құралдары)
- **Қозғалмайтын мүлік**
(жер, ғимараттар).

Міндеттемелік құқық

Міндеттемелер екі жолмен пайда болды.

- Бірінші жағдайда *келісім-шарттардан туындайтын* міндеттемелер.
- Екіншіден *деликтілерден, яғни, құқық бұзушылықтардын туындайтын* міндеттемелер.

Келісім-шарттардың жарамдылығына көп көңіл бөлінді. Қозғалмайтын мүлікке қатысты келісім-шарттар жазбаша нысанда, екі тараптардың келісімімен, куәгерлердің қол қоюымен жасалды және сатып алушының жариялы түрде өз меншік құқығына кіруімен аяқталды.

Келісім-шарттардың қарызға алу, жалға алу, сақтау және серіктестік сияқты түрлері болды.

Неке-отбасы құқығы

- Ер мен әйелдің тең құқылығына негізделді.
- Некеге тұру алдын-ала әйелі мен күйеуі құқықтары мен міндеттерін белгілеп алатын келісім-шарт жасау деп саналды.
- Әйелдердің мәртебесі өте жоғары болды. Әйелдер ажырасуға, мұрагер болу, сотта талапкер және жауапкер болу құқығына ие болды. Әрине, Ежелгі Египетте моногамия болғанымен перғауын мен шонжарларға жеңілдік жасалды. Әдетте, перғауында бірінші әйелі египеттік болуы тиіс еді, сонымен бірге оған бірнеше әйел және күң иелену құқығы берілді. Бірінші әйелі өзінің туған қарындасы немесе апасы болуы тиіс еді.

Мұрагерлік құқығы

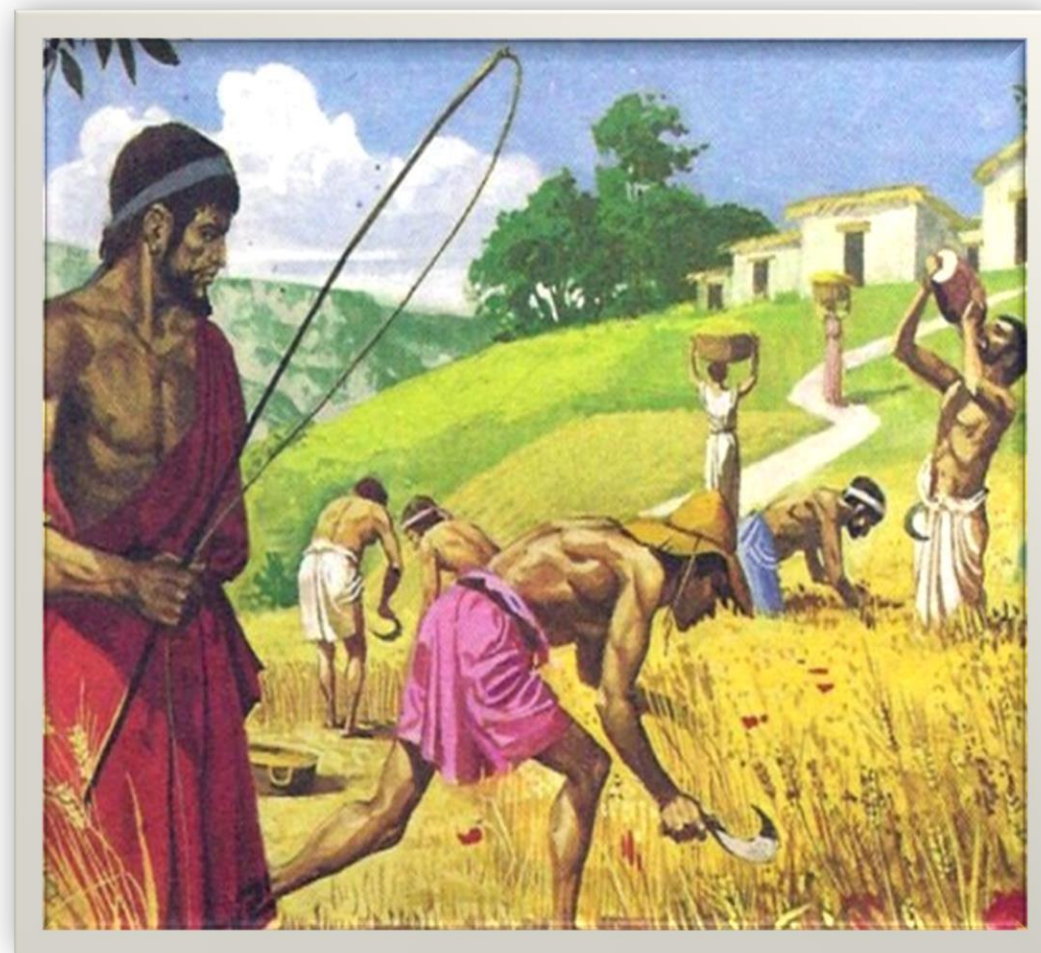
- Мұрагерлік заң бойынша немесе өсиет бойынша жүзеге асырылды.
- Заң бойынша мұрагерлікке сәйкес барлық мүлік майорат қазидасына сай үлкен ұлға өтеді. Алайда басқа балаларға мүлікті қалдыру үшін жазабаша нысандалған шенеулікпен тіркелген өсиет қажет. Балалары болмаған жағдайда мүлік әйеліне өтті.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ

Ежелгі Египет құқығында қылмыстық құқық едәуір дамыған сала болды. Оның мәні қатал жаза арқылы қайталап қылмыс жасаудан сақтау болып табылады.

Барлық қылмыстар қол сұғу объектілеріне байланысты келесі топтарға бөлінді:

- **Мемлекеттік қылмыстар:** опасыздық, төңкеріс, мемлекеттік құпияны жариялау;
- **Діни қылмыстар:** сиқырлық, мысық және үкі сияқты қасиетті аңдарды өлтіру;
- **Тұлғаға қарсы қылмыстар:** адам өлтіру, зақым келтіру;
- **Мүліктік қылмыстар:** ұрлық, алдап өлшеу;
- **Ар-намысқа және абыройға қарсы қылмыстар:** зорлау, көзіне шөп салу.

Сот процесі

- Азаматтық және қылмыстық процес бірдей жүзеге асырылды және айыптаушылық сипатқа ие болды. Процесс жәбірленушінің арызы бойынша басталды.
- Тараптар сот отырысына шақырылды, онда олар бір-біріне қарама-қарсы тұрды және өз сөздерінің дұрыстығын дәлелдеу үшін айғақтар келтірді. Осыдан кейін уәзір шешім шығарды.

**№3-ДӘРІС. «Шумер-Вавилон өркениетінің
мемлекеті мен құқығы»**

**3-дәріс. «Шумер-Вавилон
өркеніетінің мемлекеті мен
құқығы»**

Жоспар:

1. Мемлекеттіліктің пайда болуы;
2. Месопатамия мемлекетінің пайда болуы;
3. Мемлекеттің жоғарғы органдары:
фараон, уәзір, орталық мекемелер;
4. Мемлекеттік, қоғамдық құрылысы;
5. Хаммурапи заңдары.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

Ежелгі Вавилон мемлекеті тарихын екі кезеңге бөліп қарастыруға болады:

- *Ескі Вавилон патшалығының кезеңі.* Бұл кезеңдегі Вавилонның өркендеуі вавилон әулетінің алтыншы патшасы Хаммурапидің билігімен байланыстырылады (*б.э.д. 1792-б.э.д. 1750 жж.*). Ол өзен аралығының басым бөлігін қамтитын ортақ мемлекет құрды. Оның билігінің кезеңінде ирригациялық жүйе одан әрі дамытылды. Ақша-тауар, сауда және қолөнердің дамуы әлеуметтік бөлінісі айқын қоғамдық құрылыс орнады. Ол Хаммурапидің заңдар жинағында бекітілді. Алайда сол заманда аталмыш аумақтағы саяси гегемонға айналған Ассирия мемлекетінің тегеурінімен Вавилон мемлекеті өмірін тоқтатты.
- *Жаңа Вавилон патшалығының кезеңі (б.э.д.605-б.э.д.539 жж.).* Вавилонның бұл кезеңде көтерілуі Ассирия патшалығының құлдырауымен байланыстырады. Осы кезеңнің аяғында Вавилон мемлекеті парсылардан жеңіліп Ахеменидтер державасының құрамына кірді.

Қоғамдық құрылысы:

Ежелгі Вавилон халқы екі негізгі топқа бөлінді:

- ❖ Еріктілер. Оларды авилум деп атады.
- ❖ Құлдар. Оларды вардум деп атады.

Вавилонның ерікті халқының өзі әлеуметтік жағынан біртекті болмады, оған ірі жер иелері, сауда агенттері – тамкарлар және патша жасақшылары сияқты құл иеленушілер мен шаруалар және қолөнершілер сияқты ұсақ өндірушілерден тұрды.

Ерікті халық құқықтар мен міндеттердің мөлшеріне сәйкес екі топқа бөлінді:

- **Тең құқылы азаматтар.** Олардың мүлкі, жер учаскесі болды және олардың мемлекетке қатысты құқықтары мен міндеттері бекітілген болды.
- **Тең құқылы емес мүшкениумдер.** Олар ерікті болғанымен, олар патшаға қатысты экономикалық тәуелді болды және патша шаруашылығында жұмыс істеді. Сонымен бірге, олардың жеке мүлкі және құлдары болды. Кейбір ғалымдар оларды еркіндікке жіберілген құлдар деп санаса, енді біреулер оларды вавилондықтар басып алған қалалар мен мемлекеттердің тұрғындары деп санады.

Вавилон қоғамының төменгі табын вардум деп аталған құлдар құрады. Олар ерікті халықтан сыртқы түрі бойынша да айырмашылығы болды. Олардың кеудесінде арнайы жазуы бар тақташалар, ерекше шашты жатқызу, денесіндегі күйдірілген белгі және құлақтары тесілген болды. Құлдықтың қайнар-көздері:

- Соғыстар;
- Тайпаның ішіндегі таптарға бөлінудің нәтижесіндегі бір бөлігінің қанауға ұшырауы;
- Балаларын құлдыққа сатуға ие болған әкелердің билігі;
- Қылмыс үшін құлға айналдыру;
- Құлдан туу;
- Қарыздар үшін өзін-өзі құлдыққа сату.

Мемлекеттік құрылысы:

- Вавилон орталықтанған Шығыстық деспотиялық мемлекет болды. Мемлекетті патша басқарды. Ол заңшығару, атқару, сот және діни билігін иеленді. Мемлекетті басқару кең тармақталған бюрократиялық аппарат арқылы жүзеге асырды. Басқару жүйесі сарайлық болды, себебі патша сарайын басқаратын лауазымды тұлғалар сонымен қатар жоғары мемлекеттік лауазымдарды иеленді.
- Мемлекеттік механизмнің ортасында Нубанда тұрды. Ол патшаның оң қолы болды. Ол қаржылық-салықтық, сот, әскери және қоғамдық жұмыстардың ведомстваларының жұмысын басқарды.
- Сот әділдігін алғашқы кезеңде храм соттары, қауым соттары және қалалардағы квартал соттары жүзеге асырды. Кейін олардың функцияларын патша соты алмастырды.
- Патшаның тұрақты әскері болды. Ол ауыр қаруланған және жеңіл қаруланған отрядтардан құралды. Жауынгерлер өз қызметі үшін бау-бақшасы, үйі бар жер учаскесін және малды меншікке алды.
- Ел аумағы патша шенеуліктері – шакканаккүмдармен басқарылатын облыстарға бөлінді. Олар салық жинауды, тәртіпті қамтамасыз етуді және жасақ жинауды басқарды. Қауымдарды патша тағайындаған рабианүмдар басқарды.

- Вавилон патшасы Хаммурапидің заңдар жинағы Ежелгі Шығыс құқығының ең ірі құқық кодификациясы болып табылады. Заң жинағының мәтіні қара базальттік стеллада қашалған. Жоғарғы жағында Вавилондықтардың Күн Құдайы Шамаштың алдында тізе бүгіп тұрған Хаммурапи патшаның суреті салынған.
- **Хаммурапи заңдары үш бөліктен тұрады:**
- ❖ **Кіріспе.** Бұнда Хаммурапи патша билігімен аталмыш заңдардың Құдайдан берілгендігі және қасиеттілігі жазылған.
- ❖ **Негізгі бөлім.** Бұл бөлім қоғамдық қатынастардың түрлі салаларын реттейтін 282 баптан тұрады.
- ❖ **Қорытынды.** Бұнда заңның мақсаты мен міндеттері, оны орындаудың маңыздылығы жазылған, сонымен бірге, Хаммурапи патшаның өзінен кейін ел билейтіндерге қалдырған өсиеті қашалған.

Хаммурапи патшаның заңдар жинағы келесі қайнар-көздерге негізделді:

- Әдет-ғұрып құқығы;
- Сот практикасы;
- Хаммурапиге дейінгі заңнама. Мысалы Ур-Наму патшаның заңдары және Билалама патшаның заңдар жинағы;
- Діни нормалар;
- Хаммурапидің жарлықтары.

Мүліктік құқық

- Мүліктік қатынастарда орталық орынды меншік институты алды. Мал, құлдар сияқты қозғалмалы мүлікке қатысты жеке меншік бекітілген, ал жер үшін жеке меншік болған жоқ. Себебі жерді Құдайдың сыйлығы деп санаған, сол себепті ол тек қауымның ұжымдық меншігінде болды.
- Міндеттемелік құқық. Ежелгі Вавилонда қарыз алу, айырбастау, Сату-сатып алу, сақтау, тасымалдау және серіктестік келісім-шарттары кең қолданылды.
- Келісім-шарттың жарамдылық талаптары:
- Жазбаша нысан;
- Күәгерлердің болуы;
- Ант беру;
- Сатушының меншік құқығының болуы;
- Меншіктің азаматтық айналымда болуы.

A row of old, leather-bound books on a shelf. The books are arranged in a line, with some showing decorative gold-tooled patterns on their spines. The lighting is warm, highlighting the texture of the leather. A yellow text box is overlaid in the center of the image.

№4-ДӘРІС. «Ежелгі Үндістанның мемлекеті мен құқығы»

4-дәріс. «Ежелгі Үндістанның мемлекеті мен құқығы»

Жоспар:

1. Ежелгі Үндістанда мемлекетінің орнауы мен дамуы.
2. Ежелгі Үндістанның қоғамдық құрылысы және мемлекеттік құрылысы.
3. Ежелгі Үндістанның құқығы. Ману заңдары.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

Ежелгі Үндістан мемлекетінің кезеңдері:

- Б.э.д. III-II мыңжылдықтың басында ғалымдарға әлі беймәлім тайпалар Инд өзенінің алқабында Үндістан аумағындағы алғашқы өркениет ошақтарын құрды. Бұл өркениеттер қалалық сипатта болғаны анықталды. Олардың орталығы Мохеджо-Даро, Харанна қалалары болды. Сол себепті Үндістан аумағындағы мемлекеттіліктің дамуының аталмыш кезеңі Харантық кезең деп аталады. Бұл кезеңде рулық қауымның ыдырау процесінің басталып, әлеуметтік жіктелудің жүргені біз үшін аян. Алайда бұл тайпалардың одан әрі дамуы б.э.д. II мыңжылдықта үзілді.
- Б.э.д. II мыңжылдықта Ежелгі Үндістан аумағына Иранның таулы аймақтары мен Каспий жағалауының индоарийлік тайпалары басып кірді. Олар өзімен бірге жаңа мәдениет, жаңа өркениетті ала келді. Алайда Ежелгі Үндістан б.э.д. XVI-VI ғғ. аралығындағы тарихынан біз бейхабармыз. Себебі ол дәуірден бізге индоарийлердің қасиетті кітаптары – ведалардан басқа ешқандай мәліметтер жеткен жоқ. Ведалар дегеніміз жартылай көшпелі арий тайпаларының сана-сезімін, дүниетанымын көрсететін діни әнұрандардың, құрбандық және сиқырлы формулалардың және ритуалдардың сипаттамаларының жиынтығы. Сол себепті Үндістан дамуының аталмыш кезеңі Ведалық кезең деп аталады. Осы кезеңде Үндістанда мемлекет құрылуының барлық алғышарттары қалыптасқан болатын. Алайда орталықтанудың орнына ішкі талас-тартыстың нәтижесінде бытыраңқылық орын алды. Ведалық кезеңнің аяғында сол аймақта 16 протомемлекеттің болғаны белгілі. Олар бір-біріне тәуелсіз, көп жағдайда бәсекелес құрылымдар болды.

- **Б.э.д. IV ғасырда** көптеген ұсақ протомемлекеттік құрылымдардың арасында орталығы **Магадха қаласы** болып табылатын **протомемлекет** күшейе бастады. Ол қалған көршілерін біріктіріп мемлекет нысанындағы держава құрады. Бұл мемлекеттің тұңғыш әулеті Нандылар мемлекеттің орталықтану процесін қарқындатты. Оларға жаңадан тарап жатқан буддизм де өз септігін тигізді. Соның нәтижесінде Магадх державасы саны жоқ әскерінің арқасында **Александр Македонскийдің шабуылына тойтарыс берді.**
- **Б.э.д. IV ғасырды** Магадха мемлекетінде билікке жаңа әулет –**Маурилер** әулеті келді. Оның негізін **I Чандрагуптра** қалады. Олардың басқару кезінде, әсіресе осы әулеттен шыққан атақты Ашок патшаның кезінде Магадх мемлекеті өз билігін Үндістанның басым бөлігіне таратты. Осы дәуірде Үндістан мемлекеті қуаты алыс елдердің өзіне белгілі орталықтан монархияға айналды. Осыған сәйкес Ежелгі Үндістанның мемлекеттік-құқықтық дамуының аталмыш кезеңі **Магадх-маурий кезеңі** деп аталады.
- Ашок патшаның мұрагерлері мемлекет біртұтастығынан айрылып билікті жоғалтты. **II ғасырдың аяғында Солтүстік Үндістанға грек-бактрий тайпаларының шабуылы басталды.** Шабуыл мемлекеттің орталықсыздануына жағдай жасады. Кезінде мықты державалардың бірі болған мемлекет ондаған **ұсақ державаларға бөлініп кетті.**

Ежелгі Үндістанда мемлекет пен құқықтың қалыптасу тарихы басқа Ежелгі Шығыс елдеріне ұқсас болғанымен бірқатар ерекшеліктерге ие:

- Ежелгі Үндістанда мемлекеттік және құқықтық институттардың пайда болып дамуына дін басты әсер етті. Үндістанда үш мыңнан астам діндер бар. Үндістанда индуизм, брахманизм, джайдизм және әлемдік діндердің бірі – буддизм қалыптасты. Әрбір үндіс үшін міндетті нормаларға бағынып, оларды орындау діни міндет – дхарма болып табылды. Оны бұзған үшін қатал жаза белгіленген. Осындай қалыптасқан жағдайды билеуші топтар да мемлекеттілік билікті нығайту үшін қолданды. Олар да мемлекет пен діннің тығыз байланысын насихаттады.
- Ежелгі Үндістанның мемлекеттік-құқықтық тарихында толық орталықтанған мемлекеттер болмаған. Негізінен Үндістан тарихы гегемон-мемлекеттермен байланысты. Олар дамуының шарықтау шегіне жетіп басқа мемлекеттерді өзіне бағындырып, кейін құлдырауға ұшырап отырды. Олардың орнын жаңа гегемон-мемлекет басты. Деспотиялық сипаттағы мықты орталықтан мемлекет құруға деген қажеттіліктің болуын екі фактордың әсері арқылы түсіндіруге болады. Біріншіден, үнділердің қауымы өзіндік дербес әрі мықты ұйым боды. Ол мемлекет ішінде натуралды шаруашылықтың барлық түрлерін жүргізгендіктен автономды өмір сүрді. Екіншіден, ежелгі Үндістанда қоғамды нақты жіктелген әлеуметтік-құқықтық топтарға бөліп тастаған варна-касталық жүйе орнады. Касталық конформизм мықты орталықтан мемлекетті қажет етпеді.
- Ежелгі Үндістанның мемлекеттік құрылысы Шығыстық деспотиялық сипатта болғанымен, басқа Шығыс елдерімен салыстырғанда өзінің шектелгендігімен және әлсіздігімен сипатталады. Біріншіден, патшаның қолында шексіз заңшығару билігі болған жоқ. Мысалы Маурийлердің басқару кезеңінің өзінде заң шығаруда алқалық органдар: патшаның жанындағы кеңестік орган – раджасабха және шенеуліктердің кеңесі – мантрипаришадтың маңызы жоғары болды. Сонымен бірге, Ежелгі Үндістанда монархиялық басқару нысанымен қатар республикалар да орын алды. Мысалы, Маурилер державасының құрамында жартылай автономды ган және сангх республика-мемлекеттер болды.
- Саяси-құқықтық дамудағы діннің бастапқы ықпалы қоғамдық қатынастарды реттеудегі құқықтың қосымша рөліне себеп болды. Қылмыс жасау, мәмілелер жасау сияқты қоғамдық қатынастар діни міндеттерді орындау сипатынан қарастырылды. Құқықтың қосалқы орынды иеленуі - орталықтанған мемлекеттің қалыптасуының себептерінің бірі.

Қоғамдық құрылысы:

- Ежелгі Үндістанның қоғамдық құрылымының ерекшелігі ондағы варналық-касталық жүйенің орнауы. Бұл жүйе Солтүстік Үндістанға индоарий тайпаларының басып кіруімен байланыстырады. Бұл жүйеге сәйкес тұлғаның қоғамдық мәртебесі оның әлеуметтік тууына және варналық қатыстылығына байланысты анықталады. Аталмыш жүйеге сәйкес **төрт негізгі варна (санскриттеден аударғанда «қаптама, түсі» деген мағына береді.)** бар. **Үнділер** оларды **джати** деп атайды, ал **европалықтар каста** дейді.
- Адамның қай кастаға жататындығы оның **тууымен анықталған** және **мұрагерлікпен ауысып отырған.** Әрбір кастаның өкілдері ұрпақтан-ұрпаққа бір ғана мамандықпен айналысты, бір құдайларға ғана сенді, бір-біріне қатысты және басқа каста өкілдеріне қатысты талаптарды қатал орындап тұрды.

- Касталардың пайда болуы «Ригведа» деп аталатын веданың әнұрандарының бірі – Пурушү әнұранында сипатталған. Онда варналық әлеуметтік теңсіздік жүйенің әділдігі туралы айтылады. Оған сәйкес барлық касталар әлемдегі алғашқы адам Пурушадан пайда болған. Оның аузынан брахмандар, қолдарынан – кшатрилер, сандарынан – вайшилер, ал табандарынан шудралар жаралған. Алғашқы үш каста екі рет туылғандар деп аталды, ал шудралар бір рет туылғандар деп аталды. Оның себебі алғашқы үш кастада туған ұл балаларға жас кезінде упанаяна жоралғысы жасалған, яғни, олар қайта туылған деп саналған.
- Сонымен біргі касталық жүйе дінмен де бекітілген. Себебі адамның денесі табиғаттың бір бөлігі болып табылады, ал оның жаны мәңгілік және ешқашан өлмейді. Ол бір денеден екінші денеге ауысады. Оның қай кастада туылуы бұрынғы өміріндегі күнәлеріне немесе жақсылықтарына байланысты. Егер ол өмірі барысында өзінің касталық тобына тиісті талаптарды толық орындамаса, келесі өмірінде төмен касталардың бірінде туады. Ал егер дхармалардың барлығын дұрыс орындаса, жоғары касталарда туа алады, яғни, жоғарғы касталардың бірінде туу адамның бұрынғы өмірінде барлық діни талаптар мен касталық міндеттерін дұрыс орындағандығын көрсеткен.
- Әрбір варнаның өкілдері олардың әлеуметтік мәртебесіне сәйкес шұғылданатын шаруашылық түрлері қатал анықталған, оларға өзіндік түсі де болды. Бір кастадан екінші кастаға өтуге тиым салынған.

Үнді қоғамында касталардан тыс құлдар болды. Ежелгі Үндістанда *құлдардың мәртебесі Ману заңдарында бекітілген*. Олардың құқық қабілеттілігі болмағанмен, отбасы құруға, сыйлықтарға қатысты меншік құқығын иеленуге, мұрагер болуға және мүлік иелену құқықтары болды.

Құл балаларды әке-шешелерінсіз сатуға тиым салынған. Ману заңдарында құлдықтың *жеті қайнар-көзі* қарастырылған:

- **Әскери тұтқындық;**
- **Асырау үшін құлға айналған;**
- **Құл болып туылған;**
- **Мұрагерлікпен өткен;**
- **Сатып алынған;**
- **Сыйлыққа келген;**
- **Қылмыс үшін құлға айналдырылған.**

Маурилердің империясы Шығыстық деспотия сипатындағы орталықтанған мемлекет болды. Мемлекетті патша биледі. Оның билігі Құдаймен байланыстырылып қасиеттендірілді, алайда шексіз болған жоқ. Себебі патша билігі аристократияның мықтылығымен, қалыптасқан дәстүрлермен және ауыл қауымының дербестігімен шектелді. Соған қарамастан патшаға кең уәкілеттіктер берілген. Ол ерекше дхарманы жүзеге асыруға міндетті болды:

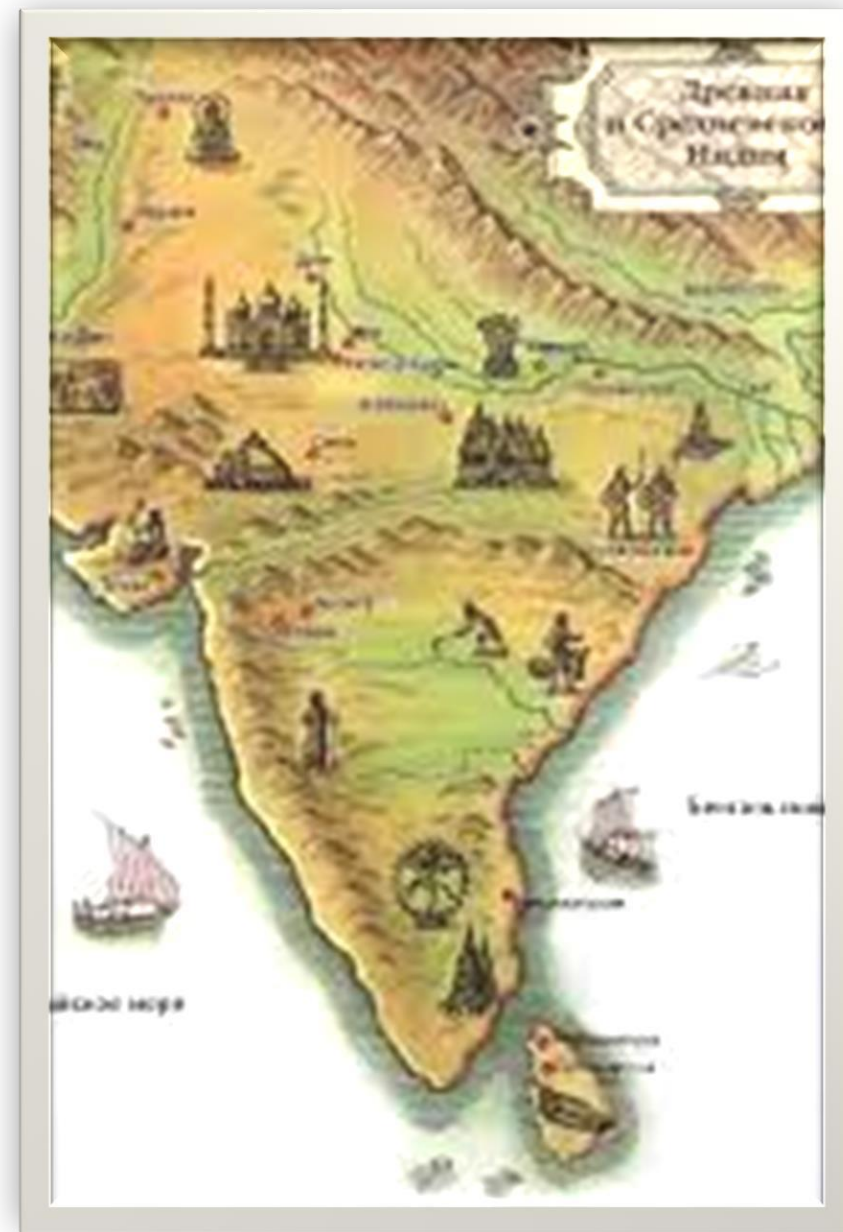
- халықты қорғай отырып, бағыныштыларының қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- заңшығарушы билікті иеленді, оның атынан заңдар шығарылды;
- халықтан салық жинады;
- брахмандар алқасымен сот әділдігін жүзеге асырды;
- жоғарғы мемлекеттік шенеуліктерді тағайындады және орнынан алды;
- тұрақты әскердің бас қолбасшысы болды;
- ирригациялық құрылыстар мен қоғамдық жұмыстарды ұйымдастырды;
- жетім-жесірлерді қамқорлыққа алды.

❖ Экономикалық жағдайы мен мәдени дамуы әртүрлі халықтарды біріктірген империяны патша тек тармақталған бюрократиялық аппарат арқылы ғана басқара алды.

❖ Үндістанда оны жоғарғы лауазымды тұлғалар – мантриптар басқарды. Мемлекетті басқаруда жоғарғы шенеуліктердің патша жанындағы кеңесі – мантрипаришад үлкен рөл атқарды.

❖ Оның құрамына әскери және діни шонжарлар кірді. Сонымен бірге, шонжарлармен қатар ауыл және қала тұрғындары да кіретін орган – раджа-сабх та мемлекетті басқаруға араласты.

❖ Орталық басқару ведомствалар арқылы жүзеге асырылды. Оларға әскери, қаржы, салық және сот ведомствалары кірді. Бюрократиялық аппараттың қызметін патшаның арнайы бақылау ведомствалары жүзеге асырды: патшаның құпия агенттері, жансыздар.

- Ежелгі Үндістан құқықтық жүйесінің қалыптасуына діни нормалармен қатар зайырлы нормалар да ықпал етті. Діни құқықтық бағытты брахмандардың мектептерімен дамытылды және дхармашастралар – дхармалар туралы кітаптардың нысанында болды. Дхармашастралар дегеніміз - әрбір үндіске өзінің дхармасына, діни борышына, варнада, руында, қауымында қабылданған салтқа көнуге міндет тағатын діни-этикалық, ритуалдардың, құқықтық бекіттулердің жинақтары.
- Діни құқықтың ең ірі кодификациясы болып Ману заңдары атты дхармашастра табылады. Оны күн Құдайы Сурьяның ұлдарының бірі – Ману Вайвасвата жасады делінген. Ману заңдары екі ауыз өлеңмен жазылған 12 тарау 2685 баптан тұрады. Ману заңдарының қайнар-көздеріне ведалар, шритилер, мақұлданған әдет-ғұрып және ақылға сыйымдылар кіреді. Ману заңдарына келесі белгілер тән: казуалдылығы, құқықтың сословиелік сипаты, варналық жүйені бекітуге бағытталуы, құқықтық формализм, құқық салаларына бөлінбеу.

Мүліктік құқық

Мүліктік-құқықтық қатынастардың объектісі қозғалатын (мал, еңбек құралдары, құлдар) қозғалмайтын (үй, бақ, суару құрылымдары, су орындары) мүлік болды. Меншіктің қауымдық, патшалық және жеке түрлері қалыптасқан. Жолдар, ирригациялық құрылымдар және жайылымдар қауымдық меншікте болды.

Ману заңдарында меншік құқығын алудың жеті жолын көрсетеді:

- Мұрагерлікпен алу;
- Сыйға алу немесе олжа;
- Сатып алу,
- Жаулап алу;
- Пайызға қарыз беру арқылы алу;
- Жұмысты атқару арқылы ула;
- Садақа ретінде алу.

Міндеттемелік құқық

Міндеттемелер келісім-шарттан және деликтіден пайда болған. Ману заңдарында келісім-шарттың қарыз алу, жалға алу, сату-сатып алу, сақтау сияқты және т.б. түрлері көзделген. Сонымен бірге келісім-шарттың жарамдылығы (жазбаша нысан, куәгерлер, меншік иесі атағының болуы, тұрғылықты орны, руы, кастасы) және келісім-шарттың орындалу кепілдері (кепілпұл, кепіл болу) мәселелері қарастырылған. ***Келісім-шарт жарамсыз деп танылды егер ол:***

- **Ақыл-есі кем адаммен жасалса;**
- **Қарт адаммен жасалса;**
- **Ашу немесе қайғы жағдайындағы есінен танған адаммен жасалса;**
- **Құпия жасалса;**
- **Алдау арқылы жасалса;**
- **Куәгерлерсіз жасалса.**

Неке-отбасы құқығы

- Ежелгі Үндістан құқығының бұл саласы Ману заңдарымен толық реттелген. Бірнеше ұрпақтан тұратын патриархалды жанұя Ежелгі Үнді қоғамының бастапқы сатысы болды. Жанұяның басында барлық мүлікті және істерді басқаратын, әйелі мен балаларына қатысты шексіз билікке ие әке тұрды. Әйел адамның мәртебесі тәуелді және төмендетілген болды. Жас кезінде ол әкесінің, есейген шағында күйеуінің, ал күйеусіз қалса, ұлдарының билігінде болуы тиіс болды. Ману заңдарында некенің сегіз нысаны болды, олардың әрқайсысы нақты касталарға тән болды.
- *Қалыңдықты сатып алу,*
- *Әке-шешесінің келісімінсіз махаббат негізіндегі неке;*
- *Қалыңдықты алып қашу;*
- *Жасауы бар қалыңдықты алу және т.б.*
- Некеде ер адам басым мәртебеге ие болды. Оның бірнеше әйел алу құқығы, ажырасу, әйелін сатып жіберуге, мүлікті еркін пайдалануға құқығы болды. Әйел адам керісінші тек күйеін сыйлап, бала туып және оларды тәрбиелеуге міндетті болды. Әйел адамдарға ажырасуға, отбасыны тастап кетуге, өзінің кастасынан төмен кастаның рекегіне күйеуге шығуға, меншік иесі болуға тиым салынған және ерінің көзіне шөп салған үшін өлімге кесіле алды.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ

Дін қылмыстық құқықтың дамуына мол ықпал етті. Сол себепті қылмыс жуып шаюды қажет ететін күнә ретінде қарастырылды. Ману заңдарында кінәнің нысандары, рецидив, қылмысқа бірге қатысу, жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар институттары қарастырылған. Қылмыстық құқыққа сословиелік сипат тән. Мысалы бірдей қылмыс жасаған әртүрлі каста өкілдеріне әртүрлі жаза көзделген. **Қылмыстарды олардың қол сұғу объектілерінің маңыздылығы бойынша жіктеуге болады:**

- Мемлекет пен патшаға қарсы қылмыстар. Оларға парақорлық, қызмет бабын пайдалану, жалған жарлықтар жасау сияқты қылмыстар жатады.
- Тұлғаға қарсы қылмыстар: қасақана адам өлтіру, абайсызда адам өлтіру, денеге зақым келтіру.
- Отбасыға қарсы қылмыстар: ойнас жасау (еркектің бөтен әйелмен құпия сөйлесуі, онымен қалжыңдауы, киіміне тию), зорлау, жез табандық, өзінен жоғары каста әйелімен бірге тұру.
- Мүліктік қылмыстар: ұрлық және тонау.

Ману заңдарында түрлі жазалар қарастырылған. **Қылмыстардың көпшілгі үшін өлім жазасы қарастырылған.** Ол өзенге батырау, ағашқа отырғазу, кереуетте немесе отта өртеу, иттерге талату арқылы жасалды. **Брахмандарға өлім жазасы қолданылмады,** оның орнына басын қырып қауымнан қуу жазасы қолданылды. Сонымен бірге, айып, дене жазалары, масқаралау жазалары, шынжырға отырғызу және қамау сияқты жазалар қолданылды.

Сот және процесс

- Ежелгі Үндістанда соттардың екі жүйесі болды: Патшалық және қауымдық. Жоғарғы сот инстанция ө патша соты болды. Оған патшаның өзі, брахмандар және тәжірибелі кеңесшілер кірді. Ол болмаған жағдайда брахман мен үш судьядан тұратын арнайы алқа – сабха сот өндірісін жүргізді. Жоғарғы сот ретінде патша жыл сайын кешірім жасау құқығын иеленді. Процесс жарыспалы сипатқа ие болды. Азаматтық және қылмыстық істер бойынша процестің айырмашылығы болған жоқ. Алайда қылмыстардан бөлек сот процесіне арқау болатын 18 негіз ману заңдарында көрсетілген: қарызды төлемеу, кепілге беру, бөтен біреудікін сату, қоғамға қатысу, берілгенді қайтармау, жалақыны төлемеу, келісім-шартты бұзу, қожайынның бақташымен дауы, шекара туралы дау, ар-намысына қол сұғу және лақап әңгіме тарату, ұрлық, зорлық көрсету, ойнас жасау, мұраны бөлу, дауласу және сүйек ойнау.
- Процес жәбірленуші тараптың талап-арыз беруімен басталды. Содан кейін істі жариялы тыңдау басталады. Талапкер мен жауапкер дәлелдемелерді өздері жинауы тиіс. Дәлелдеме ретінде куәгерлердің айғақ беруі қолданылды. Куәгерлердің касталары ескерілді, әйелдер, қарттар, балалар, құлдар, мүдделі тұлғалар куәгер бола алмады. Сонымен бірге ант беру қолданылды. Айғақтар мен ант беру болмаған жағдайда ордалиялар қолданылды.

№5-ДӘРІС. «Ежелгі антика мемлекеті мен құқығы. Ежелгі Греция мемлекеті мен құқығы»

**5-дәріс. «Ежелгі антика мемлекеті
мен құқығы. Ежелгі Греция
мемлекеті мен құқығы»**

Жоспар:

1. Антика заманының мемлекеті мен құқығының ерекшеліктері.
2. Ежелгі Греция мемлекеті мен құқығының даму кезеңдері.
3. Афина мемлекеті мен құқығы.
4. Спарта мемлекеті мен құқығы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

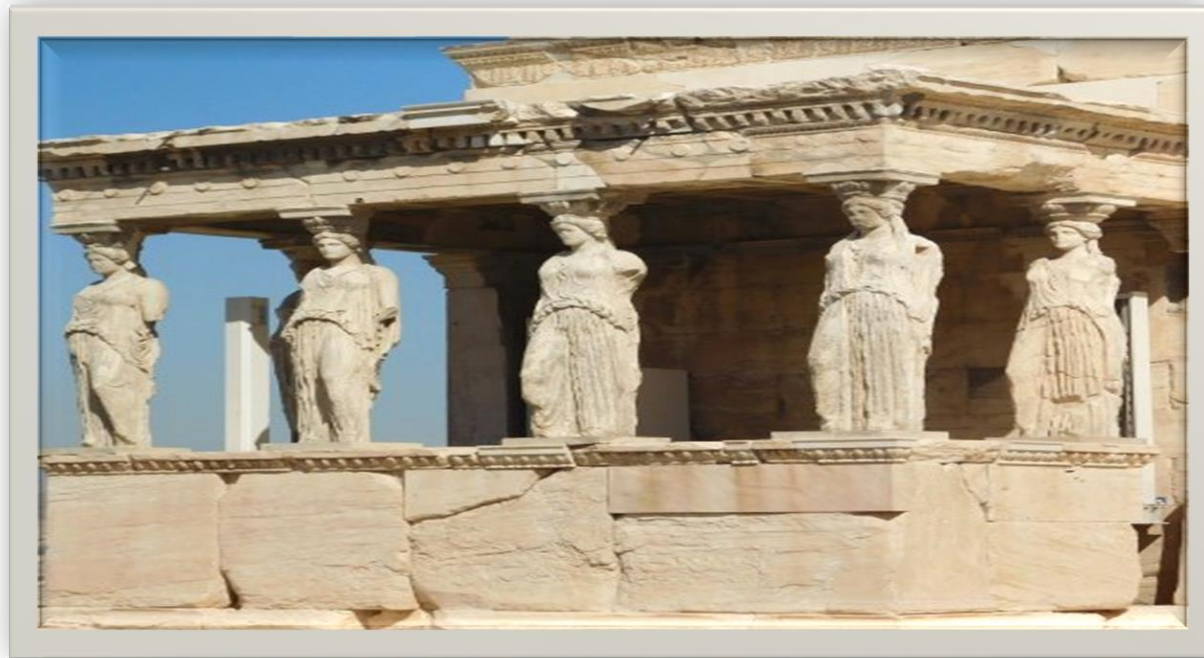
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

Еуропа аумағындағы алғашқы мемлекеттер б.з.д. II-I мыңжылдықтарда Жерорта теңізінің бассейнінде құрылды. Өзінің саяси-құқықтық, әлеуметтік-мәдени дамуына сәйкес бұл кезең Антика заманы деп аталады. «Антика» термині XVIII ғ. Францияда Ежелгі Греция және Ежелгі Рим өркениеттерін белгілеу үшін пайда болған. Грек-Рим өркениетінің шеңберінде қалыптасқан саяси-құқықтық ұйымдарға ***бірқатар ерекшеліктер тән:***

- Бұл елдер теңіз жағасында пайда болғандықтан, оның дамуына сауда-саттық зор әсер еткен. Бұл фактор меншіктің пайда болуын тездетті және сол арқылы таптық бөліністің негізін салды. Нәтижесінде саяси-құқықтық дамудың бұл жолы қазіргі европалық және батыс елдерінің дара жолына айналды;
- Елдің шаруашылығы жеке тұлғаның меншігіне негізделген. Греция мен Римнің жерлері үлкен патшалық шаруашылықтың нығаюына келмеді. Бұнда саны көп құлдар арқылы мемлекеттік меншіктегі жерлерді өңдеу тиімсіз болды. Жер жеке шаруаларға меншікке берілді;
- Олар қала-мемлекеттер – полистер түрінде қалыптасты. Яғни, мемлекет деп арнайы басқару аппараты бар, шаруашылығы қалыптасқан қалалар танылды. Полис өзінің дамуы барысында басы бос меншік иелері мен жеке өңдеушілердің саяси және экономикалық дербестігіне сүйенді;
- Бұнда шексіз билікке ие шығыстық деспотия емес, азаматтардың тең құқылығына негізделген республикалық сипаттағы басқару нысандары қалыптасты. Жер сияқты ірі ресурстары аз мемлекет өз билігін абсолютті ете алмады;

- Құлиеленушілік сипатта болды, яғни, бұл мемлекеттер шаруашылғында құл еңбегін кеңінен қолданды, себебі, теңіз жағалауында орналасуы құл саудасының бұл аумаққа да тарауына әкелді. Нәтижесінде жеке шаруашылықтардың өзінде құлдардың еңбегі кеңінен пайдаланылды;
- Мемлекеттің дамуы қоғамда артықшылықтары бар аристократия мен дербес шаруашылық жүргізетін демократия арасындағы саяси және экономикалық күрестің нәтижесінде жүзеге асты. Дәл осы кезеңде басқарудың келесідей республикалық сипаты бар нысандары қалыптасты: демократия, аристократия, олигархия, плутократия және т.б.;
- Ежелгі Греция мен Ежелгі Римнің құқығы полистің шеңберінде қалыптасқандықтан, діни-мифологиялық нысандардан ада зайырлы сипатта болды. Яғни, дін құқықтың қалыптасуына қатты ықпал еткен жоқ. Антикалық құқық жеке меншік иесі болып табылатын өндірушінің құқықтарын қорғауға бағытталды. Сол кезеңде құқықты қоғамда қалыптасқан түрлі әлеуметтік топтардың келісімі деп танылған. Заң мистикалық ережелердің жиынтығы емес, нақты жағдайды көрсететін және оны реттеуге бағытталған әмір ретінде қарастырылды. Сол себепті ауызша әдет-ғұрыптардың орнын жазбаша заң Ежелгі Греция мен Римде ерте басты. Осы ерекшелігінің арқасында рим құқығы құқықтық дамудың шарықтау шыңдарына жетті және қазіргі көптеген құқықтық институттардың негізін қалап кетті.

«Греция» атаулары Ежелгі Грецияда емес, кейінірек ежелгі Римде пайда болды. Гректер өздерін-өзі ірі тайпаларының бірінің атауымен эллиндіктер деп атады. Ежелгі Грециядағы алғашқы мемлекеттік құрылымдар б.э.д. III мыңжылдықтың екінші жартысында Балқан түбегінің оңтүстігінде және Эгей теңізінің аралдарында пайда болды. Алғашқы мемлекеттер алғашқы рулық қауымның ыдырауы мен ерте таптық қоғамның пайда болуы нәтижесінде кішігірім патшалықтар нысанында құрылды. Ежелгі Греция мемлекеті мен құқығының тарихын ерте таптық қоғамдардың түрлі саяси және құқықтық даму белгілерімен ерекшеленетін бес кезеңге бөліп қарастыруға болады:

Крит-микен кезеңі (б.э.д. III-II мыңжылдықтар).

- Аталмыш кезеңде Крит аралын мекендеген миной тайпасында аумағының теңізбен қорғалғандығына, теңіз жолдарының жақын болуы және өңдеуге жарамды шұрайлы жерлердің көп болуына байланысты рулық құрылыстан таптыққа өту басталды. Тайпа көсемдері патшаларға айналды. Оларды басилевстер деп атады. Криттің қала-мемлекеттерінің ішінде Кносс қаласы күшейіп басқаларын өзіне бағындырып кносс мемлекетін құрды. Алайда Миной өркениеті мықты орталықтанған мемлекет құра алмады, оның ішінде құрамына кіретін мемлекеттер арасында билікке тартыс толассыз жүрді. Нәтижесінде б.э.д. 1700 жылы болған жер сілкінісі және Балқан жақтан келген грек-ахей тайпаларының басып кіруі нәтижесінде Крит ахей Грециясының провинциясына айналды. Осы кезеңде ахей патшалықтарының ішінде ең мықтысы Агамемнон патшаның билігі тұсында Микен патшалығы болды. Одан басқа Пилосск патшалығы, Арголида, астанасы Афина болып табылған Аттика патшалықтары болды. Бұлар рулық құрылыстың қалдықтарында құрылған ерте таптық қоғамдар болды. Басқару нысаны бойынша олар монархиялар болды. Алайда Шығыс елдерімен салыстырғанда мемлекет басшысының билігі оның жеке беделіне ғана негізделді.

Гомерлік кезең (XVIII ғасырдың аяғы - б.з.д. XIX)

- Осы кезеңнің аяғында ахей мемлекеттері солтүстік грек тайпалары - дорилердің шабуылына төтеп бере алмады. Нәтижесінде тайпалық мемлекеттілік пен протомемлекеттерге қайта бару процесі орын алды. Себебі жаулап алушы дорий тайпалары алғашқы қауымдық құрылымда болған. Сонымен бірге дорийлік жаулап алу крит-микен кезеңінде болған абсолютті патша билігін жойып, монархиялық билеуге жол бермейтін мемлекеттік құрылымның жаңа нысандарының қалыптасуына жағдай жасады. Протополистер немесе полиске дейінгі құрылымдар мемлекеттің жаңа нысаны болды. Олар қайта жаңғыртылған тайпалық демократия институттары мен патша жерін қауым мүшелеріне меншікке таратып беру нәтижесінде пайда болған еркін меншік иелеріне сүйенді. Ежелгі Грек мемлекеті мен құқығының дамуының келесі кезеңде протопалистер полистерге, яғни, қала-мемлекеттерге айналды. Дориліктерге протомемлекет құру қиын болған жоқ, себебі олардың өзі әскери демократиялық басқару нысанында еді.

Архаикалық кезең (б.э.д. XVIII ортасы - б.э.д. VI ғғ аяғы)

- Бұл кезеңнің басты ерекшелігі – ру-тайпалық құрылымның ыдырап, полис нысанындағы ертеқұлиеленушілік қоғам мен мемлекеттің құрылуы. Полис дегеніміз – полистің барлық азаматтарының, оған тиісті қалалық және ауылдық мекендердің тұрғындарының, жайылымдарда, бау-бақшаларда, шахталар жұмыс істейтін құлдардың жиынтығы. Алғашында полистің тұрғындары туысқан деп саналды. Себебі олар бір филдарға – руларға және ортақ фратрилерге – тайпаларға жатты, ортақ құдайларға бағында. Кейін мүліктік теңсіздіктің ұлғаюына байланысты ежелден келе жатқан бөліністің дәстүрлі жүйесі бұзылды. Халық аумақтық және мүліктік белгі бойынша бөліне бастады. Бұл кезде тек жер үлесіне құқығы бар ру мүшелері ғана тең құқылы болды. Ал жат жерліктерде азаматтық құқықтар болған жоқ. Аталмыш кезеңде саны бірнеше жүзден асатын полистердің ішінде ең мықтылары Спарта және Афина полистері болды. Бұл мемлекеттер полис өмірін ұйымдастыруда қарама-қайшы жолдарды таңдады. Афинада полисті басқаруға тікелей қатысатын еркін меншік иелерінің қауымына, жеке өндірушілерге сүйенетін демократиялық республика орнады. Ал Спартада әскери сипаттағы аристократиялық республика орнады. Онда саяси шешімдерді қабылдау құқығы халықтың аз бөлігін құрайтын Спартиаттар қауымына ғана берілді. Спартиаттар саны көп еріксіз халықты (илоттар) қанап, жеке меншік пен теңсіздіктің дамуын тежеуге тырысты.

Классикалық кезең (б.э.д. V ғ.-IV ғ.)

Бұл кезеңде полистік құрылыс өз дамуының шарықтау шегіне жетті. Бұл кезеңнің тағы бір ерекшелігі – Афина мен Спартаның Грециядағы гегемониялық үшін саяси күресі.

Эллинистік кезең (б.э.д. IV ғ. Екінші жартысы – I ғ. ортасы)

Полистік құрылымның құлдырау кезеңі, қала-мемлекеттердің Александр Македонский мемлекетінің құрамсына кіруі және эллинистік мемлекеттердің орнауы. Эллинистік мемлекеттер полистік жүйе мен билікті ұйымдастырудың Ежелгі Шығыстық жолын синтездеуден пайда болатын нысан болып табылады. Шығыстық мәдениеттің әсерінен жеке тұлғаның билігі нығайып, оны Құдайға теңеу, қатаң орталықтану және бюрократияның күшеюі сияқты процестер орын алды. Алайда оған қарамастан Афина, Спарта және басқа да қала-мемлекеттердің полистік сипаты өзгерген жоқ. Олардың арасындағы гегемония үшін тартысы әлсіретті. Осыны б.э.д. 146 жылы Рим пайдаланып, Грецияны өзінің провинциясы қылдырды.

Б.э.д. VIII-VII ғғ. шегінде Орталық Грецияда орналасқан Аттикада рулық қауым ыдырап, оның орнына таптық қоғам құрылды. Афина мемлекеті ру-тайпалық қатынастардың ыдырауы және аумақтық бөлініс жүйесінің нәтижесінде пайда болды. Бұл процестердің негізінде қоғамдық еңбек бөлінісі, жеке меншіктің пайда болуы және қоғамның таптарға бөлінуі жатты. Осы таптардың арасындағы қайшылықтарды шешу үшін мемлекет құрылды. Фаукидтің айтуы бойынша Аттиканың бірігуін Тезей басилевс жүзеге асырды дейді. Оның реформалары нәтижесінде Афина мемлекеті құрылды.

- Тезейдің кезінде бұрындары бөлек болған 12 тайпалардың бірігуі, яғни, синойкизмі орын алды. Жаңа мемлекеттің орталығы Афина болды;
- Рулық бөліністен бөлек қоғамда атқаратын мамандықтары мен функцияларына сәйкес сословиелік бөлініс қалыптасты. Афинаның азаматтық қауымын құрайтын еркін халық үш әлеуметтік топқа бөлінді: эвпатридтер – рулық шонжарлар, геоморлар – жер өңдеушілер, демиургтер – қолөнершілер. Әлеуметтік теңсіздік саяси теңсіздікке әкелді. Тек эвпатридтерге ғана қоғамдық лауазымдарды иеленуге құқық берілді. Геоморлар мен демиургтер тек халық жиналысына ғана қатыса алды.

Ежелгі Афинаның құқығы

- Афиналық құқық өз бастауын жазбаша заңнамадан алады. Ол заңды негізгі қайнар-көз ретінде таныды. Бұл дәстүр Дракон, Солон заңдарында және халық жиналысының қаулылары – псефизмаларда бекітілген. Заңдармен қатар құқық қайнар-көзі ретінде құқықтық әдет-ғұрып және сот тәжірибесі қарастырылған.
- Афинада мүліктік қатынастар жеткілікті деңгейде дамыған болды. Оған жерге қатысты жеке меншіктің ерте пайда болуы жағдай жасады. Құқық субъектісі ретінде тек азаматтар ғана қарастырылды, құлдар құқық объектісі болды. Афиналық мүліктік құқық затты иелену мен оған меншік құқығынын ажыратты. Затты иелену дегеніміз оны нақты иемденіп пайдалану, ал меншік құқығы иеленуге қоса оны басқара алу құқығының жиынтығы ретінде танылды.

Міндеттемелік қатынастар

- Келісім-шарттан немесе деликтіден, яғни, құқықбұзушылықтан пайда болды. Келісім-шарттың келесі түрлері болды: сату-сатып алу, серіктестік, жалға алу, жалдау, қарыз алу, ссуда алу, мердігерлік шарттары. Сонымен бірге некенің өзі келісім-шарт ретінде қарастырылды. Ол бойынша қалыңдық шарттың объектісі болды. Келісім-шарт жарамдылығының талаптары: тараптардың келісімі, жазбаша нысаны, міндеттемелерді орындаудың кепілдері (кепілзат, кепілдеме, кепілнұл, ипотека). Деликтіден пайда болған міндеттемелер шығынның орнын толтырумен шектелді. Қасақана жасалған шығын екі есе мөлшерде толтырылды.

Неке қатынастары

- Афинада некеге тұру міндетті болды, жанұя құрмау ата-бабалардың аруақтарын қадірлемеу болып табылады. Бойдақтарды есі дұрыс емес, ауру адам ретінде қарады. Неке отбасы басшыларының арасында жасалатын келісім-шарт негізінде күйеудің жасау төлеу арқылы жасалды. Туысқандардың арасындағы некеге жол берілді. Афиналық құқық моногамиялық отбасына таныды. Ол бойынша отағасының билігі шексіз сипатта болды. Мысалы Солон реформаларына дейін әкесі өз баласын тыңдамағаны үшін құлдыққа сатып жіберуі мүмкін еді. Некеде күйеудің құқықтары кеңірек болды. Оған өз үйінде күн ұстауға, айырылысуға және әкеден кейін мұрагер болу құқықтары берілді. Әйел мәмілелер жасай алмады, айырылысу еркіндігіне ие болмады және егер оны ашынасымен ұстап алса, сол жерде өлтіруге рұқсат берілді. Мұрагерлік заң бойынша және өсиет бойынша жүзеге асырылды. Бірінші кезектегі мұрагер болып ұлдар танылды, қыздар тек ұл болмаған жағдайда ғана мұрагер бола алды. Заңсыз туған балалар мұрагер бола алмады. Солонның реформалары ұл болмаған жағдайда өсиет арқылы мұра қалдыруға рұқсат берді.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ

- Афиналық қылмыстық құқық азаматтық құқыққа қарағанда дамуы төмен болды. Оны Дракон заңдарынан көреміз. Қылмыс түсінігі қалыптаспаған және қылмыстардың жіктелуі болмаған. Шартты түрде қылмыстарды қол сұғу объектілері бойынша бірнеше топқа бөлуге болады: мемлекеттік қылмыстар (опасыздық, халықты алдау, құдайларды сыйламау, храмдық мүлікті ұрлау, халық жиналысына заңға қайшы ұсыныстар енгізі); тұлғаға қарсы қылмыстар (адам өлтіру, жалған кінәләу, намысына тию, денеге зақым келтіру); отбасыға қарсы қылмыстар (әйелдің зинақорлығы, ата-ананы сыламау, қызды алып қашу); мүлікке қарсы қылмыстар (ұрлық, өртеу). Жаза тағайындау қылмыс сипатына және тұлғаның оған қатысу сипатына байланысты болды. Өлім жазасы, айып, елден қуу, шығынды өтеу, құн төлеу, құлдыққа сату, дене жазалары, масқаралау жазалары және азаматтық құқықтардан айыру.

Сот және процесс

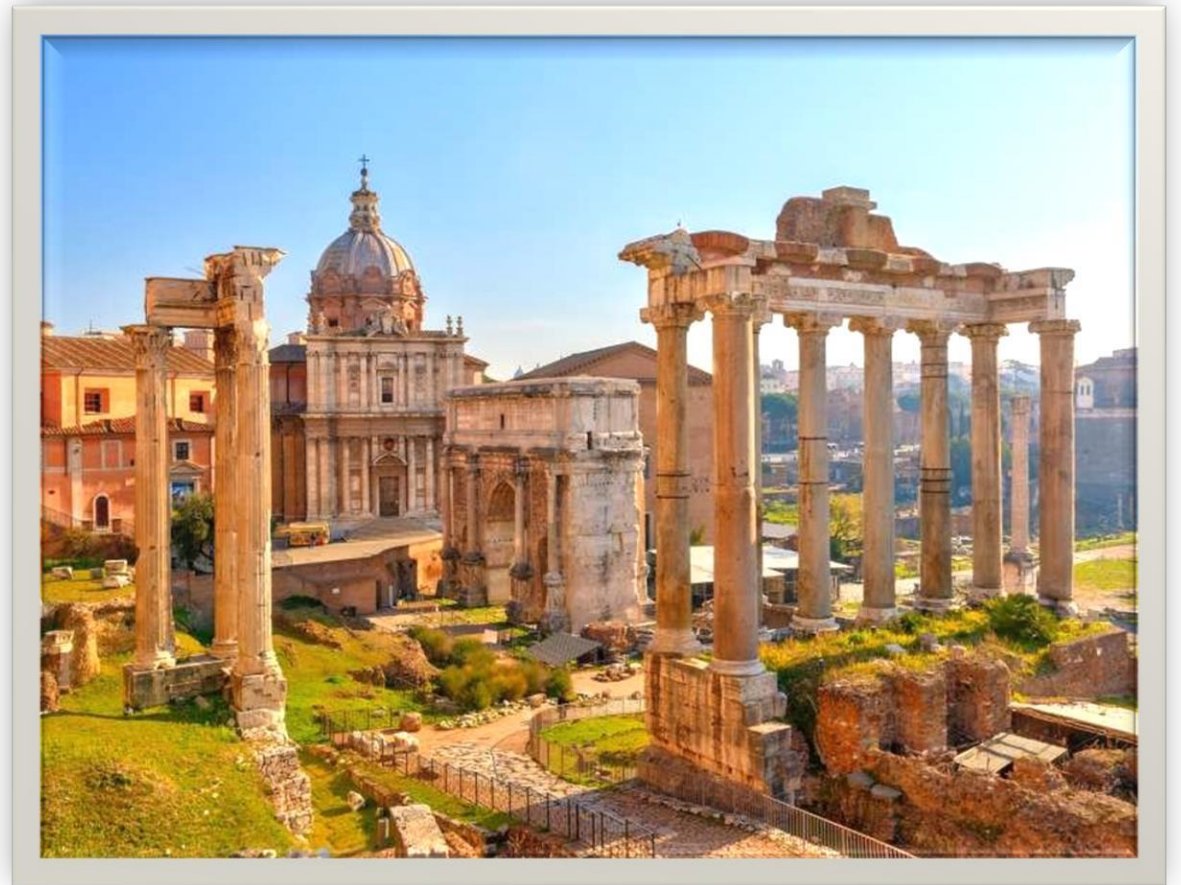
- Сот істерін жәбірленуші немесе оның туысқандары қозғады. Істі қарау екі стадиядан тұрды:
- Алдын-ала немесе әкімшілік тергеу. Оны арызды алған лауазымды тұлға жүзеге асырды. Ол талапкер мен жауапкерді шақырып, олардың және куәгерердің айғақтарын тыңдады заттай дәлелдерді зерттеді, құқықтық даудың пәнінің бар/жоқтығын анықтады, істі сотқа жібермей-ақ шешуге шақырды. Егер тараптар келіспесе, іс сотқа жіберілді.
- Соттық талқылау сатысында сот істі түскен материалдар бойынша мәні бойынша қарады. Егер кінәлі деп танылса, жаза отырушылар алқасының құпия дауыс беруі арқылы тағайындалды.
- Ареопагтың шешімдеріне гелиэяға шағымдану мүмкіндігі болды. Оның шешімі түпкілікті болды.

**№6-ДӘРІС. «Ежелгі Рим мемлекеті мен
құқығы»**

**6-дәріс. «Ежелгі Рим
мемлекеті мен құқығы»**

Жоспар:

1. Рим мемлекеті пайда болуы мен дамуының кезеңдері;
2. Патшалық кезеңдегі Ежелгі Рим;
3. Рим Республикасы;
4. Рим империясы;
5. Ежелгі Рим құқығы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

Аңыз бойынша Ежелгі Римдегі мемлекетті б.э.д. 753 жылдың 21 сәуір күні рекс (патша) Ромул үш тайпаны Рим қауымына (civitas) біріктіру арқылы құрды. Яғни, Ежелгі Рим мемлекеті сабиндар, латындар және этрускілердің синойкизмі нәтижесінде құрылды. Дәстүрге сәйкес рекс Ромул 100 ақсақалдан құралған кеңес – сенатты құрып, халық жиналысымен бірге Римді басқара бастады. Б.э.д. VIII ғасырда Рим қауымына әскери сипаттағы тұйық рулық ұйымның белгілері тән болды.

ЕЖЕЛГІ РИМДЕГІ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚҰҚЫҚ ЕЖЕЛГІ РИМ МЕМЛЕКЕТІНІҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕР ТАРИХЫ

«Патшалық кезең»

Б.д.д. VIII - VI ғ.

Республика

Б.д.д. VI - I ғ.

Империя

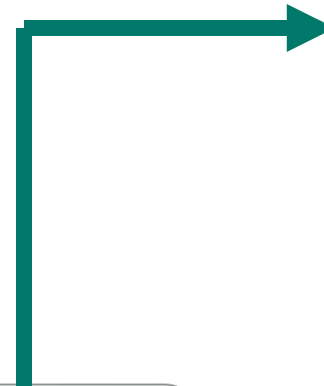
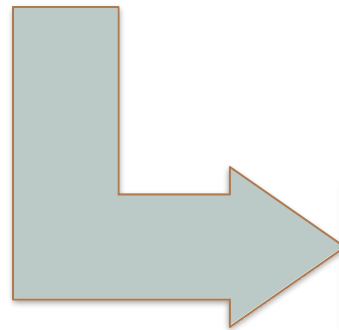
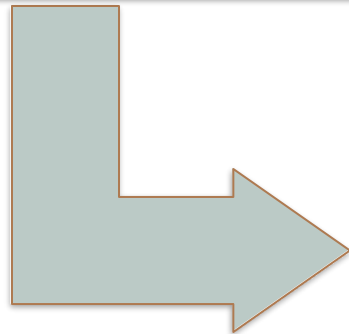
Б.д.д. I – б.д. VI ғ.

Принципат

б.д.д.27-б.д.284 жж.

Доминат

б.д.д. 284-476 жж.

- **Патшалық кезең (б.э.д. 753-510 жж.)** – жеті патшаның билік кезеңі: Ромулдың, Нум Помпулийдің, Тулл Гостилийдің, Анка Марцидің, Ежелгі Тарквинидің, Сервий Тулидің, Өркөкірек Тарквинидің. Патшалық кезеңде Рим қауымы әскери демократиядан ертетаптық мемлекетке ауысты. Ежелгі Рим мемлекеті дамуының негізінде плебейлер мен патрицилердің арасындағы қақтығыс жатты. Плебейлердің Рим қауымы мүшелерімен теңқұқылық үшін күресі рулық құрылымның ыдырап, мемлекеттің орнығуына жағдай жасады. Патрицилер дегеніміз рим қауымына кіретін адамдар. Плебейлер дегеніміз Рим қауымына кірмейтін Рим қаласының тұрғындары.
- **Республикалық кезеңде (б.э.д. 509-27 жж.)** Соңғы патшаны Римнен қуған соң Рим қала-полистен қуатты державаға айналды. Ол өзінің жақын және алыс көршілерін басып алды. Бұл кезеңде өндірістің дамуы және классикалық құлдықтың орнауымен байланысты сенаттық республиканың дамуы жүзеге асты.
- **Империя кезеңі (б.э.д. 27- б.э.д 476жж.).** Бұл кезеңде монархиялық басқару нысаны қалыптасты және кейін варвар тайпаларының қысымымен күйреді. Бұл уақыт екі кезеңге бөлінді: Ерте империя кезеңі – принципат (б.э.д. 27- б.э.д 284 жж.); Кеш империя кезеңі – доминат (б.э.д. 284-476 жж.).

Патшалық дәуірде Римде билік құрған патшалар:

- ❖ *Ромул;*
- ❖ *Нума Помпилий;*
- ❖ *Тулл Гостилий;*
- ❖ *Анк Марций;*
- ❖ *Тарквиний Приск;*
- ❖ *Сервий Тулий;*
- ❖ *Тарквиний Гордый.*

Рим қауымдық құрылымының әлеуметтік негізін рулар (genus) құрады. Басында олар 100 болды, кейін 300 жетті. **Оған келесі белгілер тән болды:**

- өзара мұрагер болу құқығы,
- ортақ мекен,
- бөтендерді қауымға алу құқығы,
- ақсақалдарды сайлау және орнынан алу,
- руластардың бір-біріне көмек көрсету міндеті.

Римдік қауымның екінші элементі *куриялар* болды. Оған 30 курия (бір курия он рудан тұрды) кірді. Курия дегеніміз – жауынгер-ерлердің одағы. Әрбір курия 100 жаяу және 10 атты жауынгер шығаруға міндеттенді. Рим қауымының ең ірі бірлігі трибалар (тайпалар) болды. Рим халқы әрбіреуі 100 рудан құралған 3 трибадан тұрды.

Ежелгі Рим қауымы мемлекетті білген жоқ, ол әскери демократия жағдайында өмір сүрді. Римді Сенат, Рекс және харық жиналысы – комиция басқарды.

- Сенат басында 100, кейін 300 ақсақалдан құралды. Ол жоғарғы әкімшілік биліктің органы болды. Ол тікелей басқарумен айналысты, халық жиналысының бекітілуіне ұсынылатын заң жобаларын дайындады, соғыс жағдайында бейбіт келісімге келді.
- Комиция – бұл халық жиналысы, дәлірек айтатын болсақ, курия бойынша жиналатын жауынгер-ерлердің жиналысы. Сол себепті оларды кей жағдайда куриаттық комициялар деп атады. Бұл орган сенат дайындаған заң жобаларын бекітті немесе қайтарды, барлық лауазымды тұлғаларды сайлады, өлім жазасы қарастырылған істер бойынша жоғарғы апелляциялық инстанция болды, соғысты жариялады.
- Рекс, яғни, патша куриаттық жиналыста сайланды және әскери көсем, жоғарғы абыз және жоғарғы судья функцияларын атқарды.

ҚОҒАМДЫҚ ҚҰРЫЛЫСЫ

- Бұл кезеңде Рим қауымы ру-тайпалық құрылыста өмір сүрген тайпалар одағы болудан қалды, онда әлеуметтік теңсіздік дами бастады.
- Бірінші кезекте Рим халқының өзі патрицилер мен клиенттерге бөлінді.
- Алғашқы қауымдық кезеңдегі жастың үлкендігі, ақылдылығы және көргендігі қағидалары тектілік қағидасымен ауыстырыла бастады. Уақыт өтісімен осы текті отбасылардың мүшелері ғана плебейлер деп атала бастады. Ал олардың кедейленген туысқандары оларға тәуелділікке түскендіктен клиенттер деп атала бастады. Патрицилер оларға қатысты патрон, яғни, қорғаншы, қамқоршы деп аталды.
- Патрондар өз клиенттеріне жер бөліп беруге және оларды сотта қорғауға міндетті болды. Ал клиенттер өз кезегінде патронның жеке жасағына кірді. Рим экономикасының дамуы әлеуметтік құрылымда одан сайын күрделендірді. Рим халқының саны жаулап алынған және өз еркімен қосылған халықтармен толықтырыла бастады. Бастапқыда сырттан келгендер үш трибаның құрамына қабылданды, алайда кейін оған тиым салынды. Сол себепті олар сенат пен куриаттық комицияларға қатысы алмады, яғни, құқысыз болды. Олардың саны тез өсті және қаланы толтыра бастады, сол себепті оларды плебс деп атай бастады, яғни, толтырушы. Плебейлер ешбір трибаға кірмейтін ірі патриархалды отбасы болып өмір сүрді. Сол себепті оларға жер берілмеді.

- Сонымен бірге бұл процестерді Римнің соңғы үш патшасымен байланыстырады. Осы кезеңде патшалардың билігі нығая бастады. Олар өздеріне кез-келген қауым мүшесінің өмір сүруі немесе өлуі туралы мәселелерді шешу құқығын иемденді. Патшалардың билігінің күшеюіне сенаттағы орындарды алған ру шонжарлары қарсы тұрды.
- Алтыншы патша – Сервий Тулий (б.э.д. 578-534) рулық аристократияны әлсірету үшін рулық құрылымды бұзуға бағытталған реформаларды жүзеге асырды.
- Мемлекет Рим қауымы сияқты туыстық қатынастарға емес, мүліктік және аумақтық белгілер бойынша құрылды. Рим мемлекетінің орнығуы Сервий Тулидің жүзеге асырған үш реформасымен байланысты:

Ценздік реформа. Рим халқының бұрынғы рулық бөлінісін жойып, оның орнына бөліністің мүлкітік цензін енгізді. Римнің **барлық еркін ер адамдары мүлкітік цензге сәйкес алты разрядқа бөлінді.** Бастапқыда ценздің өлшемі ретінде жер үлесі қарастырылды, ал кейін мүлкіктің ақшалай құны. Римнің ең бай азаматтары ерекше разряд – аттыларға біріктірілді.

- Бірінші разрядқа 100 000 мыс ассы барлар,
- екінші разрядқа 75 000 астан 100 000 асқа дейін барлары,
- үшінші разрядқа 50 000 астан 75 000 асқа дейін барлар,
- төртінші разрядқа 25 000 астан 50 000 асқа дейін барлар,
- бесінші разрядқа 11 500 астан 25 000 асқа дейін барлар жатты,
- алтынша разрядты өз ұрпағынан басқа ешқандай байлығы жоқтар – пролетарийлер құрады.

Әрбір разряд әскери жүздіктердің белгілі бір санын шығаруға тиіс еді. Аттылар 18 центурия, бірінші разряд 80 центурия, екінші разряд 22 центурия, үшінші разряд 20 центурия, төртінші разряд 22 центурия, бесінші разряд 30 центурия жауынгер шығаруға міндетті болды. Ал пролетарилер ауыр қаруланған бір центурия жауынгер ұсынуға тиіс болды. Жалпы әскерде 193 центурия болды. Бұл реформаның нәтижесінде центуриаттық комициялар құрылды. Ендігі кезекте ең маңызды сұрақтар әскердің центуриаттық жиналыстарында шешілді.

Әрбір центурия бір дауысқа ие болды. Бұл шешімдер заңға тең болды. Куриаттық жиналыстардың ықпалы түсе бастады. Осы кезеңде центуриаттарының саны көп болғандықтан негізгі саяси билік аттылар мен бірінші разряд мүшелерінде болды.

- **Әскери реформа.** Сервий Тулий ру жасақтарынан тәуелсіз патрицилер мен плебейлерден тұратын тұрақты әскер құрды. Ол *әскер жинау қағидасын өзгертті*. Ендігі кезекте әскер разрядтардың центуриялары бойынша құралды. Барлық жері бар 16 және 46 жас аралығындағы ерікті азаматтардың барлығы әскери қызметке келуге міндетті болды. Жылына екі рет, күзде және көктемде, әскерлер қала сыртындағы Марс алаңында сапқа тұрғызылып оларға сұрақтар қойылды. Соғыс ашу керек пе және кім жорықты басқарады?
- **Әкімшілік-аумақтық реформа.** Оның *негізгі мақсаты рулық қауымды ыдыратып оның орнына көршілік қауымды құру болатын*. Сервий Тулий Рим аумағын трибалар деп аталатын *21 округқа бөлді*. Нәтижесінде ішінде рулық та бар, плебейлер мен патрицилерден тұратын көршілік те бар 4 қалалық триба және 17 ауылдық триба құрылды. Осы аумақтық бөліністің негізінде жиналыстардың жаңа түрі – *трибутты комициялар* пайда болды. Комициядағы әрбір триба бір дауысқа ие болды.

ЕЖЕЛГІ РИМ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕР ТАРИХЫ

Ежелгі б.э.д. IV ғ.

Классикалық б.э.д. III ғ. аяғы

Постклассикалық б.э. III ғ. аяғы – б.э. VI ғ.

Рим азаматтарының толық құқық қабілеттілігі анықталды:

- ❖ *Еркіндік статусымен;*
- ❖ *Азаматтық статусымен;*
- ❖ *Отбасылық статусымен.*

РИМ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ

1

**Квириттік немесе цивильдік
құқық**

2

Преторлық құқық

3

Жалпыхалықтық құқық

4

Жеке құқық

Ежелгі Римдегі құқықтың қайнар көздері

- Құқықтық дәстүрлер;
- Заңдар (комиция және сенат шешімдері);
 - Рекстердің заңнамалары;
 - Магистраттар қаулылары;
- Понтификтардың құқықты талқылауы.

Ең жоғарғы мемлекеттік органдар

**Халық
жиналысы**

Сенат

Магистратура

Центуриялық

Трибалық

Куриялық

Меншік құқығы

1. Пайдалану – юс итенди;
2. Иелену – юс абутенди;
3. Билеу – юс фруденти

1. Квириттік меншік;
2. Преторлық меншік;
3. Перегриндік меншік

Меншік құқығын алу жолдары:

- ❖ *Оккупация;*
- ❖ *Талап қою мерзімінің өтуі;*
- ❖ *Көмбе табу;*
- ❖ *Традицио;*
- ❖ *Спецификация;*
- ❖ *Өсиеттен бас тарту;*
- ❖ *Заттарды қосу;*
- ❖ *Бөтен меншікті пайдаланудан түсетін өнім мен кіріс;*
- ❖ *Претордың немесе соттың шешімі.*

Мүлікке қатысты меншік құқығы жойылады:

- ❑ *Өз еркімен мүлікке қатысты меншік құқығынан бас тарту;*
- ❑ *Заттардың жойылуы;*
- ❑ *Мүлікті иесіздендіру;*
- ❑ *Конфискация, тәркілеу;*
- ❑ *Мүлікті азаматтық айналыстан шығару.*

Өзгенің заттарына қатысты құқық:

Сервитуттар

Өзгенің затын
пайдалану
құқығы

Эмфитевзис

Жерді
өңдеуге
қатысты
құқықтар

Суперфиций

Жердің үсті
мен астында
салынған
құрылыс

Узус

Өз құқығын
қанағаттандыру
мақсатында өнімді
пайдалану

Борышкерлік құқық:

Рим құқығының маңызды ескерткіштерінің бірі – 12 кесте заңдарында рәсімделген бұл құқық қаталдығымен ерекшеленеді.

Кепілдік – нексум;

Соңы өлім жазасымен немесе өмір бойы құлдықпен аяқталатын. Бұл б.д.д. 326 ж. Петеллий заңымен жойылды.

Неке және отбасы құқығы

- Күйеу билігімен некеге тұру – күм ману;
- Күйеу билігінсіз некеге тұру – сене ману;
- Некеге тұрушылардың келісімі;
- 14 және 12 жас;
- Шелпек жеу әдісімен неке қию;
- Қалыңдық манипациясы;
- Әке билігі – 30 күннен кешіктірмеу;
- Қамқоршылық және қорғаншылық институты.

Мұрагерлік құқық

- *Өсиетнама бойынша;*
- *Заң бойынша;*
- *Мұрагерлер, агнаттар, когнаттар;*
- *Преторлық құқық;*
- *Легат – өсиетнамалық бас тарту;*
- *Фидеикомикс.*

Міндеттемелік құқық

- Деликт салдарынан;
- Залал келтіру салдарынан;
- Вербалды контрактілер;
- Литералды контрактілер;
- Консенсуалды контрактілер;
- Нақты контрактілерден туындайды.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ

- Барша қауымдастыққа қарсы қылмыстар;
- Христиан дініне қарсы қылмыстар;
- Кісі өлтіру және оған теңестірілген қылмыстар;
- Өкіметтің азаматтарға қарсы қиянат етушілігі;
- Құқықтық салдары болған жалғандық пен өтірік айту;
- Жыныстық қылмыстар;
- Қорқыту арқылы талап қою;
- Меншікке қарсы қылмыстар;
- Адам дербестігіне қол сұғу қылмыстары;
- Өзгенің мүлкін бүлдіру;
- Сайлау қарсаңындағы сыбайлас жемқорлық қылмыстар;
- Қожалық тәртіпке қарсы сыбайлас жемқорлық әрекеттер.

**№7-ДӘРІС. «Франция мен Германияның
феодалдық мемлекеті мен құқығы»**

**7-дәріс. «Франция мен
Германияның феодалдық
мемлекеті мен құқығы»**

Жоспары:

- ❖ *Феодалдық Франция* мемлекетінің тарихы;
- ❖ Қоғамдық құрылысы;
- ❖ Мемлекеттік құрылысы;
- ❖ Сот билігі;
- ❖ Сословиелік - өкілетті монархия кезіндегі мемлекеттік құрылыс;
- ❖ Абсолютті монархия кезеңіндегі мемлекеттік құрылыс;
- ❖ Құқықтың негізгі белгілері;
- ❖ Қылмыстық құқық.
- ❖ *Ерте феодалдық мемлекет кезеңіндегі Германияның* мемлекеттік құрылысы;
- ❖ Феодалдық бытыраңқылық кезеңіндегі Германияның қоғамдық және мемлекеттік құрылысы;
- ❖ Орта ғасырдағы Германияның сот жүйесі;
- ❖ Германияның құқығы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

843 жылы Карл Мартеллдің немерелері ауқымды империялық үкіметті бөлісе алмай, оның орнына империяның өзін бөлуді ойлады. Ұлы Карл империясы үш бөлікке, болашақта Франция, Германия және Италия болатын мемлекеттерге бөлінді. Орта кезеңдердегі Германияның тарихи дамуы әр түрлі жағдайлармен байланысты болды.

Феодалдық Франция мемлекетінің тарихын үш кезеңге бөлуге болады:

- ❖ Ерте-феодалдық монархияның пайда болуы (IX-XIII ғғ.);
- ❖ Сословиелік - өкілетті монархия (XIV-XV ғғ.);
- ❖ Абсолютті монархия кезеңі (XVI-XIII ғғ.)

Қоғамдық құрылысы

- Өндірістің негізгі құралы – жер – үстем топтың монополиялық меншігі болды. Шаруалар иелігінде күнделікті пайдаланатын иесінің кішкентай жері - парцелла болды. Көптеген шаруалар сервтар мен вилландарға айналды.
- Сервтар - иесінің жеке және мұрагерлік тәуелділігінде, оның барлық айтқандарын істеп, бірталай ақы алды.
- Вилландар – жеке басы тәуелді емес, өз парцелласын (жерін) басқа тұлғаларға сата алды, ал бұл оны сеньорлық борышынан босатты.

Мемлекеттік құрылысы

- Мемлекет басында король тұрды. Оның билігі сайланбалы болды (корольді оның вассалдары мен шіркеу иерархиясының жоғарғысы сайлады).
- Жалғыз жалпы мемлекеттік орган – корольдың курше (ұлы Кеңес) болды.\
- Ұлы Кеңес съезд түрінде жұмыс істеді. Бұл кезеңде басқарудың арнайы органдары болмады.
- Министериалдар - лауазымды тұлғалар сарай шаруашылығын жүргізіп, сарайлық басшы болды.
- Король иелігі домен деп аталады.
- Барлық домен округтерге – превотаждарға бөлінді. Олардың басында прево тұрды.
- Орталықтағы министриалдар мен жергілікті жерлердегі превотаждарды король тағайындады.

Сот билігі

- Әрбір тұлғаның жауапқа тартылуы қай иерархиялық сатыға жататынына байланысты болды.
- Жоғарғы сот – корольдық күрия еді.
- Жергілікті жерлердегі сот- сеньорлық юстиция деп аталады.
- Жоғарғы дәрежелі сеньорлар жоғарғы сот билігіне «жоғарғы юстицияға» ие болды. Олар өлім жазасымен жазаланатын қылмыстарды қарады.
- Төменде тұрған сеньорлар «төменгі юстицияға» ие болды, қалған қылмыстарды қарастырды.

1. Екінші кезеңнің басында король билігі күшейе түседі. Ол мынадан көрініс табады:

- ❖ Король билігінің сайланбалылығы алынады;
- ❖ «менің вассалымның вассалы менің вассалым емес» деген принцип жоққа шығарылады;
- ❖ вассалдың адалдық жөніндегі анты тікелей корольге берілді.

2. Людовик IX реформалары өткізіледі. Оның мәні мынада:

- ❖ сот реформасы – корольдық доменде жеке соғыстарға тыйым салынады, егер дау туған жағдайда корольдық сотқа жүгінулері керек,
- ❖ жергілікті жерлерде «корольдің 40 күні» енгізілді, бұл мерзім ішінде феодалдар жеке соғысты бастай алмады;
- ❖ Корольдың куриядан ерекше сот палатасы Перит парламенті ығыстырылып шығарылды. Бұл жоғарғы апелляциялық инстанция болды.
- ❖ Қаржы реформасы – басты есептік қаржылық басқарудың жоғарғы органы ретінде – Есеп палатасы ығыстырылып шығарылды.

Сословиелік - өкілетті монархия кезіндегі мемлекеттік құрылыс

- Саяси бөліну жойылып, мемлекет сословиелік - өкілетті монархия формасына ие болды.
- Қуатты король билігі жоғарғы кеңесші орган –Бас Штат өкілмен бірігеді.
- Барлық мәселелер палаталар бойынша жеке қарастырылды.
- Шешім дауыстың көпшілігімен қабылданды, шешімнің соңғы бекітілуі барлық палаталардың бірлескен жиналысында шешілді.
- Мемлекеттік басқару органдарына жататындар:
 - ❑ Мемлекеттік кеңес - жалпы басқаруды жүзеге асырды және басқарудың өзге де саласын бақылады.
 - ❑ Есеп палатасы - қаржы басқармасының жоғарғы органы.

Лауазымды тұлғалар:

- Канилер – ағымдағы басқаруды жүзеге асырды және лауазымды тұлғаларды бақылады;
- Коннекабль - король әскер басшысы;
- Камерарий – король қазынасын басқарды;
- Палатиндер корольдің ерекше тапсырмасын орындайтын король кеңесшісі;
- Легистер - рим құқығы курсы менгерген шенеуніктер.

Абсолютті монархия кезеңіндегі мемлекеттік құрылыс

- Абсолютизм барлық заң шығарушы, атқарушы және сот билігінің мемлекет басшысы – корольдің қолында шоғырланумен сипатталады. Бұл, Парламент, шіркеуінің қызметі шектелгендігінен көрініс табады.
- Мемлекет басқарудың орталық органы әр кезеңде туындаған әртүрлі мекемелердің қоспасы еді. Оларға жататындар:
 - ❑ Мемлекеттік кеңсе – король жанындағы кеңесуші орган;
 - ❑ Қаржы кеңесі;
 - ❑ Жасырын Кеңес – бірқатар істерді қайта қарастырды;
 - ❑ каницлер аппараты және тағы басқалар.
- Осы органның барлығын Бас қаржы бақылаушысы және 4 мемлекеттік хатшы басқарды: әскери, шетел, теңіз ісі және сарай ісі.

Құқықтың негізгі белгілері

- Феодализм ыдырағанға дейін Франция бірде бір құқық жүйесін білмеді. Құқықтың территориялық әрекет ету принципі болды, яғни тұрғындар сол территорияда қалыптасқан құқық нормаларына бағынды.
- Құқықтың негізгі қайнар көзі әдет ғұрыптар – күтюмдер болды.
- Сословиелік өкілетті монархия кезінде күтюмның алғашқы жинағы - өзіне Париж, Ориен, Тур, Анжа және Мэп күтюмдерін қосатын «Қасиетті Людовиг Жинағы» пайда болды.
- Абсолюттік монархия кезеңінде әдет-ғұрып жинақтарымен қатар құқықтың қайнар көздеріне корольдың жарлық, бұйрық, эдинг, ордонанстары қосылады.
- Францияның оңтүстігінде құқықтың қайнар көзі – рим құқығы болды.

- Франция феодалдық құқығының негізгі институты – жерге меншік құқығы еді. Ірі жер иелену *аллод, бенефицит* түрінде болды. Ал XI ғасырда бенефицит мұраға қалдырылатын болды.
- Міндеттемелік құқықтағы шарт түрі: *сату-сатып алу, заем, сыйға тарту, жерді жалдау.*
- Неке отбасылық қатынастар негізінен канондық құқық нормаларымен, сонымен бірге кутюм және король ордонастарымен де реттелініп отырды.
- Неке құру үшін : *белгілі бір жасқа толу, тараптардың келісімі, ата-ана келісімі* қажет болды.
- Мұрагерлік 2 формала болды: *заң бойынша* және *өсиет бойынша*.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ

- 1) дінге қарсы қылмыстар;
- 2) мемлекетке қарсы қылмыстар;
- 3) жеке тұлғаға қарсы қылмыстар.

- а) ауыр жазалар;
- б) мүшеге зиян келтіру туралы;
- в) түрмеге отырғызу және каторгалық жұмыстар;
- г) масқаралау жазалары және айыппұл.

- Қылмыстық процесс 2 сатыдан тұрды:
- 1) қылмыскерді жасырын іздестіру және протокол толтыру арқылы жүргізілетін қажетті тергеу әрекеттері;
 - 2) ашық және көпшілік алдындағы соттау.

Орта ғасырдағы Германия мемлекеті

- ❑ Ерте феодалдық мемлекет кезеңіндегі Германияда ірі феодалдық жер иелігі өсіп, шаруалардың басым көпшілігі ірі феодал – меншік иелерінің жеке және жермен байланысты тәуелділігінде болды. Алайда бұл процесс Еуропаның басқа елдерімен салыстырғанда біркелкі жүрмеді.
- ❑ XI ғ. соңына дейін Германия салыстырмалы негізде бірыңғай тұтас мемлекет қалыптасып, король билігінің күші мығым болды. Өзінің билігін жүргізуде король шіркеудің қолдауына сүйенді және оның негізгі тірегі епископат болды.

- Сот-әкімшілік құрылымы графтықтарға және жүздіктерге бөліну арқылы өзінің кейбір ерекшелігін сақтады. Жалпы мемлекеттік әскери ұйым пайда болып, ерікті адамдар міндетті әскери қызметке тағайындалды және корольдің барлық вассалдары оның пайдасына әскери міндеткерлік өтеді.
- XI ғ. аяғына қарай Германияның барлық тұрғындары феодалдық қатынастарға тартылды, бұрынғы Рим бекіністерінің, сонымен бірге жаңа қолөнер және сауда қоныстарының есебінен қалалар қауырт дамыды.
- XI ғ. ортасынан бастап Германияда саяси орталықтандыру процесі әлсірей бастады. Ірі феодалдар өз аймақтарында толыққанды сот-әкімшілік билігін қолдарына алу арқылы оқшауланған иеліктер құра бастады. Алғашында өз сеньорларының (корольдің, епископтардың, зайырлы феодалдардың) тәуелділігінде болған қалалар олардың билігінен босап, өзін-өзі басқаруға көшіп, қалалықтар жеке басының еркіндігіне ие болды.

Германия сословиелік құрылымы

- Империялық сословие (империядағы) – оның құрамына империялық князьдар, империялық рыцарьлар мен қала өкілдері кірді;
- Земстволық сословие (княздықтардағы) – оған дворяндар мен княздықтағы дін иелері, княздық қалалардың тұрғындары қамтылды.
- Дін иелері екіге бөлінді:
 1. Жоғарғы сатыдағы дін иелері – епископтар, аббаттар;
 2. Төменгі сатыдағы дін иелері – селолық және қалалық священниктер.

Германия қалаларындағы мүліктік тұрғыдан жіктелушілік әртүрлі 3 әлеуметтік топтардың қалыптасуына ықпал жасады:

- Патрициат – қалалардағы барлық лауазымдарды иеленген қаланың басты адамдары;
- Бюргерлер – патрициаттарға оппозицияда болған орта деңгейдегі тұрғындар;
- Қала кедейлері (плебейлер) – ұсақ шеберлер, бір күндік жұмыс істейтіндер және мүлігі жоқ қалалықтар, бұлар патрициаттарға оппозициялық көзқараста болды.

Мемлекеттік құрылысы

- Жоғарғы билік курфюрстер алқасы арқылы танылып, олар императорды сайлады және аса маңызды жалпы мемлекеттік істерді шешті.
- Жалпыгермандық заң шығарушы орган – рейхстаг болды.
- Жеке княздықтарда жергілікті сословиелік өкілді мекемелер – ландтагтар қалыптасты.
- XV ғ. аяғына қарай 80-нен аса қала (империялық және кейбір епископтық) саяси еркіндік алды және өзін-өзі басқару бірліктері ретінде танылды.
- Атқарушы билік бір немесе бірнеше бургомистр және магистраттың қолында болды.

Орта ғасырдағы Германияның сот жүйесі

- Сеньориалдық, феодалдық соттар – ірі жер иеленушілерінің арасында құрылды.
- Шіркеу соттары – оның соттық өкілеттіктері белгілі бір адамдар категориясына қатысты (мысалы, дін иелері) және белгілі бір істерге қатысты (мысалы, дін істеріне) таратылды.
- Қалалық соттар – оның құрылымы әр қалада әр түрлі болды. Бір қалада сот процесі судьялар мен алқа билер арқылы жүргізілсе, басқаларында оны қалалық кеңес жүргізді.

Орта ғасырдағы Германияның құқығы

- 1230 жылы антгал рыцары әрі судьясы Эйко фон Ренгоф Саксонияның және басқа да облыстардың құқығына негізделген әдеттік құқық нормаларын кодификациялады. Оған кейбір канондық құқықтан да қосымшалап енгізілді. Бұл заңдар жинағы латын тілінде жазылып, «Саксон айнасы» деп аталды. Мазмұны 2 бөлімнен тұрды. Бірінші бөлімінде азаматтық, қылмыстық құқық енгізілсе, екінші бөлімінде қағидалар, тұжырымдар, ережелер енгізілді.
- 1273-1282 жж. құрастырылған екінші жинақ «Шваб айнасы» деп аталады. Кейде бұл жинақты «Император құқығы» деп те атайды. Бұған негіз болған «Бавар және Аллеман ақиқаты», француз корольдерінің азаматтық және діни істер бойынша заңнамалары, Римдік және канондық құқық, әдеттік құқықтың кейбір нормалары еді.

Меншік құқығы

- Орта ғасырлық Германияда Еуропаның басқа да мемлекеттеріндегідей тәртіп орнықты. Жерге қос иелік, яғни мырза мен вассалдың иелігі болды.
- Екінші ерекшелік – Германияда марканың, яғни жер иеленудің қауымдық түрінің ұзақ мерзімге сақталуы еді.
- Қалалар мен сауданың өркендеуіне байланысты адал ниетті сатып алушының құқығын қорғайтын француз заңдары сияқты Германияда да заң қабылданды.
- Рим виндикциясымен салыстырғанда заттың шынайы иесіне сол затты адал ниетті сатып алушыдан алуға мүмкіндік берілмеген. Сондықтан бұл норма – «қолдың қолды сақтандыру міндеті» деп атаған.

Отбасы-неке

ҚҰҚЫҒЫ

- Әйелдер ерлердің қамқорлығында болып, барлық мүлік ерлердің иелігінде болған.
- Некелесу әйелге қамқорлық жасауға құқық алу деп есептелген.
- Күйеу жігіт қалыңдығының әкесіне некеге тұру алдында виттуум деп аталған төлем төлеген.

Мұрагерлік

ҚҰҚЫҒЫ

- Ұзақ уақыт бойы отбасы дәулетінің ортақтығы сақталды. Сондықтан мұрагерлік өсиет қалдыру болмады.
- Отбасы мүлігі мұрагерлік бөліске түскенде өлікті жерлеуге жұмсалатын қаржы, шіркеуге берілетін садақалардан тұратын «өлген адамның да үлесі» ескерілді.
- Кейін Рим құқығының рецепциялары бойынша өсиет қалдыру институты да орын алды.

1356 ж. «Алтын булла»

- Осыған дейінгі қолданыста болған «Шваб айнасы» курфюрстердің король сайлауында шешуші рөл атқаратынын көрсетті. Бұл ережеге сәйкес, король 7 курфюрстің шешімімен тақ иесі бола алады. Кейін бұл ереже «Алтын буллада» бекітілді. Ол король сайлауындағы курфюрстердің саны мен мүшелерін бекітті.
- Императордың тағайындалуы курфюрстер алқасының шешімімен жүзеге асатын. Курфюрстер өздері иеленген жеңілдіктерден, яғни пайдалы қазбаларды өз меншігіне пайдалану, баж салығын салу, ақша шығару сияқты құқықтардан айырылғысы келмеді.
- Олар бұл құқықтарды 1254—1273 жылдардан иеленген болатын. Курфюрстер осы құқық бойынша жалпы империялық соттарға қатыса алды.
- «Алтын булла» ережелері бойынша вассалдардың сеньорға қарсы шығуына, сондай-ақ қалалардың курфюрстерге қарсы одақ құруына да тыйым салынды.
- «Алтын булла» Германияда ірі феодалдар олигархиясын (аз топтың билігі) орнықтырды.
- Курфюрстер император билігін шектеуге тырысты. Рейхстагтың және империялық соттың болуы Германияны біртұтас елге айналдыра алмады.
- «Алтын булла» Германияда 1806 жылға дейін күшін жоймады.

«Каролина»

- ❑ 1532 ж. герман құқығының тарихында үлкен орын алатын маңызы зор құқықтық жинақ — «Каролина» император V Карлдың тапсыруымен жасалды. Оның негізгі қағидасы халықты үрейлендіру, қорқыту болды.
- ❑ 1535 ж. шаруалар соғысынан қауіптенген феодалдар барынша қатаң заң шығаруға аса мүдделі болды.
- ❑ Каролинада төмендегідей көптеген қылмыс түрлері көрсетілді:
 - 1) *мемлекеттік қылмыстар* (опасыздық, көтеріліс жасау т.б.);
 - 2) *дінге қарсылық* (құдайға тіл тигізу, сиқырлық жасау т.б.);
 - 3) *жеке тұлғаға қарсы қылмыстар* (кісі өлтіру, улау, жала жабу т.б.);
 - 4) *отбасыға қарсы қылмыстар* (зинақорлық, жезөкшелік т.б.);
 - 5) *меншікке қарсы қылмыстар* (ұрлық, тонау, өрт қою т.б.);
 - 6) *сот әділеттілігіне қарсы қылмыстар* (жалған куә болу, жалған ант беру т.б.)

№8-ДӘРІС. «Англия мен Ресейдің феодалдык мемлекеті»

8-дәріс. «Англия мен Ресейдің феодалдық мемлекеті»

Жоспары:

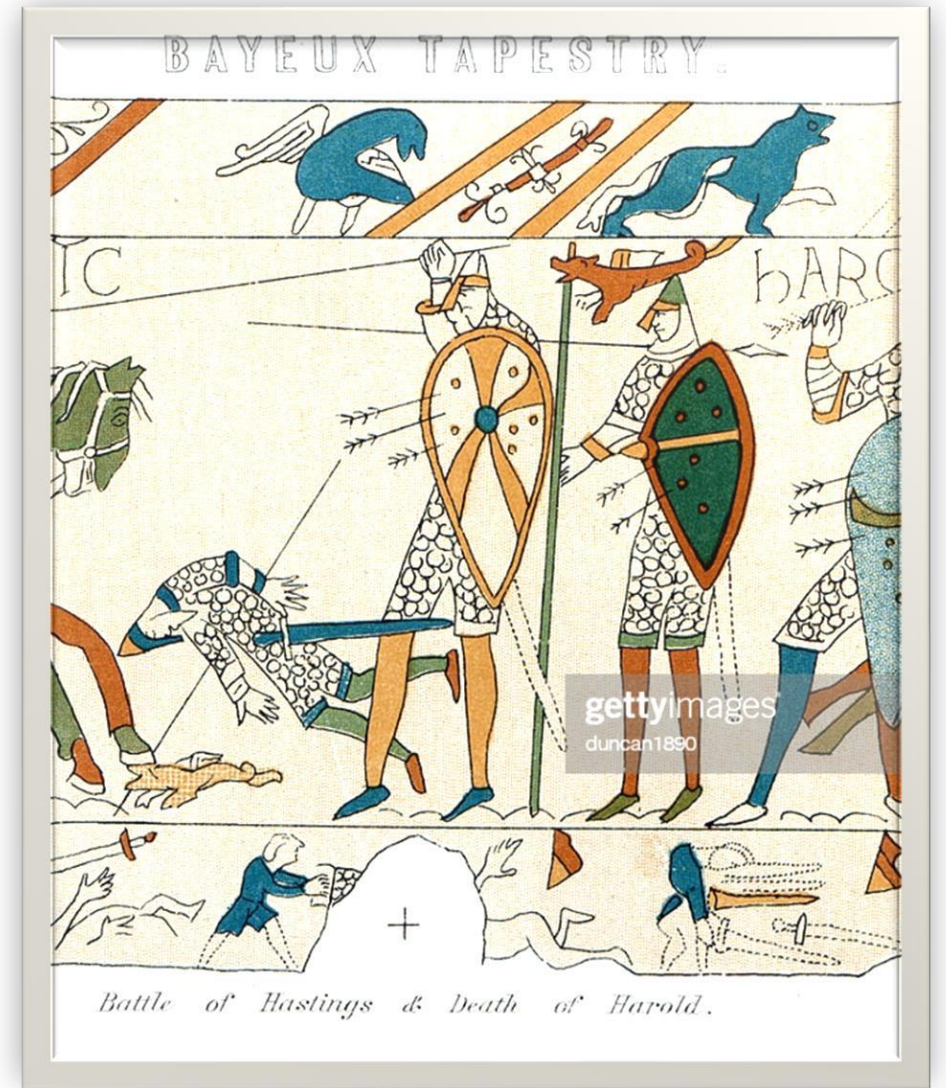
- ❖ *Англияда* ортағасырлық мемлекеттің құрылуы;
- ❖ «Қорқынышты сот кітабы»;
- ❖ Мемлекеттік құрылысы;
- ❖ Ортағасырлық Англия құқықтық жүйесі;
- ❖ Еркіндіктің ұлы хартиясы;
- ❖ Орта ғасырдағы *Орыс мемлекеті*;
- ❖ Қоғамдық - саяси құрылысы;
- ❖ Мемлекеттік құрылысы;
- ❖ Феодалдық бытыраңқылық және моңғол билігі дәуіріндегі орыс мемлекеті мен оның құқығы;
- ❖ XV-XVII ғғ. Орыс мемлекеті мен құқығы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

Англияда ортағасырлық мемлекеттің құрылуы

Британ аралдарының көптеген жаулап алуларымен байланысты. V ғасырға дейін олар Рим билігінде болды. Римдіктер кеткеннен кейін аралдарға герман тайпаларының қарулы отрядтары (фриз, англ, саксон, ют, т.б.) шабуыл жасап, жергілікті халықты тонап, материкке оралып тұратын. Алайда 5 ғасырдың аяғында бұл тайпалар Ұлыбританияны басып алып, байырғы халықты – кельттерді солтүстікке (Шотландия) және батысқа (Уэльс) ығыстыра бастады.

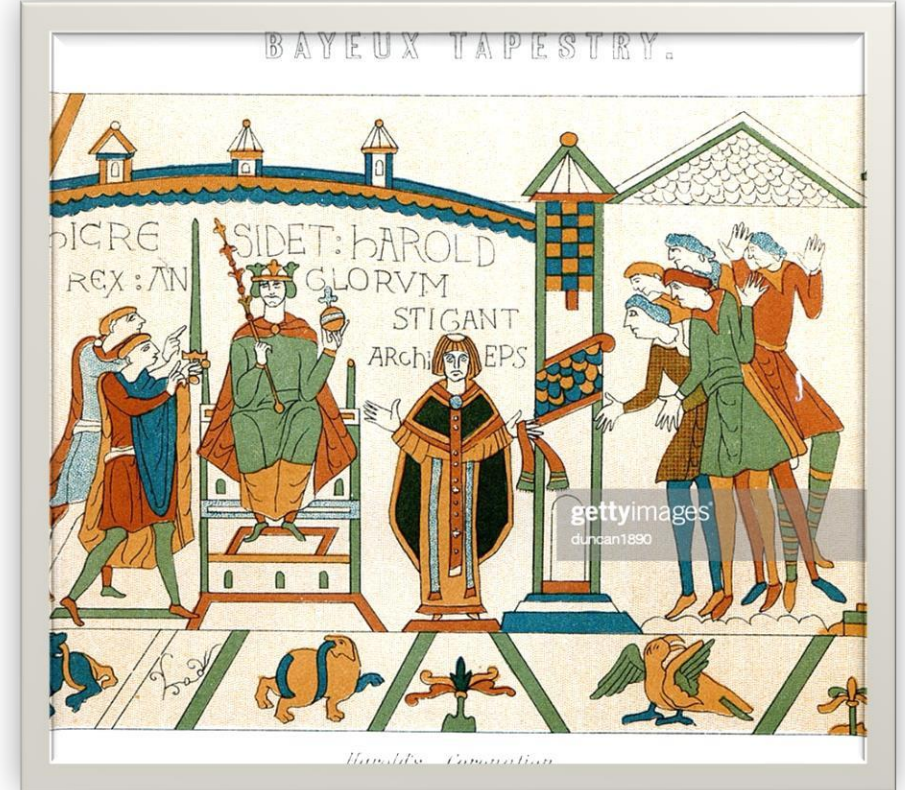
VI-VII ғасырларда Британдық бес аралда жеті англосаксондық «варвар мемлекеті» құрылды. Бұл мемлекеттердің барлығы рулық жүйенің қалдықтары бар ерте таптық қоғамның сатысында болды. Олардың арасында көршілес мемлекеттерді басып алуға бағытталған соғыстар үнемі өршіп тұрды. Тек IX-X ғасырларда ғана Уэссекс патшалары өз билігін «Англия» деген атау алған бүкіл елге тарата алды. 1066 жылы Англияны Нормандия герцогы Вильгельм жаулап алды, ол Рим папасының батасын алып, ағылшын жағалауына қонып, Гастингс шайқасында Гарольд әскерлерін талқандап, оның тағын басып алды. Осы сәттен бастап ағылшын мемлекетінің дамуында мүлде жаңа кезең басталады.

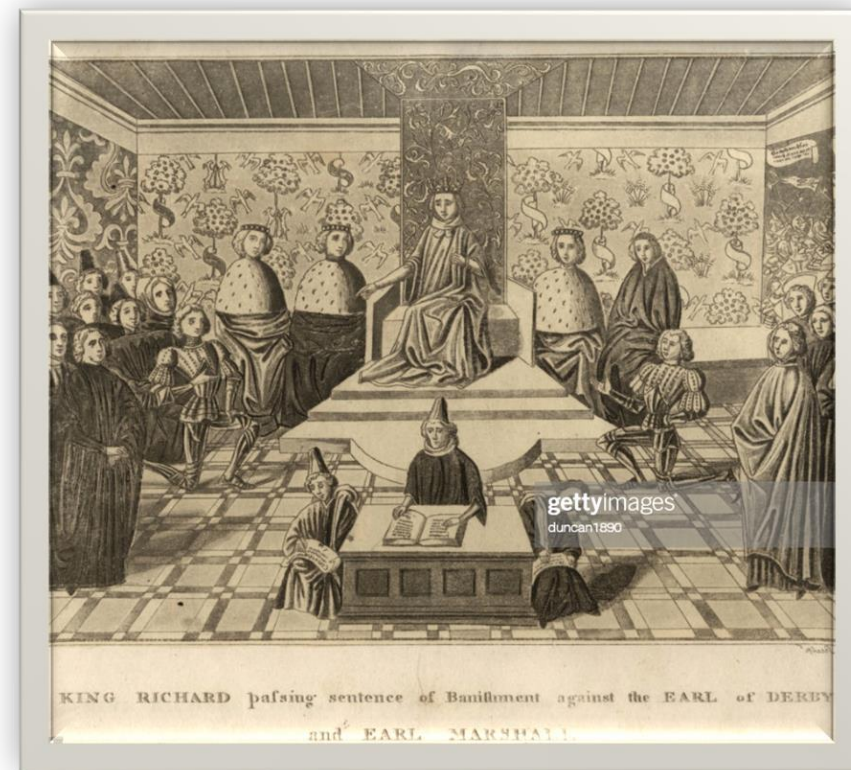
1066 жылы Англияны басып алғаннан кейін Уильям жергілікті ақсүйектердің дүние-мүлкін тартып алды. Оның ірі вассалдары арасында англосаксондық ақсүйектердің бірде-бір өкілі болған жоқ. Корольдік жерлердің бір бөлігі корольдік домен болды. Мыңнан астам жер учаскелері мен ормандардың барлығын дерлік Вильгельм басып алды. Қалалар «корольдік лендер» деп жарияланды, яғни король мүлкі болып саналды, қалалар монархқа қызмет ету шартымен иелікке берілді. 1088 жылы Вильгельм өзін мемлекеттегі жердің жоғарғы иесі деп жариялады, азаматтар тәжден жер телімдерін тек иелікте ғана ала алатынын бекітті. Елдегі барлық жер иеленушілер патшаның вассалдарына айналды.

1086 жылы ол барлық еркін адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасына қарамастан оған ант беруін талап етті. Бұл Вильгельмге Англияда «менің вассалымның вассалы – менің вассалым емес» қағидасының таралуына жол бермеуге мүмкіндік берді. Осы оқиғалардан кейін феодалдар екі топқа бөліне бастады: ұлы барондар – ірі жер иеленушілер, епископтардың көпшілігі және ірі аббаттар, сондай-ақ 400-ден 600 акрға дейін патшадан лен құқығымен жер алған ұсақ барондар. Олар кейінірек эксвайрлар ретінде белгілі болды және «сэр» атағын алды.

1086 жылы халық санағы жүргізілді, ол «Қорқынышты сот кітабы» деп аталды. Бұл санақ бойынша Англияда 1,5 миллион адам болған. Олардың 14%-ы негізінен Солтүстік-Шығыс және Шығыс Англия графтіктерінде болған еркін адамдар және сокмендер болды. Олар сок деп аталатын ауылдарда тұрып, сеньорлардың билігін әлі білмеген жерлерге ие болды. Құқықтық мәртебесі бойынша олар рыцарьларға жақын болды. Алайда XI-XIII ғасырларда халықтың бұл санаты бірте-бірте ұсақ рыцарьлыққа және ағылшын шаруаларының басқа түрлеріне айнала бастады.

Мемлекеттік құрылысы

- Жоғарыда аталған шаралардың арқасында Англияда жеткілікті күшті корольдік билік құрылды. Король барлық дәрежедегі феодалдарды өзіне тәуелді етіп, ең жоғарғы лауазымдар жаулап алушыларға тиесілі болатын бүкіл мемлекеттік аппаратты өзіне бағындырды. Мұндай «феодалдарды жеңу оңай» себебі, олардың өздері жергілікті халықтан өз мүдделерін қорғайтын күшті үкіметке мүдделі болды.
- Мемлекетте ірі жер иеленушілерден және корольдің айналасындағылардан тұратын корольдік курия үлкен маңызға ие болды. Бұл курия үш нысанда әрекет етті: феодалдық съезд ретінде; жоғары инстанциялы сот ретінде; биліктің жоғарғы органы ретінде.

Құқық

- Ерте феодалдық кезеңде, нормандық жаулап алғанға дейінгі Англияда басқа елдердегідей заң құқықтық әдет-ғұрыптар негізінде, мысалға Этельберт ақиқаты (VI ғ.), Ина ақиқаты, Альфред ақиқаты (IX ғ.), Кнут заңдары (XI ғ.) секілді бізге жеткен жазбалар негізінде қалыптасты.
- Құқықтың дамуына корольдік заңнаманы құрайтын нормативтік актілер сияқты қайнар көз де әсер етті. Дәл осы нормативтік актілердің көмегімен қоғамның феодалдану процесі ғана заңдастырылып қоймай, король мен оның әкімшілігінің билігінің күшеюі де жүзеге асады.

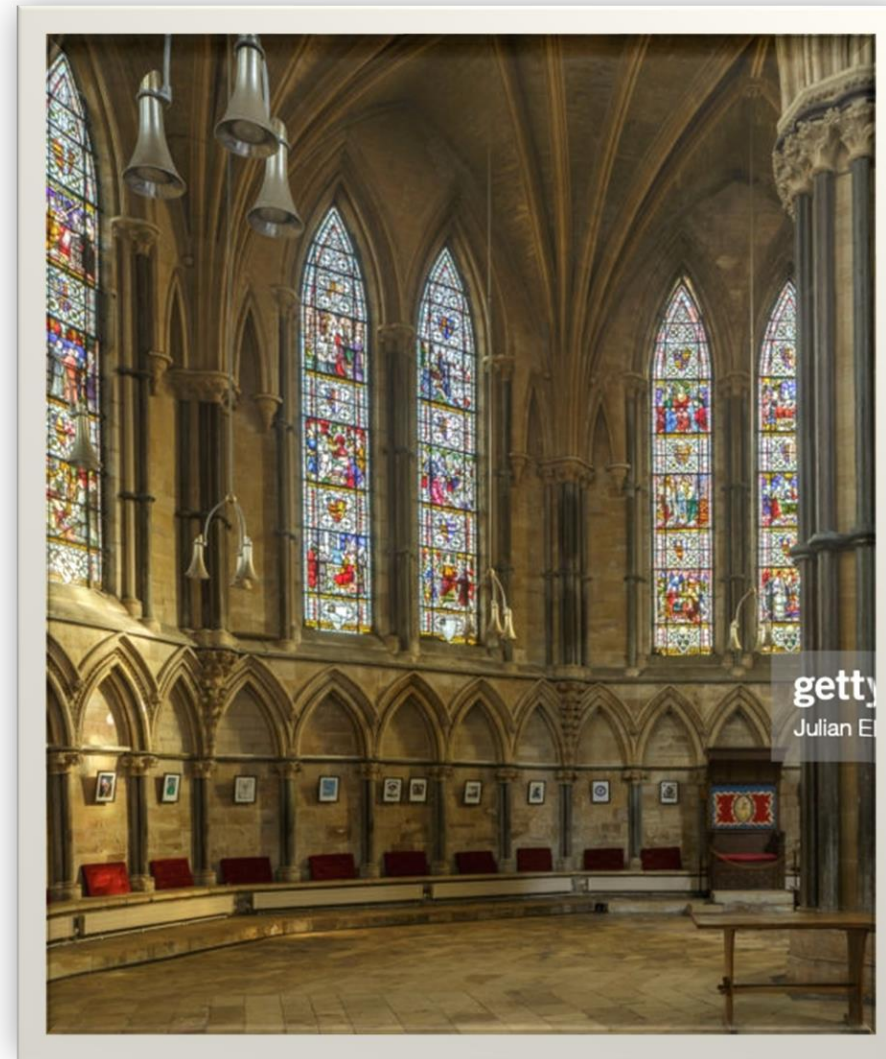

Нормандық жаулап алғаннан кейін бірдей екі құқық қайнар көзі өмір сүруін жалғастырды, тек бір айырмашылығы, король судьялары оның нормаларын жаңа жағдайларға бейімдей отырып, құқықтық әдет-ғұрыптарды бір жүйеге келтіре бастады. Корольдік әкімшіліктің мұндай қызметі, сайып келгенде, Англияның «жалпы құқығының» қалыптасуына әкелді, оның нормалары, әрбір нақты іс бойынша шығарылған корольдік бұйрықтарда да, сот хаттамаларында да кездесе бастады. XI ғасырдан бастап Англия құқығының қалыптасуына құқықтық прецедент деп аталатын қайнар көз көп әсер етті.

Прецеденттерге негізделген «жалпы құқық» және «әділет құқығы» кейіннен «англосаксондық құқық жүйесі» деп аталған ағылшын құқық жүйесінің айрықша белгісін құрады.

Бірақ «жалпы құқықпен» және «әділет құқығымен» қатар Англияда статуттық құқық та дамыды, ол қолданыстағы заңнама нормаларына (декрет, ассиз, хартиялар, ордонанстар, статуттар) негізделген. Статуттық құқықтың қалыптасуы «жалпы құқықтың» қолданылу аясын шектеп қана қоймай, реформалар кезеңдерінде ерекше мәнге ие болды (1166 жылғы Кларендон ассизи, 1215 жылғы Еркіндіктердің ұлы хартиясы, 1285, 1330, 1360 ж. Вестминстер статуты және т.б)

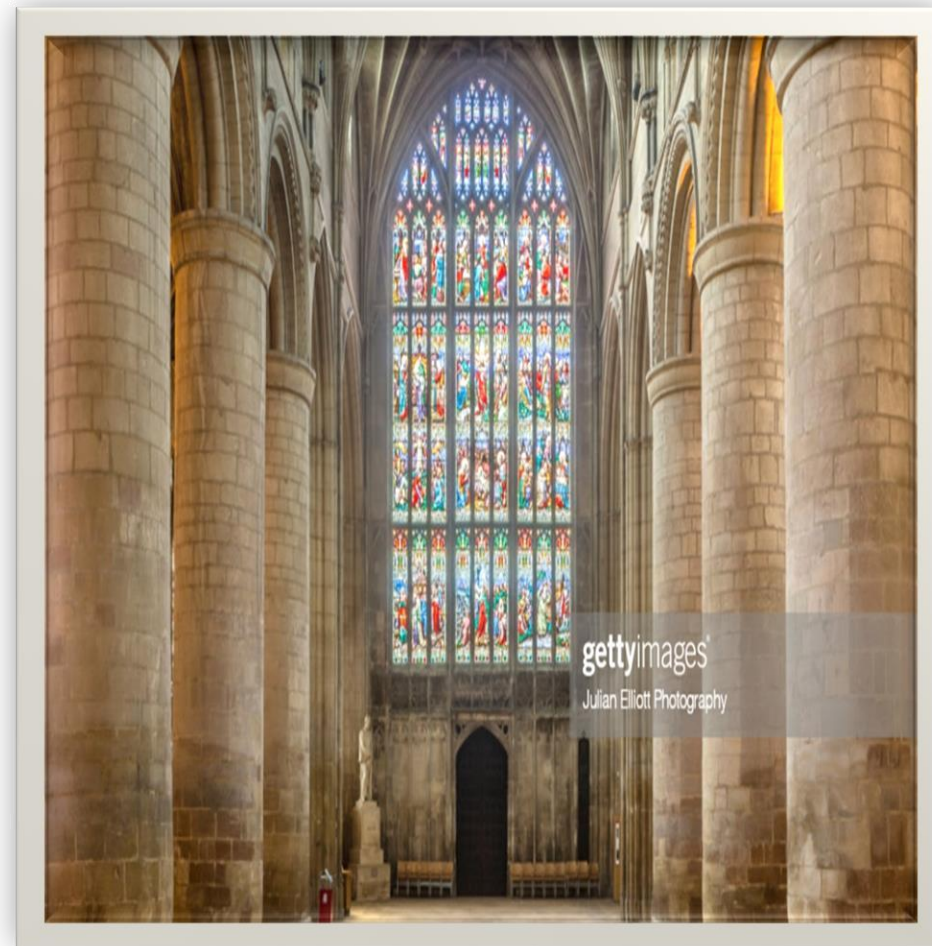

Еркіндіктің ұлы хартиясы

Еркіндіктің ұлы хартиясы әлеуметтік-саяси қайшылықтардың терең шиеленісуінен кейін пайда болды, олар тәждің көптеген теріс пайдалану жағдайларынан туындаған. Хартияның дереу қабылдануының алдында король мен ағылшын барондары арасындағы кең ауқымды қақтығыс болды, оны барлық еркін таптар қолдады. Жарғыны бекітуге мәжбүр болған Иоанн патша көп ұзамай оны жүзеге асырудан бас тартқанына қарамастан, кейіннен оның ішіндегі бірқатар ережелерін басқа ағылшын монархтары бірнеше рет растады. Қазіргі уақытта хартияның төрт бабы күшінде қалды, соған байланысты ол Ұлыбританияның кодификацияланбаған конституциясының ең көне бөлігі болып танылды.

Бастапқыда Еркіндіктердің ұлы хартиясы консервативті сипатқа ие болды: ол өз баптарының көпшілігінде әдеттегі феодалдық құқықтың жалпыға танылған және қалыптасқан нормаларын біріктірді, ретке келтірді және нақтылады. Алайда, феодалдық мүдделерді қорғау мақсатында хартия нормаларында бірқатар прогрессивті принциптер қолданылды - лауазымды адамдар әрекеттерінің заңға сәйкестігі, әрекет пен жазаның сәйкестігі, тек сот бойынша айыптау, меншікке қол сұғылмаушылық, елден кету және оған қайта келу және басқа да кепілдіктер. Ағылшын төңкерісін дайындау және жүзеге асыру кезінде Хартия саяси бостандық символының мәніне ие болды, британдықтардың корольдік деспотизмге қарсы күресінің символына айналды, Құқықтар туралы петициясының және басқа да конституциялық құжаттардың негізін қалады, ал оның ішіндегі ағылшын азаматтарының құқықтарының бұзылуына жол бермеу кепілдіктері кейінірек адам құқықтары институтының қалыптасуы мен дамуына әсер етті.

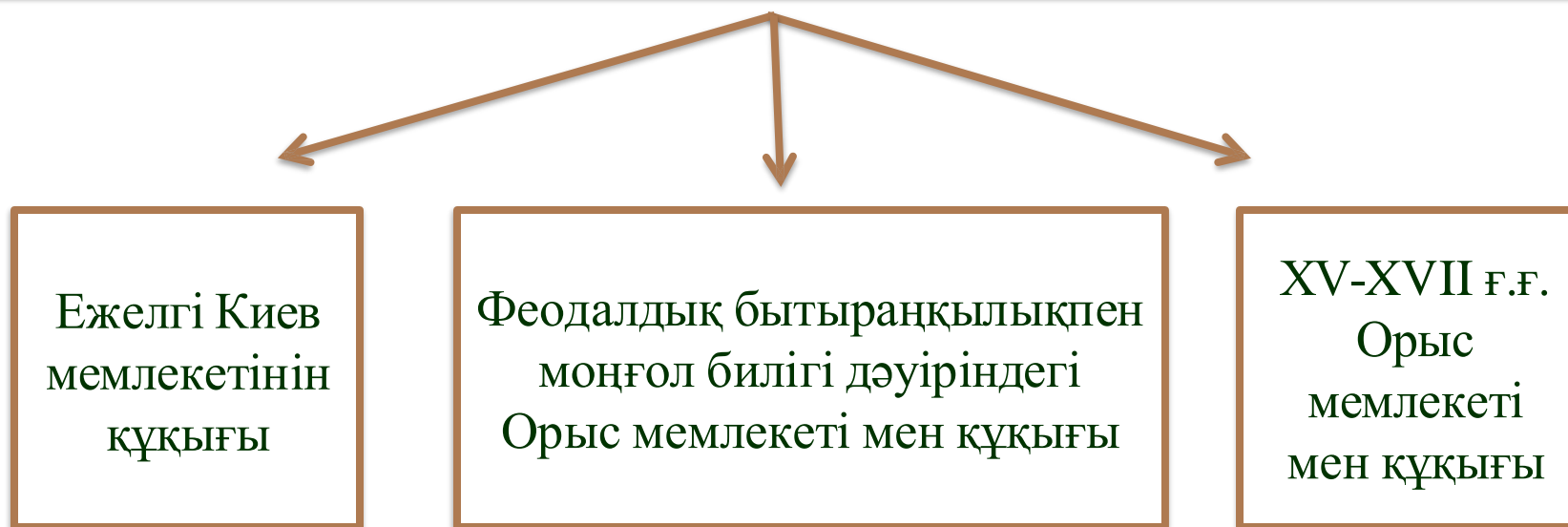

Құқықтық әдет-ғұрыптардың «жаңартылған» нормаларына негізделген «жалпы құқық» сословие-өкілдік кезеңіндегі экономиканың, қоғамның және мемлекеттің қарқынды дамуы жағдайында қоғамдық қатынастарды тиімді реттеуге қабілетті емес еді. Осыған байланысты XV ғ. «жалпы құқықпен» қатар XIV ғасырда құрылған арнайы сот – «әділдік сотының» шешімдерінің негізінде «әділет құқығы» қалыптаса бастады.

Оның «Жалпы құқықтан» айырмашылығы, «әділеттік құқығы» құқықтық әдет-ғұрып нормаларының емес, құқық нормаларының басымдылығын мойындады, бірақ бір шарт бойынша - олар әділеттілік принципін сақтау керек болды. Әйтпесе, сот тек осы қағиданы басшылыққа ала отырып, шешім шығарған. «Әділет құқығы» да, «жалпы құқық» да ағылшын құқық жүйесінің бірін-бірі толықтыратын екі құрамдас бөлігі болып табылады.

Орта ғасырда дүниеге келген мемлекеттің бірі - Орыс мемлекеті. Бұл мемлекеттің адамзат тарихында алатын орны ерекше. Орта ғасырлық Ресей мемлекеті мен құқығы үш кезеңге бөлінеді.

Қоғамдық - саяси құрылысы

- Тұрғындары жоғарғы (феодал) және тәуелді (шаруалар) әлеуметтік топ тардан тұрды. Феодалдарды князьдар , барондар , дружинниктер , жергілік ті ақсүйектер , тиундар құрады.
- Қала орталығында детинец- мұнаралары бар және зеңбірек орнатуға арналған орталық пен торг - сауда орталығы болды . Орыс қалалары князьдардың құзырында болды . Тәуелділер тобына смердтер , холоптар , закуптар жатты . Смердтің өз мүлігі , жер телімі болған . Смердтер сот істерін караганда князь казынасына баж салығы мен айыппұл төлеуге міндетті болды . Холоптар - куәгерлердің көзінше өздерін кожайынға сатқан адамдар . Олардың закуп терден айырмашылықтары болды . Закуптер акшалай курал - сайман немесе жұмыс малын карызға алып кожайынға кіріптарлықка тускендер . зәбір көрген закуп князьға шағым айта алған .

Мемлекеттік құрылысы

- Ежелгі Киев мемлекеті қалыптасқан сәттен бастап XII ғ . дейін алғашқы феодалдық монархия ретінде өмір сүрді . Ежелгі Киев мемлекеті қалыптасқан сәттен бастап XII ғ . дейін алғашқы феодалдық монархия ретінде өмір сүрді .
- Бастапқыда Киев князьдары тек Киев маңындағы жерлерді басқарды. Жана жерлерді жаулап бағындырған Киев князьдары тайпа орталықтарында әскери гарнизондарын орналастырды . Елді басқаруда Киев княздері не посадниктер , велостелдер , тиундар және басқа әкімшілік екілдері жәрдемдесті. Ұлы Киев князі ең алдымен маңызды шешімдерді өз маңындағы ірі феодалдар (боярлар) , князь жақсыларынан құралған феодалдық кеңестің келсімімен бірлесе отырып қабылдап отырды.Думцы деп атаған.

Жергілікті князьдар

Киев Русі аймақтарын жергілікті жерлерде үстемдік құрған тайпалық князь әулеттері басқарды. Олар Киев князінің қуаты мен билігін мойындап, өз өлкесінен жиналған салықтың бір бөлігін беруге әрі қажет уақытта әскер жіберуге тиісті болды. Осы қызметі үшін Киев князі жергілікті князьдардың жарылқаушысы болды.

Святослав князь бастаған әрекетті Х ғ. аяғында Владимир Святославович жалғастырды. Владимир реформалары бойынша жергілікті тайпа князьдарының дербес билігі тоқтатылды. Олардың мүддесі Киев мүддесіне сәйкес бола бермеді. Аймақтық автономия жойылды.

Әскер жасағы

Ол негізінен басты үш бөлімнен тұрды :

1. Ұлы княздің, жергілікті княздар мен феодалдардың дружиналары;
2. Халық жасақшылары;
3. Жалдамалы әскерлер.

Мемлекеттің әскери ұйымы анағұрлым күшейе түсті. Жауға қарсы жорыққа шығарда қатардағы қауым мүшелерінен жауынгерлер жиналды. Жасақ – атты әскер сапында, ал жауынгерлер жаяу әскер сапында соғысты. Орыстар шебер, айлакер, батыл жауынгерлер болды.

Шіркеу

Ертедегі орыс мемлекетін нығайту бағытындағы жүргізілген шаралар арасында князь Владимир Святославович кезінде (980-1015) княздік үкімет аппараты нығайтылды.

- Ол сот пен жазалау істерін жүргізу үшін барлық қалаларға өзінің наместниктерін отырғызды.
- 988 ж. Владимир орыстарды шоқындырды.
- Христиан дінін қабылдағаннан кейін князьдар мен шіркеу иелері барлық жерлерде сәулетті храмдар мен әшекейлі монастырьлар сала бастады.
- Христиан дінін енгізу Киев Русінде жазу - сызу мен сауаттылықтың таралуына себепші болды.
- Дін арқылы орыстарға Византияның мәдени жетістіктері тарала бастады.
- Русьтің шоқындырылғаннан кейінгі халықаралық жағдайы нығайды.

Сот жүйесі

«Орыс шындығында» (Русская правда) айтылған:

- ✓ Сот функцияларын князьден баска жергілікті әкімшілік өкілдері - посадниктер, волостелдер атқарды.
- ✓ Киев Русінде вотчиналық соттардың қалыптасу процесі де жүрлі. Ол ірі жер иеленушілердің соты болатын. Вотчина дегеніміз феодалдың меншікті өз қалауынша билеуі болып табылады. Оны мұраға қалдыруға, сатуға және кепілге, сыйлыққа беруге болатын. Вотчиналар, әдетте, ірі феодалдарға - князьдерге, бояларға, монастырьларға қарады.
- ✓ Киев Русінде қоғамдық соттар да болды. Бірақ ол кең тарай қоймаған еді.
- ✓ Шіркеу соты функциясын епископтар, метрополиттер атқарды. Монахтарға байланысты істерді архимандрит атқарды. Шіркеу соты негізінен дінге қатысты мәселелер, неке - отбасылық қатынастар, сикырлық пен арбаушылық, пұтқа табынушылық сияқты істерді қарады.

Ежелгі Киев Русінің құқығы

Алғашқы қауымдық құрылыс кезіндегі шығыс славяндардың ішкі қарым-қатынасы мен тәртібін реттеуші құрал – әдет-ғұрып болды. Біртіндеп рулық құрылыстың жекелеген әдеттері әдет құқығының нормаларына айнала бастады. Ол мемлекет тарапынан танылып, қуатталып, құқықтық нормалар жүйесін құрады. Шығыс славяндардың ең ежелгі құқық нормаларына қанды кекті жүзеге асыру тәртібін реттейтін, кейбір процессуалдық әрекеттер, мысалы, ант беру, ордалия (Құдай соты бойынша әртүрлі сынақтан өту), куәнің жауабын бағалау тәртібі сияқты нормалар.

Меншік құқығы

«Орыс шындығының» басты міндеті жеке меншікті қорғау болды. Оны қорғау процесінің күшейе түскені «Орыс шындығының» нормаларында нақты көрініс тапты.

Мысалы, «ықшам шындық» нұсқасы бойынша айыппұл мөлшері ұрланған малдың түрі мен санына байланысты есептелетін болса, ал «ауқымды шындық» нұсқасының нормалары бойынша қылмыстың жасалған жеріне (мал жабық қорада, сарайда немесе далада, жайылымда) байланысты айыппұл мөлшері айқындалады. «Орыс шындығы» өз нормаларында жерге феодалдық меншіктің нығаюына көп көңіл бөлді. Сонымен қатар шаруалар көтерілісіне себепші болатын феодалдық қанаудың дәрекі формаларына шектеу де қойып отырды.

Мұрагерлік құқығы

Ежелгі Русьте жеке меншіктің орнығуына байланысты мұрагерлік құқық қалыптасып дамыды. Меншік иелерінің бірнеше ұрпақтары жинақтаған байлық бір әулеттің қолына шоғырланды. Мұрагер болып тек ұл балалар есептелді. Әке шаңырағы еш бөлініске түспей түгелімен кіші ұлдың қолына көшетін. 911 жылы Русьтің Византиямен жасалған шарты бойынша егер ұл балалары болмаса меншік өлген адамның аға інілеріне ауысатын болды. Князьдық биліктің күшеюіне байланысты қайтыс болған адамның мүлігі егер ұлдары болмаса князге өтетін. Бұл тәртіптің бояр мен дружинниктерге қолданылуында өзгешелік болды. Олардың мүлігі, меншігі ұлдары болмаған жағдайда қыздарына мирасқа қалдырылатын еді. Мұрагер ер жеткенше мұрагерлік мүлікті олардың анасы ұстады. Егер ол екінші рет тұрмысқа шықса, онда жас балаларға ең жақын туыстардан қамқоршы белгілейтін. Мүлік куәгерлер көзінше қамқоршыға берілетін. Ол өз міндетін атқарғаны үшін мұрагерлердің меншігінен түскен табысты пайдалана алады.

Қылмыс пен жаза

Ежелгі Киев заң ескерткіштерінде қылмысты жалпылама түрде «обида» деп атаған. Қылмыстық құқық бұзушылық пен азаматтық құқық бұзушылық онша ажыратылмаған болатын.

1. *Князьдің өз басына , билігіне және мүлігіне , оның беделіне , арына нұқсан келтіру жатты;*
2. *Шіркеуге қарсы қылмыстар;*
3. *Адамның жеке басына қарсы қылмыстар;*
4. *Отбасына, адам арына қарсы бағытталған қылмыстар көрсетілді.*

Жазаның негізгі түрі қанды кек, кейін ол айыппұл (штраф) және өтемақы (компенсация) төлеумен алмастырылды . Айыппұл князге , ал өтемақы зәбір көруші тарапқа берілді . Ең ауыр айыппұл жазасы вира болды. Ежелгі орыс құқығы жүйесінде адамды өлім жазасына кесу, дене мүшелерін зақымдау сияқты жазалар қолданылмаған. Бірақ олар шіркеу соты арқылы біршама ерте қалыптасты.

Сот процесінде жарыспалылық, сайыссөз үстем болды. Процеске сотта пайда болған жанжалдар мен даулар ісіне мүдделі адамдардың белсене араласуына мүмкіндік берілді.

Судья сот процесінде делдал міндетін атқарды. Князь билігіне қарсы қылмысты анықтап, ашу, тергеу процесі арқылы жүргізілді. Іздестіру - тергеу ісі шіркеу соттарында да қолданылды.

Феодалдық бытыраңқылық және моңғол билігі дәуіріндегі орыс мемлекеті мен оның құқығы

12 дербес аймақтарға бөлшектеніп кетті :

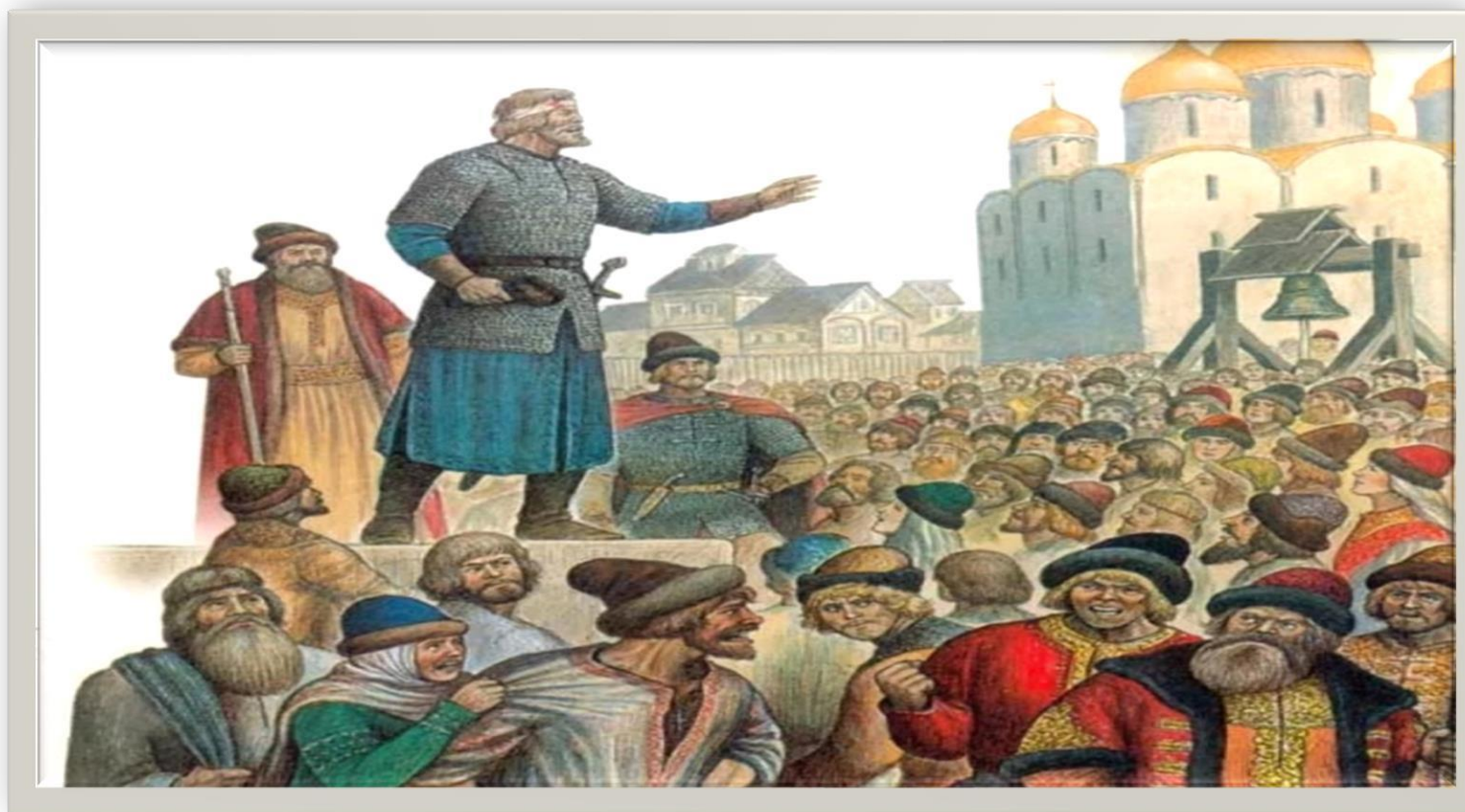
1. Ростов – Суздаль;
2. Муром;
3. Рязань;
4. Смолен;
5. Киев;
6. Переяслав;
7. Галич – Волын;
8. Чернигов;
9. Полоцк – Минск;
10. Турово – Пинск;
11. Тмутаракан ;
12. Новгород жері.

Бұлардың ішіндегі ең ірі үш аймақ - Владимир - Суздаль , Галич-Волын және Новгород пен Псков феодалдық республикалары дараланып шықты . XII ғ . Русьте 119 жаңа қала пайда болды .

Ростов - Суздаль (Владимир - Суздаль), Галич - Волын князьдіктерінің және Новгород пен Псковтің қоғамдық - саяси құрылысы және құқығы

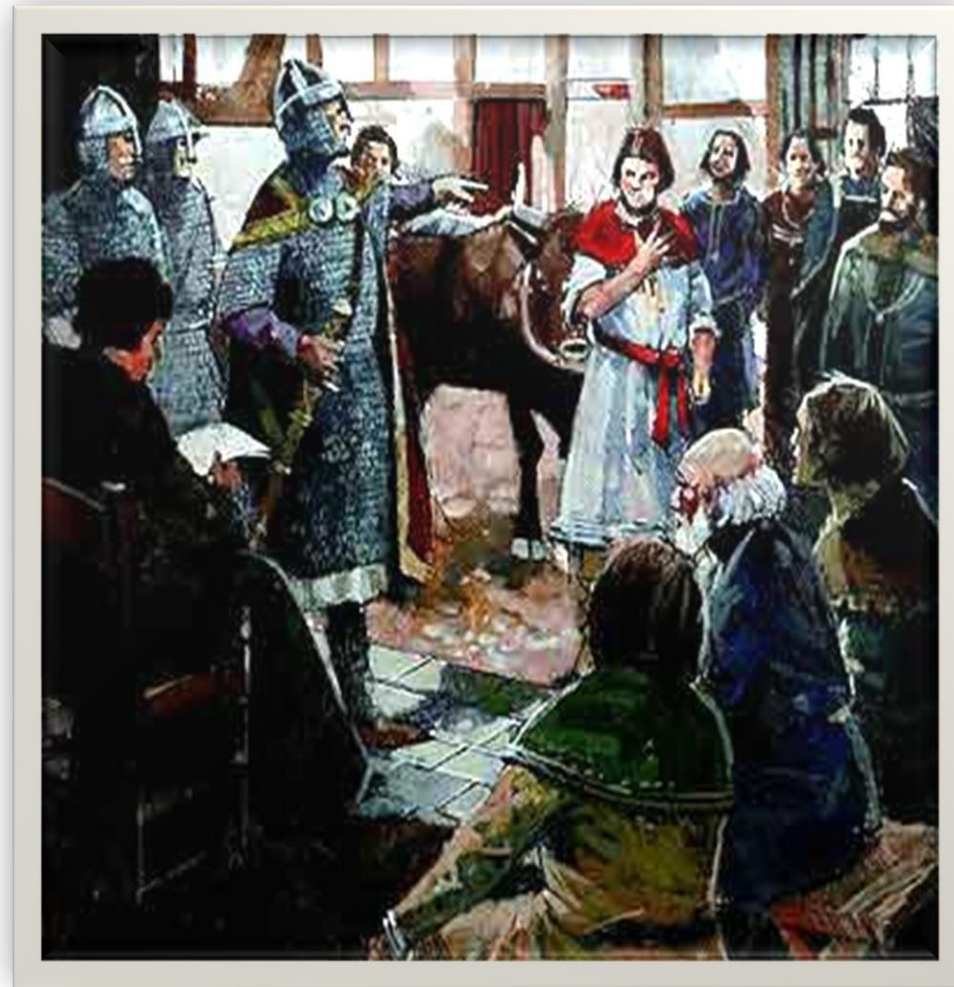
Вече. Галич-Волын князьдігінде халық жиыны - вече тұрақты билік органы болмады. Оны князь бен боярлар өз биліктерін нығайту үшін пайдаланды. Мысалы, князь Даниил жергілікті боярларды бағындырып, олардың қарсылығын тоқтату үшін әлденеше рет вече шақырған.

Феодалдық съездер

Галич - Волын князьдері 1097 ж.
Любичте, 1101 ж. Уветичте өткен жалпы
орыстық съездерге де қатысып отырған.

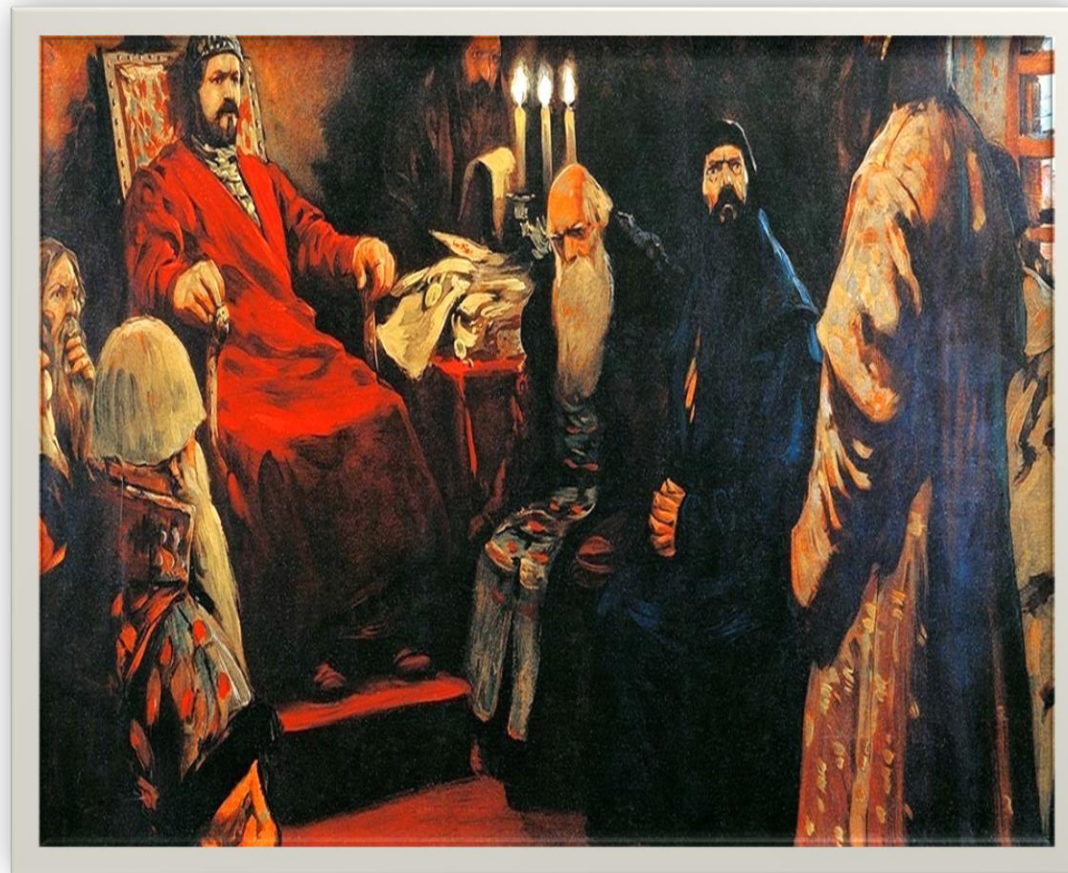
Сонымен қатар Галич - Волын
князьдігінде жергілікті съездер де
шақырылған. Алайда олар өте сирек, тек
князьдік билеу құқығы мен шетел
шапқыншылығынан қорғану үшін
шақырылған.

Боярлық дума

Опричнина кезінде боярлық дума маңызы төмендеді, бірақ оны жоя алмады.

Б.Годунов қайтыс болған соң Боярлық думаның рөлі уақытша өсті. 1610 ж. түрлі бояр топтарының арасындағы күрес салдарынан бар билікті Бояр думасы өз қолына алды. Бояр думасы патша жанындағы кеңесші орган болды. Оның құрамына жоғарғы аксүйектер кірді. Бояр думасының құзырына маңызды ішкі және сыртқы саясат, әкімшілік, сот аппаратын қадағалау жатты.

Земдік соборлар

Ол мемлекеттің жаңа жоғарғы органы болды.

Патшалар оған сүйеніп, Бояр думасына қарсы өз саясатын жүргізді. Земдік соборлар патшаға ірі шараларды - соғыс ашу, жаңа табыс көзін енгізу үшін қажет болды. Оның

құрамында патша, Бояр думасының мүшелері және дінбасылар енді. Земдік собор мүшелерінің саны тұрақты болмады.

Саны ең көп, 700-800 адамнан тұратын земдік собор 1613 ж. шетел басқыншылары қуылған соң шақырылып, онда 16 жасар Михаил Романов патша тағына отырды.

XV-XVII ғғ. Орыс мемлекеті мен құқығы

- Ресейде сословиелік-өкілдік монархия орыс князьдерінің орталықтандырылған мемлекетті нығайту күресі нәтижесінде құрылды;
- Ресей мемлекеті Қазан, Астрахан, Сібір хандықтарын, Украинамен қосу арқылы ұлғайды;
- Тұрғындардың негізгі әлеуметтік топтары: феодалдардан, боярлардан, дін иелерінен және оларға тәуелді шаруалардан, холоптардан, посадниктерден тұрды;
- Сословиелік-өкілдік монархия құрылуымен Ресей монархының дәрежесі мен мемлекеттік аппарат өзгерді, жаңа сословиелік-өкілдік орган пайда болды;
- IV Иван билігін күшейту үшін опричина енгізген. Опричина 1565-1672 жж. Иван өкіметінің жүргізген айрықша террористік ішкі саясаты. Салдарынан ондаған мың адам қаза тапқан. Опричина шектеусіз патша билігінің қауіптілігін және зардабын көрсетті.

Құқықтың дамуы

- ❖ Сословиелік - өкілдік монархиясы кезіндегі құқықтың бастаулары арасында 1550 ж. Судебниктің орны ерекше, 100 баптан тұрды.
- ❖ Ол 1497 ж. Судебниктің жаңа редакциясы болатын. Ол жалпы мемлекеттік тұрақтылықты қалыптастыруға бағытталды.
- ❖ Шіркеу құқығы, азаматтық, отбасы, қылмыс құқығы нормалары 1551 ж. стоглавта қарастырылды.
- ❖ Орта ғасырдағы ірі орыс заңнамалық ескерткіш 1649 ж. Собор Уложениясі болды.
- ❖ Ол 25 тарауға жіктелген 967 баптан тұрды.
- ❖ Собор Уложениясі мемлекеттік, әкімшілік, азаматтық, қылмыстық құқық, сот жүргізу мәселелеріне арналды.
- ❖ 1649 ж. Собор Уложениясінің өткен дәуірдегі заңнамалармен салыстырғанда маңызы жоғарырақ еді. Өйткені Собор Уложениясі қоғамдық қатынастардың жекелеген бөліктерін ғана емес, сол кездегі елдегі қоғамдық-саяси өмірдің барлық саласын қамтыды.

- ❖ XVII ғ. Ресейдің ішкі саудасы мен сыртқы сауда байланысын дамытуға мүмкіндік беретін заңдар қабылданды.
- ❖ 1667 ж. Жаңа сауда жарғысы қабылданды. Аталған жарғы орыс саудагерлерін шетелдіктер бәсекелестігінен қорғап, саудагерлердің қазынаға баж салығынан түсетін алым мөлшерін арттырды.
- ❖ XVII ғ. Жаңа сауда жарғысын құрастырушы, ірі мемлекет қайраткері Ордин Нащокин ірі сауданы дамытуды, шетелдік ірі байлардың екпінін бәсеңдету үшін отандық саудагерлер ұйымына несие беруді қолдады.

№9-ДӘРІС. «Шығыс елдерінің феодалдык мемлекеті мен құқығының дамуы»

**9-дәріс. «Шығыс елдерінің
феодалдық мемлекеті мен
құқығының дамуы»**

Жоспары:

- ❖ Феодалдық *Қытай* мемлекетінің қоғамдық-саяси құрылысы;
- ❖ Орта ғасырлардағы Қытайдың саяси құрылысы;
- ❖ Діннің таралуы;
- ❖ Орта ғасырлардағы Қытай құқығы.
- ❖ VI-VIII ғғ. *Жапонияның* қоғамдық-саяси құрылысы;
- ❖ Жапон мемлекетінің екінші кезеңінің даму ерекшелігі. Үш сегунат.
- ❖ Орта ғасырдағы Жапонияның құқығы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

Орта ғасырлардағы Қытай мемлекеті

Қытай жерінде құлдық қоғам ыдырағаннан кейін феодалдық қатынас дами бастады. Соңғы құлдық мемлекет Хань империясы құлаған кезде Қытай жері Ұлы Қытай қорғанынан Оңтүстік Қытай теңізіне дейін, сол кездегі шаруашылығы жақсы дамыған аймақтар - Хуанхэ, Янцзы өзендеріне және Сычуань, Шаньдань аймақтарына дейінгі жерлерді алып жатты.

*Қытай – ежелден жер шаруашылығымен айналысқан ел. Әсіресе суармалы егіс кең етек алды. Қытай елі күні бүгінге дейін жібек елі деп аталады. Оның себебі, Қытайда ежелден жібек құрты өсіріліп келеді. Сондықтан да Қытай мен Батыс Еуропа арасындағы сауда жолы *Ұлы Жібек жолы* деп аталады. Қолөнер өте жақсы дамыған, әсіресе қыштан жасалған ыдыстар, қола және темір бұйымдар шетке көп шығарылған.*

Қытайда жер иелігінің екі түрі болды. Император қолындағы жер мемлекет меншігі деп есептелді. Императорға қызмет атқарған адамдарға жер берілді, олар шаруалардың жерлерін басып алып, өздерінің жер иеліктерін кеңейтіп отырған. Сонымен қатар шаруалардың да үлестік жерлері болған. Әр шаруаға 120 му жер берілген. Қытай императорларының сарайы. 1 му - 0,06 га. Шаруа 70 му жердің өнімін өзі пайдаланып, ал 50 му жердің өнімін мемлекетке өткізіп отыруға міндетті болған. Феодалдық қатынас тереңдеген сайын күшейе түскен бақталастық ішкі соғыстар IV ғасырда Цзинь империясын әлсіретті.

Феодалдық бытыраңқылықты пайдаланып, IV ғасырдың басында Қытайдың солтүстігіндегі көршісі ғұн тайпалары шабуыл жасайды. 311 жылы ғұндар Лоянды, 316 жылы екінші астанасы Чанъанды алады, Қытайдың солтүстік аймағын түгелдей бағындырады. Сөйтіп өз мемлекетін құрады.

Қытай жеріне көрші тұрған ғұндардан басқа көшпелі тайпалар - моюн, сэньби, танғұт-тибет, тоба т.б. да әлсін-әлсін шабуыл жасап тұрған, бірақ олар өздерінің жеке мемлекетін құра алмаған. 589 жылы Қытайда біртұтас феодалдық мемлекет құрылады. Янь Цзянь елдің императоры болады. Осыдан бастап 616 жылға дейін елді Суй әулеті басқарады. 618 жылы оның орнына Тан әулеті (618-907) келді. Елдегі шаруалар көтерілісінен әлсіреген бұл әулет X ғасырдың екінші жартысында ыдырап кетті. Сун әулетінің (960-1279) билігі кезінде қытай елі қайта бірікті.

Орта ғасырлардағы Қытайдың саяси құрылысы

Императордың билігі шексіз болды. Ескі дәстүр бойынша императорды «көктің баласы», құдайдың жердегі әміршісі деп түсінген. Император жанында кеңес құрылды. Сонымен бірге императордың өзі үш кеңесші палата құрды.

- *Бірінші палатада* кеңсе шенеуніктерін басқарушы, салық жинаушы және дін басшысы болған.
- *Екінші палатада* әскери басшы және сот ісін басқарушы,
- *Үшінші палатада* император мен оның отбасына, кеңесшілеріне қызмет жасайтын сарай басшысы болды.

Бұлардан басқа тексеруші палатасы болды. Қытай жері әкімшілік жағынан 10 аймаққа, әрбір аймақ округке, әр округ уезге бөлінді. XIII ғасырдың екінші жартысында монғол феодалдары Қытайды толықтай дерлік басып алды. Билік монғолдардың Юань әулетінің (1271-1368) қолына көшті. 1367 жылы қытай халқы монғол басқыншыларынан жерін толық азат етті. Өкімет басына қытайлардың Мин әулеті (1368-1644) келді.

Діннің таралуы

IV-V ғасырларда Қытай мемлекетінде будда діні кең тарады. Буддизм Қытайға Үндістаннан келген. Басқа діндер сияқты буддизм де адамдарды қиындыққа шыдамды болуға шақырды. Дінді уағыздаушы және таратушы Будда храмы болды. Қытайда храмның жер иеліктері болып, бұл діни орын ірі феодалдық шаруашылық саналды.

Жаңа заманның I ғасырында Қытайда даосизм діні тарай бастады. Оның негізін қалаушы Чжан Лин (Чжан Даолин) адамдарды аңыз арқылы аспанға, жеке адамдардың күдіретіне табындырып отырды. Ежелгі Қытай аңыздарының кейіпкерлеріне тағзым жасау даосизмнің негізгі қағидасы болды.

Сот жүйесі

- Орта ғасырлық Қытайда сот пен әкімшіліктің ара жігі ажыратылмаған болатын. Дегенмен таза сот қызметкерлері мен мекемесі болған.
- Сун әулеті (960–1126) кезінде сот инстанцияларының айқын бөлінуі көрініс тауып, олар уездік, округтік, провинциялық, астаналық сот болып ажыратылды.
- Әсіресе императордың сот билігі ерекше дараланды. Сот билігін толық орталықтандыру мақсатында жергілікті әкімшіліктері қылмыстарды қарауға тыйым салынды. Ондай қылмыстарды қарау тек орталықтың немесе императордың құзырында болды.
- Мин, Цин әулеттері кезінде жетілген сот аппараты болды. Оның орталық кеңселері:
 - а) жазалау ведомствосы;
 - ә) қылмыстық істерді қарайтын палата;
 - б) кассациялық палата соты болды.
- Жоғарғы сот билігі императордың қолында еді.
- Сот функциясын сондай-ақ Мемлекеттік кеңес, орталық мекемелер де атқарды.
- Жергілікті жерде провинциялық, облыстық, округтік, уездік сот шенеуніктері болды.
- Ал деревнялардағы жер дауларын, неке істерін, әртүрлі өкпе-реніштерді, арыз-шағымдарды село ағамандары (старосталары) мен аксақалдар алқасы тексеріп шешіп отырды.

- Алғашқы феодалдық дәуірдің өзінде-ақ алуан түрлі құқықтық жинақтар шықты.
- Әсіресе, *Суй әулеті (589-617) билігі кезінде* көп жұмыс жүргізілді.
- *VII ғ. Тан әулетінің заңдар жинағы* жарияланды. Онда іріктелген заңдар төрт топқа жіктелді:
 - **- Люй** - қылмыс;
 - **- Лин** - әкімшілік;
 - **- Ко** – қылмыстық және әкімшілік заңдарға түзетулер мен қосымшалар, толықтырулар;
 - **- Ши** – заңдарды қолдану тәртібі мен реті.

Меншік құқығы

- Орта ғасырлық Қытайда барлық жердің қожасы император болып танылды.
- Бұл басымдылық бүкіл орта ғасыр кезеңінде сақталса да, жерге жеке меншік құқығы иелігі біртіндеп өзіне жол сала бастады. Өйткені жерге қатысты мемлекеттік меншіктің ғана болуы шаруаларға жерді тек пайдалану құқығына мүмкіндік жасады.
- Егер шаруа қартайса, немесе қайтыс болса оның пайдаланып келген жер үлесі мемлекеттің қарамағына қайта өтетін.
- Сонымен бірге кейбір феодалдардың да өз жерлері болды. Оны иеленудің сан алуан негіздері мен түрлері болды. Олар төмендегідей:
 1. Мемлекеттік қызметті атқарғаны үшін берілген жерлер;
 2. Императордың сыйға тартуымен берілген жерлер;
 3. Титулына (шеніне) байланысты берілген жерлер.

Қылмыс пен жаза

- Қылмыстық әрекеттерді жазалау тек қылмыскердің өзін жазалаумен шектелмеген.
- Оның ағайын-туыстары да бірге жазаға тартылды.
- Орта ғасырдағы Қытай құқығында ең ауыр қылмыстар қатарына жатқызылды:
 1. *Өкіметке қарсы көтеріліс жасау.*
 2. *Астыртын әрекет, мемлекеттік төңкеріске қатысу;*
 3. *Мемлекет сатқындық, опасыздық;*
 4. *Патшаға қауіп төндіру немесе әкімге қастандық жасау.*

- Сонымен бірге орта ғасырлық Қытайда меншікке қарсы қылмыс, денені жарақаттау, кісі өлтіру, отбасына қарсы қылмыстар, әкімшілікке қарсы қылмыстар сияқты қылмыстық әрекеттер де белгілі болды.
- Жазаның ең басты мақсаты қылмыскерді үрейлендіру, қорқыту еді.
- VII ғ. қылмыскерлерге қолданылатын жазалардың 3 түрі:
 1. Бамбук ағашымен ұрып-соғу
 2. Белгілі бір мерзімге жер аудару
 3. Күштеп, мәжбүрлеп жұмысқа салу
 4. Шалғай жерлерге өмір бойына жер аудару
 5. Тұншықтыру немесе басын кесіп алу арқылы іске асырылатын өлім жазасы.

V-VII ғ.ғ. Жапонияның қоғамдық-саяси құрылысы

- Ерте феодалдық Жапон мемлекеті алғашқы қауымдық құрылыстың ыдырауынан кейін пайда болды.
- Жапонияда құл иеленушілік қоғам толық орныға қоймады. Өйткені суармалы күріш дақылын көлемі шағын жерде өсіру диқанның жалдамалы адамдар күшін пайдаланбай, тек өз күшіне сеніп, еңбек етуін талап етті.
- Сонымен қоса Жапонияның аралдарда орналасуына байланысты онда соғыс жүргізіп, тұтқынға алу мүмкіндігі болмады.
- VI-VII ғғ. Жапонияда рулық қауымдастық жергілікті қауымдастықпен алмасты.
- Әрбір отбасыға уақытша пайдалануға жер бөлінді.
- Құнарлы жерлер ірі ақсүйектердің меншігіне өтсе, ормандар, көлдер, тың жерлер қауымның ортақ меншігі болып есептелді.

- Әртүрлі тайпалардың билік пен жер үшін күресі ертедегі жапон мемлекетін дүниеге әкелді. Оны ірі ру ретінде танылған **Ямото** іске асырды. Олар өздерін **«аспан ұлдары – император»** деп атады.
- Тайка реформасы бойынша өкімет аппараты қайта құрылып, оң және сол министрлер, император кеңесшісі **үтицуоми**, саяси кеңесшілер – **күни хакасэ** лауазымы енгізілді.
- Император - **тэннога** (аспан) құдайдай табынып, оған тағзым еткенмен, ол билікті ірі феодал әулеттерімен бөлісуге мәжбүр болды.
- Ру жасақтары тұрақты әскермен алмастырылып, дүниеге ерекше әскери топ – **самурайлар** келді. Самурайлардың **«Бусидо»** аталған намыс кодексі болды.
- Самурай жорыққа аттанарда үш уәде және сюзерені опат болған жағдайда **харакири** жасауға ант беруге тиіс болды. Буддалық секталар шайқасуға бейім монахтардан әскери қарулы отряд - **сохэй** құрды.

Император жанында үлкен мемлекеттік аппарат жүйесі болды

- Ол орталық және жергілікті деп бөлінді.
- Ел басқаруда жоғарғы мемлекеттік кеңес – Дадзекан ерекше орын алды. Оған 8 департамент бағынды.
- 645 жылдан бастап Жапония күни - провинцияларға, чун – уездерге бөлінді.
- Оларды губернатор мен уезд әкімдері басқарды.
- Қытайдағыдай Жапонияда да бес аулалық жүйе енгізілді. Оның негізін көршілес 5 шаруа отбасынан тұратын және мемлекет пен қоғам алдындағы міндетін өтейтін бірлестік— сато, яғни калалық немесе ауылдық махалла құрады.
- Кіші уезд - кото -8 сатодан, ал орта уезд — тютю – 30 сатодан тұрды.
- Үлкен уезд дейто – 40 сатоны біріктірді.

Жапон мемлекетінің екінші кезеңінің даму ерекшелігі. Үш сегунат

- XII ғ. Сегунат атты жапон феодалдық мемлекетінің ерекше саяси нысанының пайда болуымен тұстас келді.
- **Сегунат** – орталық пен жергілікті жердегі биліктің ірі феодалдық әулеттердің бірінің қолына жинақтаған әскери феодалдық диктатура болды. Сегундар самурайларға сүйеніп, императорлық өкіметке сөз жүзінде ғана бағынды.
- XI ғ. бастап жаңа мемлекеттік аппарат Миномато Еритимоның **бакуфу** - өкімет аппараты құрылды (бакуфу – Ұлы әскербасы сегунның далалық қосы дегенді білдіреді).
- Император қарсылығын алдын ала тойтару үшін бакуфу өкіметі 1221 ж. бастап Киотодағы император сарайына сегунның уәкілдері – **тиндайларды** жіберіп отырды. VIII ғ. бастап сегун императорды тағайындау құқына ие болды. **Бакуфу орталық аппаратының құрылымы:**

1. *Бас әкімшілік*
2. *Заң шығару ісі*
3. *Бас әскери мекеме*
4. *Самурай тобымен шұғылданатын арнайы орган*
5. *Бас сот палаталарынан тұрды.*

- Елді біріктіру шаралары үшінші сегун - Токугава әулеті тұсында күшейе түсті.
- Токугавалық Жапонияда бірнеше сословие жіктеліп шықты. Бұл иерархиялық сатының басында Токугава әулеті тұрды. Олар:
 1. Самурай буси (си), оған феодал князь – даймелер
 2. Самурайлар мен сарай ақсүйектері – күге
 3. Шарулар – номин
 4. Қолөнершілер – сюкогеся
 5. Саудагерлер - сенин болды.

Орта ғасырдағы Жапонияның құқығы

- Жапон құқығының басты қайнар көздері әдет-ғұрыптар, жапон императорларының жоғарғы жарлықтары болды.
- Алайда сегун билігінің күшеюіне байланысты XII ғ. бастап император жарлықтарын өкімет әмірлері мен Бакүфу өкіметінің инструкциялары – кодекстер алмастырды. Бұлар нұсқаулар деп аталды. Бұл жинақтар негізінен жергілікті шенеуніктер мен соттарға арналған әртүрлі тапсырмалар, түсініктемелер, нұсқаулардан тұрды.
- Сегунат кезеңіндегі кодекстердің бірі 17 баптан тұратын Комму жылдарының (1334-1338) кодексі деп аталынды. Кодексті Асикаго сегун әулетін құрушы Токаудзидің сұрақтарына жауап ретінде ғалым монахтар мен оқымыстылар тобы құрастырды.
- Кейіннен оған 200 қосымша енгізіліп, 1569 жылы жеке кітап болып жарияланды.

**№10-ДӘРІС. «Қазіргі кездегі Англия мен
Америка Құрама Штаттарының мемлекеті мен
ҚҰҚЫҒЫ»**

Батыс Еуропадағы Жаңа заман

- Батыс Еуропада «Жаңа заман» *XVII ғасырдан XX ғасырдың басынан*, яғни 1640 жылғы Ағылшын буржуазиялық революциясынан басталып, *Бірінші дүниежүзілік соғыспен аяқталады.*
- Шығыс мемлекеттерінде Жаңа заман тарихы айтарлықтай кешігіп басталды. *Жапонияда – 1867 ж. Мэйдзи революциясынан, ал Қытайда – 1911 ж. Синьхай революциясынан басталады.*

**10-дәріс. «Қазіргі кездегі Англия мен
Америка Құрама Штаттарының
мемлекеті мен құқығы»**

Жоспары:

- ❖ *Англиядағы* буржуазиялық революция және буржуазиялық мемлекет пен құқықтың қалыптасуы.
- ❖ Англиядағы Конституциялық монархияның орнауы мен дамуы. Мемлекеттік құрылыстың өзгеруі.
- ❖ XIX-XX ғғ. Ұлыбританиядағы саяси жүйенің дамуы.
- ❖ Англияның буржуазиялық құқығы.
- ❖ *АҚШ*-тың Тәуелсіздік үшін күресі;
- ❖ Америка төңкерісінің алғы шарттары;
- ❖ Әлеуметтік құрылысы;
- ❖ XVIII ғасырдың ортасында отарлардың саяси құрылысы;
- ❖ Континенталдық Конгресс
- ❖ Тәуелсіздік Декларациясы;
- ❖ АҚШ Конституциясы;
- ❖ Сот билігі;
- ❖ Құқық туралы Билль.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

Ағылшын буржуазиялық құқығының негізгі кезеңдері:

Конституциялық кезең (1640-1642 жж.)

Бірінші азаматтық соғыс кезеңі (1642-1646 жж.)

Екінші азаматтық соғыс кезеңі (1636-1649 жж.)

Индепенденттік оеспублика кезеңі (1649-1653 жж.)

Абсолютизмге қарсы идеологиялық қару ретінде кең ауқымдағы
қоғамдық-діни және саяси қозғалыс – пуританизм.

Пресвитериандар

Индепенденттер

Левеллерлер

- *Пресвитериандар* – *ірі буржуазия мен жаңа дворяндарды* біріктіретін оң қанат. Олар революцияның бірінші кезеңі – «конституциялық» кезеңде *(1640-1642 жж.)* мемлекеттік билікті қолында ұстап басымдыққа ие болды.
- *Индепенденттер* – *орта және ұсақ дворяндар мен қалалық орта буржуазияның өкілдерінен* құралған орталық қанат. Олар бағыныштыларға сайлау құқықтарын беру негізінде құрылатын парламент патша билігін шектейтін конституциялық монархияның құрылуын талап етті. Олардың бағдарламасы табиғи құқықтар мен бостандықтарды тануды көздеді. Басшылары О.Кромвель болған индепенденттер революцияның «радикалды» кезеңінде *(1649-1660 жж.)* басымдыққа ие болды. Бұл жылдары монархия жойылып республика орнатылған болатын.
- *Левеллерлер* – *қолөнершілер мен ерікті шаруалардан* құралған оппозицияның ең радикалды қанаты. Олардың саяси идеал республика болды. Олар ер адамдарға тең құқылы сайлау құқығын беруді, тартып алынған қауымдық жерлерді қайтаруды, «жалпы құқық» жүйесін реформалауды және жеке меншіктің мызғымастығын талап етті.
- Оппозициялық күштерге қарсы *роялистер* – *ескі жер аристократиясы мен діни сословиеден құралған патшаның жақтастары* қарсы тұрды. Олар Ағылшын абсолютизмінің және феодалдық тәртіптердің тірегі болды.

«Ұзақ парламент» – ағылшын революциясының негізін қалады (1640 ж. қазан 1653 ж. 20-сәуір)

1641 ЖЫЛЫ ҚАБЫЛДАНҒАН
3 МАҢЫЗДЫҚҰҚЫҚТЫҚ АКТ:

- ✓ «ҮШ ЖЫЛДЫҚ АКТ»;
- ✓ БИЛЛЬ ЗАҢНАМАСЫ;
- ✓ ҰЛЫ РЕМОНСТРАЦИЯ;

1

Хабеас корпус акт – негізгі
конституциялық құжат
(1679 ж.)

2

Құқық туралы билль –
парламент құқығына
кепілдік берді (1689 ж.)

3

Құрылым туралы акт –
тақ мұрагерлігінің тәртібі
бекітті (1701 ж.)

«Даңқты революциядан» кейін
Англия парламенті қайтадан
жасақталды:

**Лордтар
палатасы**

**Қауымдар
палатасы**

Жоғарғы палата –
мұрагерлік және
король тағайындауы
бойынша

Төменгі палата –
саулау құқығы
негізінде

Преценттік құқық

**Жалпы
құқық**

**Әділеттілік
құқығы**

Ағылшын келісімшарт күқығының негізгі белгілері

Тараптардың өзара
күқықтары мен
міндеттерін дәл
анықтауды талап ету

Борышқордан
өзінің міндетін
толық және адал
атқаруды талап
ету

Заттық құқық

- Нақты заттарға;
- Жеке заттарға;
- Жылжымалы мүлікті жалға беретін заттық құқық;
- Сервитуттар (жеке);
- Сенім арқылы берілетін меншікке;
- Қамтамасыз етілетін заттық құқық.

Мұрагерлік құқық

Өсиет бойынша:

Мұраның толық
еркіндігі - 21 жас.

Заң бойынша:

Нақты ережелер
қолданылды

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ІС ЖҮРГІЗУ

- ❖ XVIII ғ. ортасына қарай жүйелене бастады;
- ❖ Консервативтік сипат алды;
- ❖ Жаза қолдану ерекшелігі;
- ❖ Кінә қою процесі ерекшелігі;
- ❖ 1907 ж. «шартты соттау»
«превенсивтік қамау» (әдеттегі қылмыскерлерге қолданылды) түсінігі енгізілді.

Кең тараған жазалар:

- 1) Әртүрлі нұсқалардағы өлім жазасы;
- 2) Дөңгелекте керіп айналдыру;
- 3) Аяғын кесіп еңбектету;
- 4) Тірі дененің ішінен ағзаларын шығару, т.б.

Неке және отбасы құқығы

- Некеге тұрудың шіркеулік нысаны;
- 1836 ж. бастап азаматтық некеге тұру пайда болды;
- Ер адамның үстем құқығы;
- Әйелдің құқығы – күнделікті мәмілелер;
- 1882 ж. заң бойынша әйел дербестігі;
- 1857 ж. некенің бұзылуы мойындалды;
- 21 жасқа дейін балалар әке билігінде болды;
- Некеден тыс туылған балалар – парламент актісі негізінде;
- 1908 ж. заң бойынша ата-ананың баласы үшін жауапкершілігі белгіленді.

АҚШ-тың Тәуелсіздік үшін күресі

- XVII - XVIII ғасырларда Солтүстік Американың Атлантика мұхиты жағалауында 13 отар құрылды. Отарлардағы адам саны 2,5 млн-дай еді. Онын жарты миллионы африкалық негрлер болатын.
- Отарлықтар Американын жергілікті тұрғындарын үндістерді құлдыққа көндіре алмады. Көпшілік қоныстанушылар Еуропадан, оның ішінде көбі Англиядан келгендер еді. Отарлардың мемлекеттік құрылыстары Англияның өзіне өте ұқсас болатын. Олардың ішкі істердегі автономиясы король бекіткен қағаздармен айқындалды.
- Американын экономикалық дамуы XVII ғасырда қалыптасқан буржуазиялық қарым - қатынастар негізінде өрбіді. Ағылшын мемлекеті отарларға тауар өткізетін нарық және шикізат көздері ретінде қарады.
- Америкадағы мақта, темекі, жүгері құнының төмен болуы, ағылшын тауарларының қымбаттығы плантаторларды жиі - жиі банкроттыққа ұшыратып отырды. Еуропа мемлекеттерінен әкелінген тауарларға төлейтін салықтарды көбейтті және оны күміс ақшамен төлеуге мәжбүр етті. Бірақ Англияның Америка отарларын бағындыра, ырқына көндіре ұстамақшы болған, экономикалық дамуын тоқтатпақшы болған әрекеттері Америка халқының үзілді - кесілді батыл қарсылығына тап болды.

Америка төңкерісінің алғы шарттары

- Отаршылдар үндістерден ауыл шаруашылық дақылдарын өсіруді, шаруашылық әдістерін және аң аулауды үйренді. Өз өмірлерінде үндістер мәдениетінің әсері сезінді. Үндістер оларға алғаш кезде азық - түлікпен көмектесті.
- Тәуелсіз мемлекет құрудың алғы шарттары болды, Американдық төңкерісі отарлардың біртұтас мемлекетке бірігуі үшін объективті жағдай жасады.
- Төңкерістің қайнар көздері Америка экономикасы үшін дәстүрлік жолмен дамыды. Метрополия мұхиттың ар жағына өзінің шаруашылық өнімдерін шығару арқылы олардан кеп табыс алып отырды. Отарлардың еншісі британ шаруашылығы үшін негізгі материал, шикізат жеткізуші болып табылатын. Олардың қарым - қатынастары пайда табу негізінде құрылған.
- Төңкеріске дейін ұлтаралық жағдай үлкен масштабты қамтыды, яғни, Америкада ортақ нарық болды. Бұл капиталистік экономиканың бірден жоғарылауына мүмкіндік туғызған еді. Американдықтардың негізгі шаруашылығы - ауыл шаруашылығы болған.

Әлеуметтік құрылысы

- Америкадағы халықтың құрылысы өте ерекше. Феодал лордтар бүкіл жерлерінің оннан тоғызының қожасы.
- Жұмысшы күші - ағылшын "заңдастырылған малайлары", олар Англиядан кезінде Америкаға жете алмай, ақшалары жоқтығынан кеме иелерімен шартқа отырып, солардың малайлары боламыз деп міндеттеме алғандар еді. Бірақ Америкаға келгеннен кейін олар біршама жұмыс істеп, өздеріне жер алды да, американ фермерлеріне айнала бастады.
- Америка халқының көбін ерікті фермерлер мен қолөнершілер құрайтын.
- Американың жарты миллион адамы Африка негрлері оңтүстікте плантацияларда жұмыс істейтін еді.

XVIII ғасырдың ортасында отарлардың саяси құрылысы төмендегідей қалыптасқан болатын:

- Губернатор жергілікті ақсүйектерден немесе қызметкерлерден сайланды. Кейбір отарлар губернаторларды өздері сайлайтын еді.
- Отарлар үшке бөлінді: қызметкерлердің басқаруымен болған жергілікті отарлар, жеке отарлар, жеке адамның иесі, оларды сол отардың иесінің өзі басқарды және ағылшындардың негізінде құрылған, өзін -өзі басқаруға келген отарлар. Отарлардың басында губернатор тұрды, оны ағылшын королі тағайындайды немесе отардың халқы сайлап қояды.
- 1774 жылы 28 наурызда Виргиния Ассамблеясының мәжілісі болды. Онда Патрик Генри сөз сөйледі. Оның "Бостандық немесе өлім" деген сөзі әр адамның жүрегіне жетті. Осыдан кейін Генридің аты аңызға айналуының негізі бар. Егер Американың әскерінің қолбасшысы Джордж Вашингтон төңкерістің семсері болса, Патрик Генри оның көркі, ал Томас Джефферсон ақылы болды.

- ❖ Америка төңкерісінің көп ерекшеліктері болды. Оны тапсыз күрес деп атайтын. Ол бүкіл Америка халқының тәуелсіздігі үшін, бостандығы үшін өткізген күресі. Бірақ революцияға қатысқан адамдар ағылшын әдеттеріне сәйкес лоялистер тори және патриоттар деген екі топқа бөлінген еді .
- ❖ Лоялистер - корольді жақтаушы топтар.
- ❖ Патриоттар - метрополиялық саясатқа қарсы, ескі отарлық режимді бейнелейтін жеңілдікке ие сословиенің дұшпандары. Оның басты тірегі төменгі, ортаңғы қала тұрғындары , қолөнершілер мен ұсақ тауар иелері мен фермерлер. Олар өздерінің жер меншік иесіне кіріптарлығын (басы байлығын) жоюға күш салды, ең бастысы скваттерлер патриоттардың құрамына дәулетті топтар - көпестер, контрабандистер, кірді, олар Америка жеңіл өнеркәсібімен байланысты болатын.
- ❖ Торилерге губернаторлар, сот қызметкерлері, кеден қызметкерлері, отарлау әкімшілігі, жер ақсүйектері, кейбір плантаторлар мен ағылшын шіркеу иелері жататын.
- ❖ Тәуелсіздік үшін күрес негізінде келесі төрт мәселе шешілуге тиісті еді: құлдықты жою, Аллеган тауларының жанындағы жаңа жерлерге қоныс аудару, өнеркәсіп пен сауданың бостандығын алу және отарлық әкімшіліктің тәуелсіздігін қорғау.

- Англия жағынан жасалған қысымға қарамастан, отарлар жедел дамыды және капиталистік өндіріс қатысынан Америка революциясы ұшқындады.
- 1764 жылы Еуропадан Америкаға әкелінген заттарға баж салығын кіргізе бастады.
- Массачусетс ұсынысы бойынша 1765 жылы қазанның 7 жұлдызында құрлықаралық Конгресс шақырылды. Осы Конгрессте Америкадағы британ отарларының құқығы мен шағымы жөнінде декларация қабылдаған. Халық салық жинаушылардың үйлерін өртеп, олардан салық алмау жөнінде ант алды.
- 1766 жылы Англия парламенті салықты өзгертті.
- 1767 жылы жазда Англияның парламенті Таушенд заңдары деп аталған үш заң қабылдады. 1771 жылы бұл заңдар өзгертілді.
- 1773 жылы 16 желтоқсанда Бостон қаласының халқы ағылшын кемесі арқылы келген шайды теңізге батырып жіберді.
- Отарлар метрополияға қарсы күресу үшін өздерінің күштерін біріктіре бастады.

Континенталдық Конгресс

I Континенталдық Конгресс

- 1774 жылы 5 қыркүйекте Филадельфияда ашылды.
- Қатысушылар: көпестер, өсімқорлар, ірі плантаторлар, 12 отардың 56 Өкілі.
 - Конгресс құқықтық Декларация қабылдады.
 - Конгрестің мәжілісінде ағылшын парламентінің соңғы актілері талқыланды.
 - Отарлар өз заңдары, заң шығаратын жиналыстары болатынын мәлімдеді .
- Бірақ Конгрестің сол кезде алынған актілері және өткізген саясаты шалағай болатын.
- Негізінде 1774 жылы 28 наурызда Конгресс метрополиядан бөлінуге қарсы екенін айтты.

II Континенталдық Конгресс

- 1776 жылы 10 мамырда Филадельфияда ашылды.
- Бұның жұмысы 1779 жылға дейін созылып, ол революцияның негізгі өкіметі болып қызмет етті.
 - Конгресс қарулы күштің тиянақты қалыптасуы жөнінде шешім қабылдады.
 - Әскер басшысы болып Д.Вашингтон тағайындалды.
 - Конгрестің бірінші актісі оның қызметтерінің қайшылықтарын көрсетті.
- 1776 ж. 4 шілдеде отарлар метрополиядан бөлінуін ресми түрде жариялайтын тәуелсіздік Декларациясын қабылдады.

Конгрестің аса маңызды өкілеттіктеріне мыналар жатады:

- Заңдар шығару;
- Салықтарды белгілеу және жинау;
- Бірлескен қорғаныс пен елдің жалпы әл-ауқатын қамтамасыз ету;
- Халықаралық және мемлекетаралық сауданы реттеу;
- Монета соғу және оның құнын реттеу;
- Өлшем бірліктерін белгілеу;
- Пошта байланысын құру;
- Соғыс жариялау;
- Қарулы күштерді құру және ұстау.

Тәуелсіздік Декларациясы

- 1176 жылы шілдеде қабылданды.
- Декларация жазуға 5 адамнан тұратын комиссия құрылған болатын.
- Басқарушысы 30 жастағы бай плантатор Томас Джефферсон.
- Декларация үш бөлімнен тұрады:
 - 1) Ағылшын королінің қателері мен қиянаттары;
 - 2) Адамның табиғи бостандықтары мен құқықтары;
 - 3) АҚШ дербестігі мен тәуелсіздігі туралы тұжырым.
- Тәуелсіздік Декларациясы АҚШ тарихындағы тұңғыш мемлекеттік ресми құжат. Декларация қабылданған күні АҚШ халқы қуанып, салюттар атып, қоңыраулар соғылды. 4 шілде – АҚШ мемлекеттік мейрам болып бекітілді.
- Декларацияны 55 адам қабылдады: 13 көпес, 8 плантатор, 28 адвокат, 7 ерікті кәсіп өкілдері.

Декларацияның ең маңызды ережелері болып келесі мәлімдемелер табылды:

- ✓ жоғарғы билік халыққа тиесілі;
- ✓ үкімет тек халық үшін, керісінше емес;
- ✓ халықтың көтерілістерге шығуға құқығы бар;
- ✓ Англиямен қатынастарды бұзу және соғыс жариялауға, бітімгершілікке келуге, одақтарға кіруге, сауда жүргізуге және «әрбір тәуелсіз мемлекеттің жасауға құқығы бар барлық нәрсені» жасауға толық құқығы бар штаттардың тәуелсіздік жариялауы;
- ✓ адамдардың тең құқықтары (бірақ құлдар мен үнділер туралы айтылмаған);
- ✓ баспасөз, сөз, дін бостандығы;
- ✓ әрбір адамның өмір сүру және бостандық, бақытқа ұмтылу құқығы.

АҚШ Конституциясы

- Конституция – АҚШ мемлекетінің негізгі заңы.
- 1787 ж. 17 қыркүйекте Филадельфияда қабылданған.
- Осы күнге дейін өз күшіне ие.
- Конституцияда 21 бөлімнен тұратын 7 бап бар, қосымша 27 түзету енгізілген.
- АҚШ Конституциясы “биліктің бөлінісі” принципіне негізделген: заң шығару билігі парламентке, атқару билігі президентке, сот билігі Жоғары сотқа берілген. Биліктің осы үш тармағының әрқайсысының өкілеттілігі нақты айқындалып көрсетілген.
- АҚШ азаматтарының құқықтары конституцияға 1789 ж. енгізілген алғашқы 10 түзетуде берілді.
- 11-27-ші түзетулер 1798-1972 ж. аралығында енгізілген (27-түзету күшіне енбей қалды).
- Конституцияға түзетулерді конгресс немесе штаттардың үштен екісінің заң шығару жиналыстарының өтінішімен арнайы шақырылған конвент ұсынады. Штаттардың төрттен үш бөлігінің заң шығару жиналыстары мақұлдаған соң түзету күшіне енеді.
- АҚШ штаттарының әрқайсысының өз конституциялары бар.

Заң шығарушы билік

- ❖ Заң шығарушы билік Сенат пен Өкілдер палатасынан тұратын АҚШ Конгресіне берілді.
- ❖ Сенат алты жыл мерзімге сайланатын.
- ❖ Әрбір штаттан екі өкілден құралды,
- ❖ 1913 жылдан бастап олар халықтың тікелей сайлауы арқылы сайланады.
- ❖ Сенаттың 1/3 бөлігі екі жыл сайын жаңартылады.
- ❖ Өкілдер палатасының мүшелерін 30 мың тұрғыннан бір өкілден көп емес, ал штаттардан кемінде бір өкіл негізінде әр толық жылда екі жылға барлық штаттардың халқы сайлайды.

- ❖ АҚШ азаматы болып саналатын, кем дегенде 35 жаста, Америка Құрама Штаттарында соңғы 14 жыл тұрған президентке тиесілі болды.
- ❖ Президент төрт жылға, сайлаушылар коллегиялары арқылы (жанама сайлау) кібісе жылдың қараша айының бірінші дүйсенбісінен кейінгі бірінші сейсенбіде қатаң түрде сайланды. Президент қандай да бір себептермен (қайтыс болу, өз еркімен отставкаға кету, импичмент жариялау) өз міндеттерін орындай алмаса, олар автоматты түрде вице-президентке ауысады, ал ол қандай да бір себептермен лауазымды қабылдауға қабілетсіз болған жағдайда заңмен белгіленген басқа адамға берілді.

Президент мемлекет және үкімет басшысы ретінде кең өкілеттіліктерге ие болды:

- ❑ Қарулы күштердің бас қолбасшысы;
- ❑ Кешірім жасау;
- ❑ Сенаторлардың 2/3 келісімімен халықаралық шарттар жасасу;
- ❑ Сенаттың келісімімен елшілерді, консулдарды, Жоғарғы Соттың судьяларын және мемлекеттің кейбір басқа да лауазымды адамдарын ұсыну және тағайындау;
- ❑ Шұғыл жағдайларда Конгресстің екі палатасын шақыру;
- ❑ Барлық мемлекеттік қызметкерлердің өкілеттіктерін анықтау.

Сот билігі

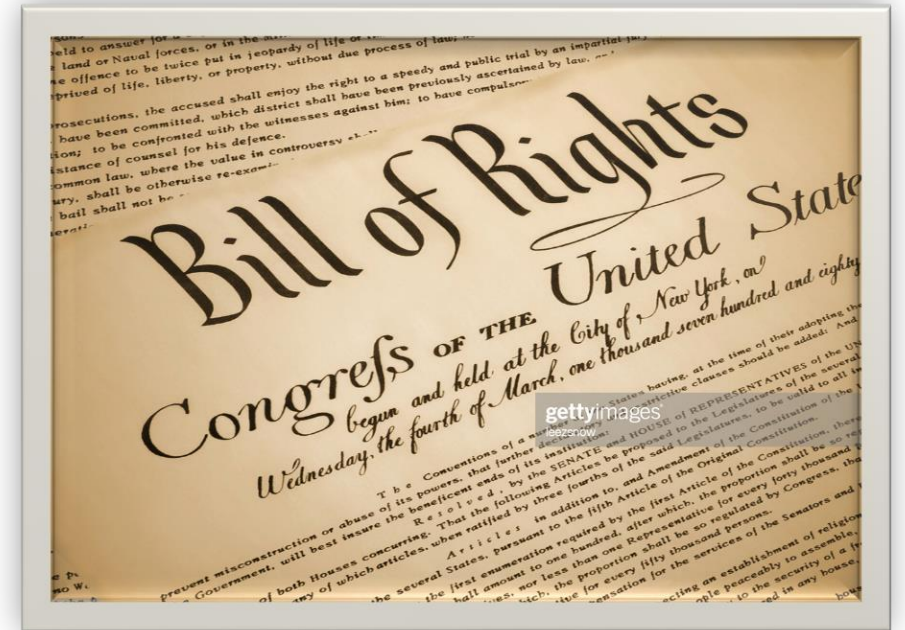
- Жоғарғы Сот ең жоғарғы апелляциялық инстанция болды және штаттарға қатысты істерді қарады.
- Оның мүшелері (алғашқыда алты, ал 1869 жылдан тоғыз) Президенттің ұсынысы бойынша Сенатпен сайланды;
- Конституцияға байланысты түсіндірме қызметін жүзеге асырды.
- Елде федералдық және штаттық соттар жүйесі енгізілді.
- Барлық инстанциялардағы судьялар өздерінің қызметтерін әділ атқарса, қызметтерінен шеттетілмеді.
- Алқабилер сотында импичмент туралы істерді қоспағанда, барлық қылмыстар қаралды.

1791 жылғы Құқықтар туралы Билль

Айта кету керек, АҚШ Конституциясы қатаң, яғни өзгеріссіз конституциялардың бірі болып табылады. Дегенмен, АҚШ-тың конституциялық құқығы түзетулер арқылы дамып келеді. Бүгінгі таңда олардың 27-сі енгізілді. Алғашқы оны Конституция қабылданғаннан кейін бірден енгізілді. Бұл түзетулер 1791 жылғы Құқықтар туралы Билль ретінде белгілі.

- *АҚШ Конституциясы* мемлекеттік құрылым туралы ережелерді белгілей отырып, *азаматтық құқықтар мен бостандықтар туралы ештеңе айтпаған.*
- Бұл ел тұрғындары арасында *наразылық толқынын тудырды*, сондықтан 1789 жылы Негізгі Заңды американдық азаматтың азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары туралы ережелермен толықтыру туралы шешім қабылданды.
- 1791 жылы ол түзетулер күшіне енді.

Мазмұны:

1 _____ – Дін, сөз және баспасөз, жиналыс, петиция жасау бостандығына кедергі жасауға тыйым салу;

2 – Қару алып жүруге рұқсат: «Еркін мемлекеттің қауіпсіздігі үшін жақсы ұйымдастырылған милиция қажет болғандықтан, халықтың қару ұстау және алып жүру құқығы бұзылмауы керек»

3 – Бейбіт және соғыс уақытындағы жауынгерлердің қызмет ету тәртібін анықтау (қазіргі уақытта қолданылмайды);

4 – Тұрғын үйге қол сұғылмаушылықты, хат алмасудың құпиялығын жариялау, ерікті тінтуге тыйым салуды енгізу;

5 – Тыйым салулар:

- алқабилер сотының айыптауынсыз қудалау (соғыс уақытынан басқа);
- бір қылмыс үшін қайталап жауапқа тарту;
- өзіне қарсы куәлік беруге мәжбүрлеу;
- сот ісін жүргізусіз өмірден, бас бостандығынан немесе мүлкінен айыру;
- әділ сыйақысыз мүлікті тәркілеу;

6 – Айыпталушының қылмыстық құдалау кезінде құқықтарын белгілеу:

- алқабилер сотының тез және жариялы түрде қаралуына;
- айыптау тарапының куәгерлерімен беттестіру;
- Адвокат көмегін көрсету және куәгерлерді тарту.

7 – Құны 20 доллардан аспайтын істерді қарау тәртібін реттеу (алқабилер алқасында қаралуы керек, оның шешімі басқа соттардың қайталама қарауына жатпайды);

8 – Тыйым салулар:

- шамадан тыс жоғары салықтарды алу;
- артық айыппұлдарды өндіріп алу;
- азаматтарды қатыгез және әдеттен тыс жазаларға тарту;

9 – Заңда көрсетілмеген басқа да құқықтар мен бостандықтарды кемітуге жол берілмеу

10 – Штаттардың және бүкіл халықтың заңда айтылмаған басқа бостандықтарды жүзеге асырудағы бастамашылық құқықтарын бекіту.

**№11-ДӘРІС. «Қазіргі
кездегі Франция мен
Германия мемлекеті
мен құқығы»**

**11-дәріс. «Қазіргі кездегі Франция
мен Германия мемлекеті мен
ҚҰҚЫҒЫ»**

Жоспары:

- ❖ *Франциядағы* революция себептері және кезеңдері;
- ❖ Жирондистік Республика;
- ❖ Якобиндік Республика;
- ❖ Мемлекеттік құрылысы;
- ❖ 1791 жылғы Конституция;
- ❖ 1795 жылғы Конституция;
- ❖ Директория.
- ❖ *Германия* империясының құрылуы;
- ❖ 1871 ж. Конституция;
- ❖ Германияның 1871 ж. Қылмыстық заңнамасы;
- ❖ 1877 ж. Қылмыстық іс жүргізу кодексі;
- ❖ Германияның 1896 ж. Азаматтық заңнамасы.

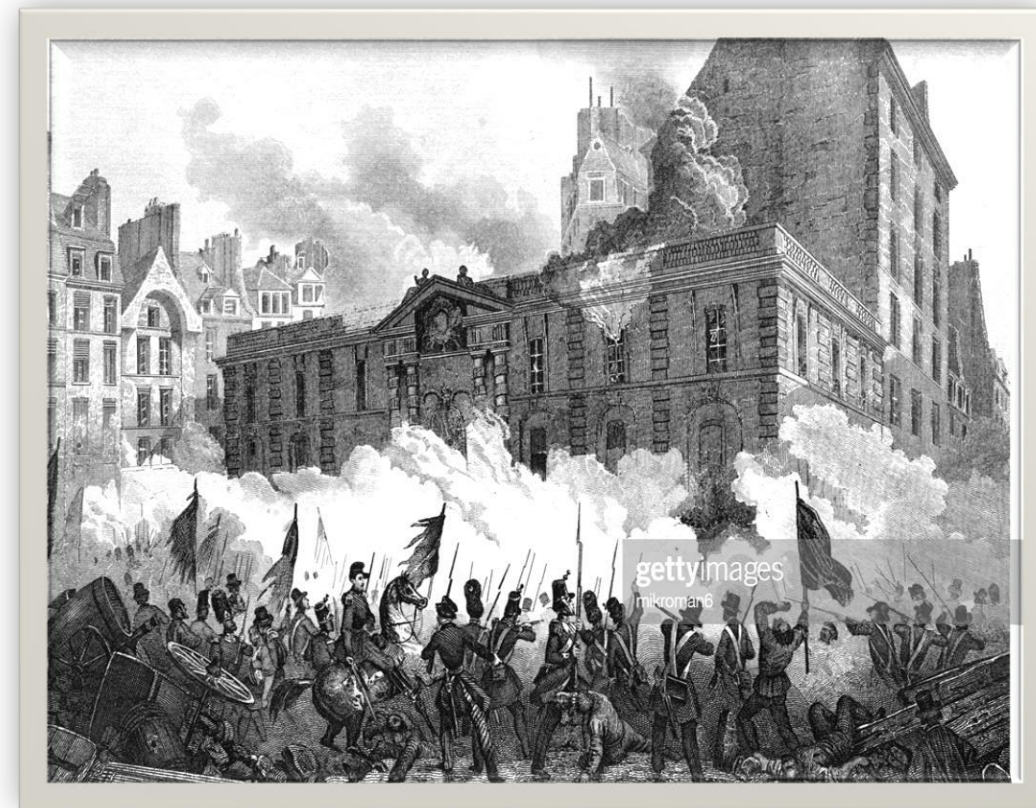
Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

- 18 ғасырдың ортасына қарай Франция монархиялық басқару нысанындағы орталықтандырылған мемлекет болды.
- 26 миллион француз азаматтары әлі де үш сословиеге бөлінді.
 - Біріншісі – дін басылары,
 - екіншісі – дворяндар,
 - ал қалған ел тұрғындары – үшінші сословиені құрады.

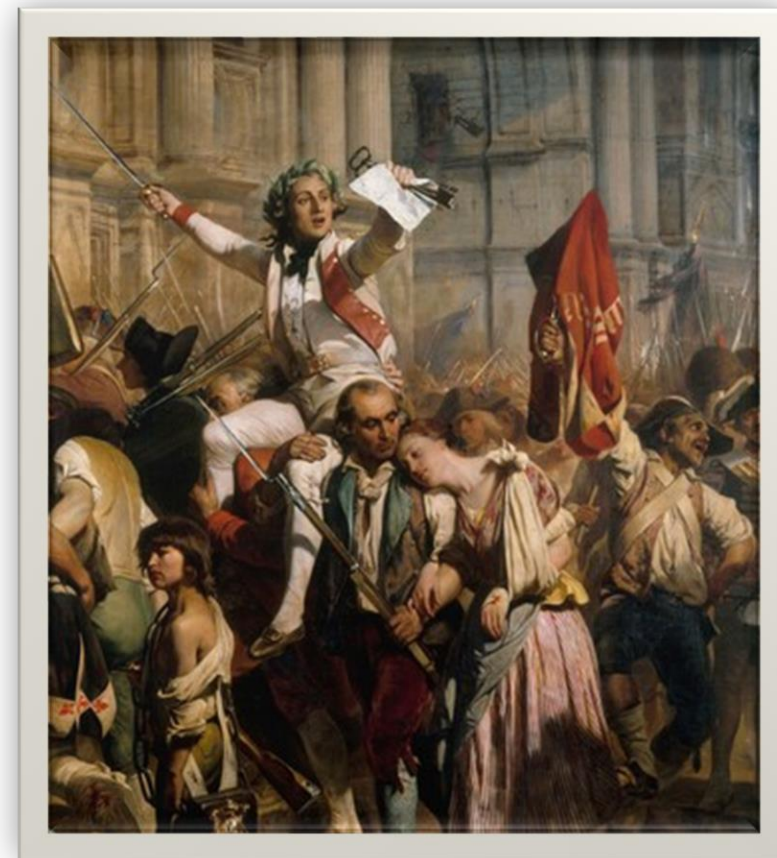
- Саны 270 мыңға жуық адамды құрайтын алғашқы екі сословиеге артықшылық берілді.
- Олар жер қорының 1/3 бөлігіне ие болды, салықтық жеңілдіктерді пайдаланды, мемлекеттік лауазымдарға кірудің артықшылық құқығын пайдаланды.
- Салықтардың негізгі ауыртпалығын көтерген үшінші сословие құрамы жағынан әркелкі болды.
- Оның құрамына буржуазия, шаруалар және қалалық плебс (мануфактура жұмысшылары мен қала кедейлері) кірді.
- Үшінші сословиенің жетекші күші буржуазия болды, ол да өзінің құрамы жағынан өте біртексіз болды. Оның кейбір топтарының билеуші монархиялық режимге қарсы тұруының себептері әртүрлі болды.

- Үшінші сословиенің негізгі бөлігін шаруалар құрады.
- 18 ғасырдың ортасына қарай. француз шаруаларының жеке крепостнойлық тәуелділігі жойылды, бірақ экономикалық тәуелділігі сақталды.
- Шаруа халқының аз ғана пайызы жерге жеке меншікке ие болды.
- Шаруалардың көпшілігі жерді жалдаушылар ғана болды, оларды пайдаланғаны үшін олар сеньорға ақшалай салықтар төледі.
- Сонымен қатар, шаруаларға көптеген мемлекеттік салықтар (жер, тұз салығы, т.б.), сондай-ақ шіркеу салықтары жүктелді.
- Монархия өз ұстанымын сақтай алмай, шегінуге мәжбүр болды.
- 1787 жылы таптық айырмашылықтарсыз бірыңғай жер салығын енгізу арқылы әлеуметтік шиеленісті басу әрекеті жасалды.
- Сонымен бірге ақсүйек таптардың қолдауына ие болғысы келіп, монархия маңызды мәселелерді шешуге осы ақсүйектер өкілдерінің қатысуымен жүретін нотаблдар жиналысына жүгінді.
- Алайда нотаблдар жиналысы жаңа салықты бекітуден бас тартты. Ол 1614 жылдан бері шақырылмаған Бас штаттарды шақыруды талап етті. Король оған көнуге мәжбүр болды.

- 1789 жылы мамырда Версальда Бас штаттар өз жиналыстарын ашты. Олар әлі де үш сословиенің өкілдерінен тұрды.
- Оның үстіне бірінші және екінші сословиеден 300 өкіл, ал үшіншіден - 600 өкіл болды.
- Бас штаттардың жұмысының басталуымен регламент ережелері - жиналыстарды өткізу тәртібі және дауыс беру ережелері туралы мәселе туындады.
- Барлық сословиелер бөлек отыратын және олардың әрқайсысы бір дауыс құқығына ие болған ескі тәртіп үшінші сословие өкілдеріне сәйкес келмеді.
- Өздерінің сан жағынан басымдылығын пайдаланғысы келген олар ортақ жиын өткізіп, депутаттардың көпшілік дауысымен шешім қабылдаудың жаңа тәртібін талап ете бастады.
- Бір айдан астам уақыт бойы нәтижесіз келіссөздер жүргізілді.
- 1789 жылы 17 маусымда үшінші сословиенің өкілдері және оларға қосылған алғашқы екі сословиенің депутаттарының бір бөлігі (төменгі дінбасылар мен либералдық дворяндар) өздерін Ұлттық жиналыс деп жариялады.
- 1789 жылы 9 шілдеде Ұлттық жиналыс Құрылтай жиналысы болып жарияланды. Бұл жиналыстың жаңа заңдар шығару жауапкершілігін және ескі заңдарды жою құқығын өз мойнына алды дегенді білдірді.

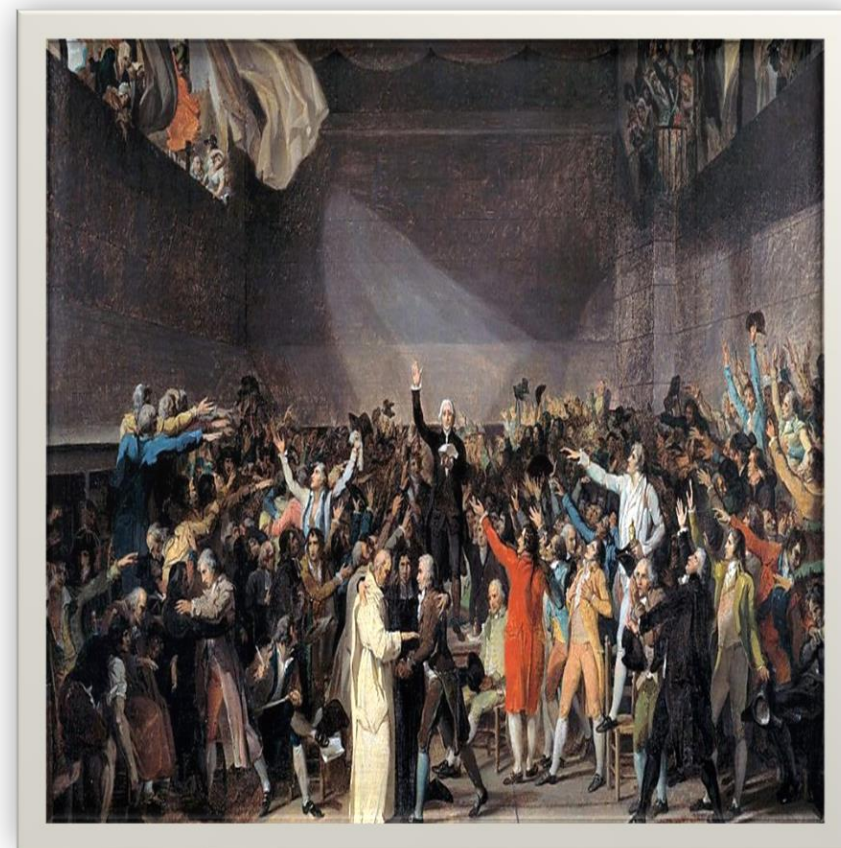
- Құрылтай жиналысының белсенді позициясы король үкіметін қорқытты.
 - Алайда патша істі жеңілді деп санамай, шабуылға шықты.
 - Ол депутаттар арасында және ел арасында танымал Қаржы министрі Ж.Неккерды қызметінен босатты.
 - Париж төңірегіне әскерлер жинала бастады.
- Патшаның Құрылтай жиналысын таратуға ашық түрде дайындалуы 1789 жылы 13-14 шілдеде Парижде болған халық көтерілісіне сылтау болды.
 - 13 шілдеде кешке қарай бүкіл қала дерлік көтерілісшілердің қолында болды, патша әскерлерінің көпшілігі олардың жағына өтті.
 - 14 шілдеде көтерілісшілер француз абсолютизмінің символы болып табылатын Бастилия бекініс-түрмесін басып алды.
 - Бастилияның құлауы Францияны ғана емес, бүкіл әлемді өзгерткен Ұлы Француз революциясының басы болды.
 - **Революцияда үш кезең нақты анықталды:**
 - Фелиандық конституциялық монархия кезеңі (1789 ж. 14 шілде – 1791 ж. 10 тамыз)
 - Жирондистік республика кезеңі (1791 ж. 10 тамыз – 1793 ж. 2 маусым)
 - Якобиндік диктатура кезеңі (1793 ж. 2 маусым – 1794 ж. 27 шілде)

- Кезең атаулары – Фелиан, Жирондист, Якобин – елдің саяси өмірінде үстемдік құрған, әр кезеңнің мемлекеттік саясатын айқындаған күштердің атынан шыққан.
- Бұл саяси топтардың барлығы 1789 жылы құрылған революциялық якобиндік клубтан бөлініп шықты және бастапқыда феодалдық-абсолюттік жүйенің барлық қарсыластарын біріктірді.
- Революция дамыған сайын клуб мүшелерінің арасында оның соңғы нәтижелері туралы көзқарастар айтарлықтай алшақтай бастады.
- 1791 жылы шілдеде бір топ конституциялық монархистер якобиндік клубтан бөлініп, бұрын фельяндардың монахтық орденіне жатқан бөлмедегі жиналыс орнының атымен аталған
 - Фельяндар клубын құрды. Фельяндықтар революцияның тереңдеуіне қарсы шыққан және конституциялық монархия орнатады көздеген либералдық дворяндар мен консервативтік буржуазияның мүдделерін білдірді.
- Оның жетекшілері Мирабо, Лафайет, Бейли, Барнав, Ламет, Дюпорт болды.
 - Фельяндар революцияның бірінші кезеңінде басым күшке айналды. Олардың көзқарастары 1791 жылғы Конституцияда және осы кезеңдегі басқа да заңнамалық актілерде көрініс тапты.

- 1792 жылы қазанда якобиндер клубының екінші бөлінуі болды.
 - Одан республикашыл сауда, өнеркәсіптік және жериеленушілік, негізінен провинциялық буржуазияның мүдделерін білдіретін жирондиндер қозғалысы шықты.
- Ол өз атауын көптеген партия жетекшілері шыққан Жиронда департаментінен алды.
 - Атақты өкілдері- Вержно, Бориссо, Ролан, Кондорсе.
 - Жирондиндер үстем күшке айналып, революцияның екінші кезеңінің мемлекеттік саясатын анықтады.
- Революцияның үшінші кезеңі якобиндік клубтың осы кезеңде билікке ең радикалды бөлігі – якобиндіктер – монтаньярлардың келуіне байланысты якобиндік деп аталады.
 - Олар шаруалар және плебейлер бұқарасымен одақтаса отырып, демократиялық буржуазияның мүдделерін білдірді.
- Олардың жетекшілері Робеспьер, Дантон, Марат, Сент-Дюст, Коутон, Барьер болды.

- Конституциялық монархия. Революцияның бірінші кезеңі (1789 ж. 14 шілде – 1792 ж. 10 тамыз) ірі буржуазия мен оған қосылған либералдық дворяндардың билік ету кезеңі болды.
 - Үшінші таптың жоғарғы бөлігі Құрылтай жиналысында, жергілікті өзін-өзі басқарудың жаңа органдары – муниципалитеттерде, Ұлттық гвардия қолбасшылығында маңызды орынға ие болып, кезеңдегі мемлекеттік саясатты анықтады.
- Олардың саяси ұмтылыстары үшінші сословиенің негізгі бөлігінің мүдделерімен сәйкес келетін дәрежеде және феодалдық құрылыстың қалдықтарына қарсы бағытталғандықтан, олар прогрессивті болды.

- Бұларға таптық жіктелуді жою туралы (1789), шіркеу меншігін ұлтқа беру туралы (1789), мемлекеттің жаңа әкімшілік-территориялық құрылымын енгізу туралы (1789-1790 ж.) декреттерді жатқызуға болады.
- Бірақ революцияның негізгі мәселесінде – аграрлық мәселеде – ірі буржуазия мен либералдық дворяндар консервативті позицияны ұстанды.
- Шаруалар қозғалысының қысымымен қабылданған кейбір феодалдық артықшылықтарды (1789 ж.) және «жеке» феодалдық міндеттерді (1790) жоятын декреттер феодалдардың негізгі құқықтарын сақтап қалды және шаруаларды қанағаттандырмады.
- Ірі буржуазияның саяси ұмтылысы сол кезеңдегі ең маңызды екі конституциялық құжатта: 1789 жылғы Адам және азамат құқықтарының Декларациясында және 1791 жылғы Конституцияда барынша айқын көрініс тапты.

1791 жылғы Конституция

- ❖ Құрылтай жиналысында қабылданып, 1791 жылы қыркүйек айында күшіне енген.
- ❖ Дуалистік монархия сақталды. Король – атқару билігінің басында тұрған ең жоғарғы лауазымды тұлға. Оның құқықтары өте кең және мол: жоғары қызметкерлердің бәрін тағайындады, әскерді басқарды, вето құқығы бар болды.
- ❖ Конституция бостандық, баспасөз, жиналыс, петиция беру бостандықтарына кепілдік берді.
- ❖ Бұл Конституция 1792 жылдың тамыз айына дейін қолданылды.

❖ **Мемлекет билік екі тап арасында бөлінді:**

- 1) Феодалдардың мүддесін қорғайтын тап – атқару билік ;
- 2) Буржуазия мүддесін қорғайтын тап – заң шығару жиналысы ;

❖ **Заң шығару жиналысы 2 жылға сайланады.**

- ❖ Сайлауға тек 25 жасқа толған және кемінде 3 күндік табысы мөлшерінде жылдық салық төлейтін азаматтар сайланды.
- ❖ Сот функциясын халық сайлаған **сот қызметкерлері** орындайтын. Король өзі қызмет орнына тағайындады.

1795 жылғы Конституция және Директория

- ❖ Жаңа Конституция 1795 жылы қабылданды.
- ❖ Атқару өкіметі Заң шығару корпусы тағайындайтын бес мүшеден құрылды, Директория деп аталады.
- ❖ Директорияға министрлер, департаменттер және әскер бағынды.

Консулдік және империя

- ❖ Жаңа саяси режимді 1799 жылғы Конституция бекітті.
- ❖ Сенат 25 адамнан тұрды. Өмір бойы қызмет істейді. 40 жасқа толған еркек атқарады.
- ❖ Заң шығару корпусы 300 адамнан тұрды. 5 тен 1 жыл сайын қайта сайланады.
- ❖ Атқару билігі 3 консулдың қолына жиналған: Бонапарттың, Сиестің, Роже Дюконның қолына берілді.

1814 жылы
34 мемлекеттік
құрылымдардан
тұратын және
4 еркін қаланы
біріктірген
Герман Одағы
құрылды.

Одақтық сейм – одақтың бірегей орталық билік органы мемлекет үкіметтерінің өкілдерінен тұрды.
Одақтағы нақты басымдық – Австрияда болды.

1818 жылы

Пруссия

Кеден заңын
қабылдады

1819 жылы

Кедендік заңды

бүкіл одаққа тарату
туралы ұсыныс

1834 жылы

20 герман одағы
кіретін Кеден одағы
құрылды

ГЕРМАН МЕМЛЕКЕТТЕРІ АРАСЫНДА БІРЫҢҒАЙ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ КЕҢІСТІК ҚҰРУДА ПРУССИЯ ЖЕТЕКШІ РӨЛ АТҚАРДЫ

- ❖ 1866 ж. Австриямен соғыс. Нәтижесінде Солтүстік Герман одағы құрылды;
- ❖ 1867 ж. Солтүстік Герман одағы Конституциясы қабылданды;
- ❖ 1870 ж. Пруссия Францияға соғыс ашты;
- ❖ 1871 ж. жеңіспен аяқтады;
- ❖ Эльзас пен Лотарингияны қосып алды;
- ❖ 1871 ж. 18 қаңтарда I Вильгельм император сайланып, Герман империясы пайда болды.

1871 ж. Герман империясының Конституциясына сәйкес:

- ❖ Құрамына 22 монархия мен ерікті қалалар кірді;
- ❖ Империя басшысы – Пруссия королі;
- ❖ Жоғарғы палата – Одақ кеңесі (бундесрат);
- ❖ Одақтық Кеңес Рейхстагпен бірге атқарушы және заң шығарушы билікті жүзеге асырады;
- ❖ Заңдарды бундесрат бекітті;
- ❖ Үкіметті империялық канцлер басқарды;
- ❖ Министрлер кабинеті болмады.

Германияның 1871 ж. Қылмыстық заңнамасы негізгі 3 бөлімнен тұрды:

- ❖ 1-ші бөлімінде қылмыстар мен теріс қылықтардың және полицейлік тәртіп бұзушылықтардың ара-жігі және кіріспе ережелер;
- ❖ 2-ші бөлімінде қылмыстық құқықтың жалпы мәселелері (қылмыстық әрекет сатылары, сыбайластық, жауапкершілікті жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар);
- ❖ 3-ші бөлімінде қылмыстың жеке түрлері көрсетіліп Ерекше бөлім ретінде қарастырылады.

Қылмыстардың жіктелуі:

Мемлекеттік қылмыстар;

Дінге қарсы қылмыстар;

**Меншікке және жеке тұлғаларға
қарсы қылмыстар;**

**Полицейлік тәртіп
бұзушылықтар;**

Қылмыстық іс жүргізу процесі негізделген қағидалар:

- ✓ Сот процесіндегі жарыспалылық
 - ✓ және ашықтық;
- ✓ Тергеу судьясының прокурордан тәуелсіздігі;
- ✓ Алдын-ала тергеу сатысындағы күдіктінің қорғалу мүмкіндігі.

Германияның 1896 ж. Азаматтық заңнамасы бойынша:

- ❖ Азаматтық қатынастардың субъектісі – жеке және заңды тұлға;
- ❖ Заң алдындағы теңдік қағидасына негізделеді;
- ❖ Кәмелеттік жас – 21 жас;
- ❖ 7-ден 21 жасқа дейін шектеулі құқық қабілеттерін бекітті.

Азаматтық заңнама бойынша заңды тұлғалар:

Ферейндер

(қоғам одақтар)

Сипаты жағынан шаруашылық және шаруашылық емес нысанда құрылды;

Мекемелер – жеке тұлғалардың белгілі бір мақсатқа жету үшін жеке мүліктерін біріктіруі

Азаматтық заңнама бойынша барлық заттар:

Жер телімдері;

Жылжымалы
мүліктер

✓ Заттық құқықтың негізі – меншік құқығы.

Міндеткерлік құқықтық қатынастардың пайда болуының ең кең тараған әдісі – келісімшарттар. Олардың 20–дан астам түрі болды. *Ерекше белгілері:*

- ❖ Бірнеше тұлғалардың арасында орнатылған байланыс;
- ❖ Қолданыстағы заңға сәйкестігі;
- ❖ Одан бас тартуға болды;
- ❖ Шарттық қатынастар еріктілік қағидасына негізделді;
- ❖ Жарамдылық шарттары белгіленді;
- ❖ Тиісті мәмілелерді жасайтын тұлғалардың әрекет қабілеттілігінің болуы.

Некенің бірегей нысаны ретінде азаматтық неке танылды.

Әйелдер үшін 16, ер адамдар үшін 21 жас бекітілген.

Некенің жарамдылығына кедергі болатын жағдайлар:

- ❖ Некеге тұрушылардың жақын қандық туыстығы;
- ❖ Бірінші некенің заңды түрде бұзылмауы;
- ❖ Әйелге неке бұзылғаннан кейін 300 күн толмай жаңа некеге тұруға рұқсат етілмеді;
- ❖ Жұбайының көзіне шөп салу немесе зинақорлық;
- ❖ Жұбайының өміріне қол сұғушылық;
- ❖ Жұбайын қасақана қалдырып кету;
- ❖ Жұбайлық міндеттерді дөрекілікпен бұзу;
- ❖ Жұбайлардың біреуінің ауыр науқасқа шалдығуы.

Заң бойынша мұрагерлік кезінде ортақ атадан тараған туыстық топтардың парантелдік (тізбектік) жүйесі жасалды:

- ❖ 1-ші парантелді тізбек – мұрагерлер;
- ❖ 2-ші парантелді тізбек – ата-аналары мен одан төменгі туыстары;
- ❖ 3-ші парантелді тізбек – ата мен әже және одан төменгі туыстары.

**№12-ДӘРІС. «Қазіргі кездегі
Азия елдерінің мемлекеті мен
құқығының тарихы»**

**12-дәріс. «Қазіргі кездегі Азия
елдерінің мемлекеті мен құқығының
тарихы»**

Жоспары:

- *Қытай мемлекеті;*
- Англия мен Қытай қатынасы;
- АҚШ және Францияның да Қытаймен қатынасы;
- Тайпин көтерілісі;
- Қытай республикасы;
- Юань Шикай.
- XIX ғ. 60ж. Мемлекеттік құрылысы. Мэйдзи революциясы;
- XIX ғ. 60-80 жж. буржуазиялық реформалар. 1889 ж. Конституция
- Екінші дүние жүзілік соғыстан кейінгі *Жапония мемлекеті*. Демократиялық қайта құрулар
- 1947 жылғы Жапония Конституциясы;
- Жапонияның құқығы;

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

Қытай мемлекеті

- ❖ Цинь империясы сыртқы әлемнен оқшаулану саясатын жүргізді, бірақ Еуропаның дамыған алдыңғы жетектегі державалары Қытайға қысым көрсету арқылы қандай жолмен болмасын оны ашуға әрекет жасады.
- ❖ Феодалдық Қытайдың батыс державаларының жартылай колониясына айналуы ХІХ ғасырдың ортасында басталды. Шетелдік капиталдың басып кіруі күнкөріс шаруашылығының ыдырауын тездетті, еңбек нарығының кеңеюіне ықпал етті және елде ірі өнеркәсіптің құрылуына әкелді.
- ❖ Алайда, шетелдік инвесторлар Қытайдың экономикалық дамуына қызығушылық танытпады, бірақ оны нарық, шикізат көзі және капиталды қолдану саласы ретінде пайдалануға тырысты.
- ❖ Қытайда жер меншігін шоғырландыру және шаруаларды жерсіз қалдыру процесі белсенді жүрді. Қарапайым адамдар қытай мен маньчжу феодалдарының, саудагерлер мен ақша жасаушылардың, сондай-ақ шетелдік буржуазияның қысымына ұшырады.
- ❖ Қытай қоғамы жаңа топтар – буржуазия мен пролетариаттың пайда болуымен толықтырылды.

Англия мен Қытай қатынасы

- Ұлыбритания жаңа нарық өндіріс пен шикізат көздерін алып қалуға бірінші әрекет жасаған болатын.
- 1839 ж. Ағылшындар Қытайға қарсы соғыс қимылдарын бастап, кейін ол апиын соғысы мен ұласты.
- 1840-1843 жылдары Англияның Қытаймен апиын соғысы басталды. Британдықтар күміске айырбастау үшін елге апиын әкелді. Қытай үкіметінің мұндай "сауданы" тоқтату әрекеттері сәтсіз болды.
- Қытай армиясы жеңіліске 1842 жылы 29 тамызда ағылшын әскери кемесінің бортында Нанкин сауда шартына қол қойылды, оған сәйкес қытай шетелдік кемелер үшін бес теңіз портын ашуға міндеттелді.
- Англия әкелген тауарларға төмен кедендік тариф салынды. Тең емес келісім нәтижесінде сыртқы сауда саласындағы қытай монополиясы жойылды. Нанкин шартына Қосымша хаттамаға қол қойылды, оған сәйкес шетелдік державалар Қытай порттарының аумағында өздерінің билігі мен басқару органдарын құруға, полиция мен әскери контингентті ұстауға құқық алды.

1844 жылы АҚШ пен Франция да Қытаймен тең емес "ынтымақтастық туралы шарттар" жасасады

- Қытай мемлекетінің соғыста жеңіліске ұшырауы оны жартылай отар мемлекетке айналдырды.
- Шетелдіктерге берілген артықшылықтар:
 - 1) Экстерриториалды құқығы (айрықша басымдық құқығы);
 - 2) Концессия ашу құқығы (қазба байлықты игеру);
 - 3) Барынша жағдай жасау қағидасына қол жеткізілді.
- Шетелдік тауарлар жергілікті қолөнер өндірісін тоқыратты.
- Салық мөлшері көбейді.
- Өз бетінше бірқатар алым-салықтар енгізілді.

Тайпин көтерілісі

- Қытайдағы Апиын соғысының салдарының бірі 1850 жылы тайпин діни сектасы көтерген Тайпин көтерілісі болды.
- Көтерілісшілердің жетекшілері ауыл мұғалімі Хун Сю-цюань және оның туысы Хун Жэньгань және көмірші Ян Сю-цин болды.
- Көтеріліс барысында көтерілісшілер армиясы құрылды және ұлы игіліктің тәңірлік мемлекетін құру идеясы жарияланды.
- Тайпиндер атыс қаруын өндіруді ұйымдастыра алды.
- Тайпин әскерде қатаң тәртіп орнады. Жауынгерлерге апиын шегуге, шарап ішуге, құмар ойындарға тыйым салынды. Негізгі әскери бөлім 25 отбасынан тұратын әскери-діни топтар болды.
- Көтерілісшілер біртұтас идеологиямен, ортақ мүлікпен, казармамен байланысты болды.
- 1853 жылы көтерілісшілер Нанкинді алып, "аспан әулетінің жер жүйесі» Жарлығын жариялады. Жарлық материалдық байлықты теңестіру жүйесін енгізді және әскерилендірілген теңестіру коммунизмінің белгілері бар патриархалды қоғам құру идеясын жариялады.

- 1856 жылы Тайпинь көтерілісінің басшылары арасында келіспеушілік басталды.
- 1857 жылы бір бөлігі оңтүстік-батыс провинцияға кетіп қалды.
- Цинь үкіметі Нанкинді басып алды. Тайпинь мемлекеті 1864 жылы құлады, бірақ 2 жыл жекелеген отрядтар қытай билігіне қарсы тұрды.
- XIX ғасырдың 60-80-ші жылдары Қытайдың билеуші топтары "мемлекеттің өзін-өзі күшейту" және сыртқы әлеммен белсенді ынтымақтастық бағытын жариялады.
- Нәтижесінде шетелдік капитал экономикадағы маңызды позицияларды иеленді. *Англия Оңтүстік провинциялар мен Янцзы өзенінің бассейнін, Франция - Оңтүстік-батыс аудандарды, Германия - Шаньдун түбегін, Жапония - Тайвань аралын (Формозу), Ресей - Маньчжурия аумағын басқарды.* 1897 жылы елде 50 мың шетелдік, 600 шетелдік фирмалар мен компаниялар болды.
- 1861 жылы императрица Цыси, марқұм императордың үлкен әйелі билікке келді. Қытайдың франко-қытай (1884-85 жж.) және жапон-қытай (1894-95 жж.) соғыстарындағы жеңілісінен кейін ұлттық сана-сезімнің өсуі байқалады, бұл патриоттық күштердің белсенділігін арттыруға әкеледі.

1898 жылғы Жүз күндік реформа

- 1898-1900 жылдары ихэтуан көтерілісі басталды. Ұрандары: «Циньді қолдаймыз, шетелдіктерді жоямыз».
- Реформаторлар қозғалысын Конфуций залымы Кан Ювэй басқарды (1858-1927). Ол және оның жақтастары меморандумдарда қолданыстағы бұйрықтарды, озбырлықты, сыбайлас жемқорлықты жоққа шығарды және еңбекшілерді қорғауға шықты. 1895 жылы "мемлекетті күшейту қауымдастығы" құрылып, реформаторлардың бағдарламалық меморандумы жарыққа шықты.
- Көтерілісшілер шетелдік миссионерлерді қуып шығарды, зауыттарды, шетелдік саудагерлердің дүкендерін, Англия, Франция, АҚШ консулдықтарын қиратты. Батыстың сегіз державасы көтерілісшілерді басу үшін жиырма мыңдық экспедиция корпусын жіберді. Қытай әскерлеріне шетелдік экспедиция корпусының жағында болуға бұйрық берілді. Ихэтуандықтармен болған қырғыннан бір жыл өткен соң қорытынды хаттамаға қол қойылды. 1901 жылғы 7 қыркүйектегі хаттаманың шарттары бойынша Қытай үкіметі шетелдік державалардан келтірілген залал үшін кешірім сұрады, Батыс Еуропа елдеріне бірқатар жеңілдіктер мен артықшылықтар орнатты және оларға 450 миллион Лян (унция) күміс өтемақы төледі.

- Көтеріліс басылғаннан кейін де, жасырын түрде ұйымдар құрылды.
- 1905-1910 жылдары жаппай көтерілістер орын алды.
- 1911 жылы қаңтарда Гонконгта революциялық көтеріліс штабы құрылды.
- 1911 жылы 10 қазанда Вучанда әскерилер қолданыстағы Цин режиміне қарсы шықты. Көтерілістің жалыны Қытайдың оңтүстік және Орталық провинцияларын қамтыды. Қытай Қарулы Күштерінің Премьер-Министрі және Бас қолбасшысы болып Юань Шикай тағайындалды.

Қытай республикасы

- 1911 жылы 10 наурызда Қытайдың уақытша Конституциясы қабылданды.
- *Уақытша Президент* болып Сунь Ятсен тағайындалды.
- Сунь Ятсен үш қағидасы:
 - 1) ұлтшылдық (Цин әулетін құлату, тәуелсіздікті қалпына келтіру);
 - 2) демократия (республиканың құрылуы);
 - 3) халықтың әл-ауқаты (жерді теңестіру).
- Елдегі революциялық жағдай Цин әулетінің биліктен кетуіне Бүкіл қытайлық Парламенттің шақырылуына әкелді.
- Кейін президенттікке Юань Шикай тағайындалды.

Юань Шикай

- Юань Шикай өзінің жеке билігін күшейтті.
- 1914 жылы 1 мамырда жаңа Конституция енгізілді, оған сәйкес президент 10 жылға сайланады және іс жүзінде диктатор болды.
- 1915 жылы қаңтарда Жапония Шаньдунға әскерлер енгізіп, Қытайдағы үстемдігін нығайтты.
- Юань Шикай Жапонияның 21 талабын қабылдауға мәжбүр болды. Ел іс жүзінде Жапонияның отарына айналады.

1853 жылы

АҚШ-тың әскери күш қолдану жөніндегі қоқан-лоққы әрекетінен кейін Жапония оның қойған шартының негізінде сауда келісімін жасауға келісті.

1867 жылы

Мэйдзи исин (Мэйдзидің жаңаруы, білімділікпен басқару) атауымен революция басталды.

1868 жылы

Қозғалыстың басшылары императордың атынан сегун үкіметінің құлатылатыны және императордың басшылығымен жаңа үкіметтің құрылатыны жөнінде мәлімдеме жариялады

**1868 жылы
мамырда**

Сегун тізе бүгуге мәжбүр болды. Билік императордың жақтастары — князьдер мен самурайлардың қолына өтті. Император билігінің қалпына келтіріледі.

Орта ғасырлардан бастап Жапонияда қатаң сословиелік талаптарға негізделген төмендегідей төрт сословиелік жүйе бекітілді:

1

Самурайлар;

2

Шаруалар;

3

Қолөнершілер;

4

Саудагерлер (көпестер)

Экономика қатынастары саласында төмендегідей реформалар жүргізілді:

Цехтық монополия таратылды, яғни цехтар мен гильдиялер және онымен байланысты сауда мен қолөнер ережелері жойылды;

буржуазиялық еркіндіктер, яғни сату-сатып алу, жер, мамандық таңдау және тұрғылықты мекенжай еркіндігі жария етілді;

барлық сословиелердің заң алдындағы теңдігі енгізілді;
жерге қатысты жеке меншік құқы орнатылды

Барлық сословиелердің заң алдындағы теңдігі;

Әртүрлі алым-салықтарды ауыстырған бірыңғай жер салығы енгізілді;

Саяси салада мынадай өзгерістер жасалды:

Осыған дейінгі жасалған тең құқықты емес келісімдердің барлығы күшін жойды;

Армия германдық үлгі бойынша, флот ағылшын үлгісі бойынша қайта жасақталды – жалпыға бірдей әскери міндеткерлік енгізілді, самурайлар офицерлік лауазымды алуға қатысты артықшылық құқықтарын сақталы.

Мемлекеттік басқаруда төмендегідей өзгерістер жасалды:

Князьдіктер жойылды және оның орнына префектуралар құрылды:

бұрынғы төрт сословиенің орнына үш сословие белгіленіп, оның құрамына бұрынғы князьдар мен сарай ақсүйектері, дворяндар және сауда-өндірістік буржуазиясының қатарына жатқызылатын карапайым халық сословиесі кірді.

Саяси салада мынадай өзгерістер жасалды:

- ❑ Осыған дейінгі жасалған тең құқықты емес келісімдердің барлығы күшін жойды;
- ❑ Армия германдық үлгі бойынша, флот ағылшын үлгісі бойынша қайта
- ❑ жасақталды – жалпыға бірдей әскери міндеткерлік енгізілді, самурайлар
- ❑ офицерлік лауазымды алуға қатысты артықшылық құқықтарын сақталы.

Мемлекеттік басқаруда өзгерістер жасалды:

- Князьдіктер жойылды және оның орнына префектуралар құрылды;
- Бұрынғы төрт сословиенің орнына үш сословие белгіленіп, оның құрамына бұрынғы князьдар мен сарай ақсүйектері, дворяндар және сауда-өндірістік буржуазиясының қатарына жатқызылатын қарапайым халық сословиесі кірді.

Заң шығарушы билік

Жапон милитаризмінің қайта жандану қаупін жою мақсатында төмендегідей реформалар жүргізілді:

- Жапонияның армиясы таратылды;
- барлық әскери-террористік сипаттағы басып-жаншу органдары жойылды;
- әскери-полицейлік режимді жақтайтын нормативтік актілердің күші жойылды;
- мемлекеттік аппарат әскери қылмыскерлерден және милитаристік пиғылдағы шенеуніктерден тазартылды. Сонымен бірге реформа шеңберінің аясында білім беру жүйесін демократияландыру және полицияны жергілікті билікке бағындыруды қарастыратын және орталық аппаратты жойып, полиция жүйесін орталықсыздандыруды көздейтін шаралар жүргізілді.

Еңбек және әлеуметтік заңнамалардың негіздері демократияландырылып, еңбекші тап төмендегідей құқықтарға ие болды:

- Кәсіподақтарды құруға;
- ұжымдық келісімшарт жасауға;
- ереуіл ұйымдастырып, көшеге шығуға;
- әлеуметтік жағынан сақтандырылуға;
- 8-сағаттық жұмыс күнін пайдалануға.

Жапонияның 1947 ж. Конституциясы

Мемлекеттік құрылыс саласында либералдык-демократиялық қайта құруларды негіздеп әрі бекіткен Жапонияның жаңа Конституциясы 1946 ж. қазан айында парламентте қабылданып, 1947 ж. 3-мамырда заңды күшіне енді. 1889 ж. қабылданып, осыған дейін қолданыста болған Конституциямен салыстырғанда, оның қабылдануы айырықша маңызды қадам болды.

- ❖ Жапония - конституциялық монархия.
- ❖ 1947 жылы 3 мамырда күшіне енген Конституцияға сәйкес Жапония императоры «мемлекет пен халық бірлігінің символы» болып табылады;
- ❖ Ол барлық мемлекеттік тағайындаулар мен шешімдерді олар үшін жауап беретін министрлер кабинетінің ұсынысы бойынша қабылдайды.
- ❖ Дипломатиялық кездесулерде ол мемлекет басшысының рөлін атқарады.
- ❖ 2019 жылдан бастап Нарухито Жапонияның императоры болды, ал оның орнына ханзада Фумихито келеді.

Алдыңғы император Акихито және императрица Митико

**Жапониядағы сот органдары – бұл
ұйымдық-дербес жүйе.**

**Әділет министрлігі оларды
басқармайды.**

**Елде төрт деңгейлі соттар жұмыс
істейді:**

**Жоғарғы
Сот**

**Апелляциялық
орган**

**Жергілікті
соттар**

**Отбасылық
соттар**

Жапон құқығының қайнар көздері

- Бұл мемлекеттік органдар қабылдаған нормативтік актілер; Конституция, шарттар, заңдар, үкіметтік жарлықтар, ережелер - жергілікті маңызы бар нормативтік актілер.
- Құқықтың өзіндік қайнар көзі 1898 жылғы Конституциямен «әдет-ғұрып» немесе «салмақ» болып табылады. кейбір жағдайларда заңмен бірдей күш берді.
 - "Шайнек" - бұл құқықты алмастыратын нормалар кешені. Қазіргі Жапонияда бұл нормалар реттеледі тұлғааралық қатынастар. Мысалы, отбасы ішіндегі туыстар; аға қызметкер және оның кеңседегі бағыныштысы және т. б.

Азаматтық құқық

Жапонияның Азаматтық кодексі XIX ғасырдың соңында жасалды және азаптауға арналған бірнеше мақалалары болды. Олардың мазмұны Азаматтық кодекс қабылданғаннан кейін елдің экономикалық өмірінде болған өзгерістерге сәйкес келмеді. Сондықтан, 2-дүниежүзілік соғыстан кейін жапон заңгерлері американдық іс жүргізу құқығын зерттеу негізінде деликатес мипологиясы мәселесін жасады. Американдық құқықтан алынған "жеке өмірді қорғау" сияқты ұғымдар жапондық Заңтану мен сот практикасында кең таралған.

Еңбек құқығы

- Жапонияда басқа елдерде таратылмаған жсалақының нақты жүйесі бар.
- Жыл сайын кезекті жсалақыны көтеру жүргізіледі. Осылайша, бір кәсіпорында үздіксіз жұмыс өтілінің және жұмысшының жасының жоғарылауымен оның жсалақысы артып отырады.
- Заң бойынша еңбек демалысын 20 күндік мерзімге береді.
- Барлық жапондық кәсіпорындар қаңтар айында бірнеше күн демалады.
- Жапонияда зейнетақы жасы – 55 жас.

Отбасы құқығы

- Ерлер үшін ең төменгі неке жасы – 18 жас, ал әйелдер үшін – 16 жас.
- 20 жасқа толмаған адамдардың некеге тұруы кезінде ата-анасының келісімі талап етіледі.
- Күйеуі мен әйелінің теңдігі қамтамасыз етілген (бірақ, Еуропа елдеріндегі деңгейде емес);
- Неке "әдет-ғұрыптарға" сәйкес құрылады, оған сәйкес әйелі күйеуіне бағынады.

Жапон Қылмыстық Кодексі бойынша жаза түрлері:

- *Өлім жазасы;*
- *Мәжбүрлі еңбексіз мәжбүрлі еңбекпен бас бостандығынан айыру;*
- *Айыппұл;*
- *Қылмыстық қамауға алу;*
- *Шағын айыппұл;*
- *Мүлікті тәркілеу қосымша жаза ретінде қарастырылған.*

Жапон Қылмыстық Кодексі

Бас
бостандығынан
айыру

өмір бойы немесе
шұғыл болуы
мүмкін
(1 айдан 20 жылға
дейін)

Қылмыстық
қамауға алу

1-ден 30 күнге
дейін қамауға
алу үйінде
тұрады.

1975 жылғы
айыппұлдар туралы
Заңға сәйкес

айыппұл
40 мың иен және
одан көп, шағын
айыппұл - 20-дан 40
мың иенге дейін.

**№13-ДӘРІС. «Қазіргі кездегі
Англия мен АҚШ-тың
мемлекеті мен құқығы»**

13-дәріс. «Қазіргі кездегі Англия мен АҚШ-тың мемлекеті мен құқығы»

Жоспары:

- ❖ *Англия XIX ғ. аяғы – XX басындағы Англияның мемлекеттік құрылысы;*
 - ❖ 1911 ж. Парламенттік реформа;
 - ❖ Жаңа заман дәуірінде қалыптасқан Англияның құқықтық жүйесі;
 - ❖ Қылмыстық құқығының ерекшелігі
- *АҚШ-тағы дүниежүзілік экономикалық дағдарыстың басталуы;*
 - *Ф. Рузвельттің жаңа саяси бағыты*

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

XIX ғ. аяғы – XX басындағы Англияның мемлекеттік құрылысы

- Бұл кезеңде саяси жүйеде орын алған өзгерістер ағылшын капитализмінің монополистік сатыға өтуімен байланысты. Өндіріс пен капитал ірі монополиялардың қолында шоғырлана бастады, олар орта және ұсақ компанияларды жұтып отырды. Осыған сәйкес Англияның мемлекеттік құрылысында парламент, патша, үкімет және саяси партияларға қатысты өзгерістер болды.
- Қоғам өміріндегі мемлекеттің рөлі айтарлықтай артты. Бұрындары мемлекет тек «түнгі күзетші» ретінде тек қоғамдық қатынастардың кейбір салаларын бағдарлап қана отырса, ендігі кезекте мемлекет кейбір салаларды тікелей басқарды, ал кейбіреуін бағыттап отырды. Мемлекеттік функциялардың қатарына жергілікті басқару жүйесін құру, білім беру, газбен, сумен қамтамасыз ету сияқты қызметтер қосылды.
- Мемлекеттік билік қауіптерге тез жауап бере алатын және мәселелерді шапшаң шеше алатын атқарушылық органдардың қолында шоғырлана бастады. Парламенттің рөлі уақытша төмендеді. Ол Министрлер кабинетінің шешімдерін заңи түрде бекітетін орган ғана болып қалды.

- Қалыптасқан саяси жағдай 1867 ж, 1884-1885 жж. сайлау реформаларынан кейін өзгерді. Бұл уақытта ағылшын парламентаризмінің басты қағидасы «үкімет жауаптылығы» мәнін жоғалтты.
- Министрлер кабинетінің биліктік уәкілеттіктерінің кеңеюі келесі бағыттарда орын алды:
 - 1) Министрлер кабинетінің қауымдар палатасын өзіне бағындыруы. Кабинет қолдамаған билльдер қабылданбады, ал маңызды заң жобалары кабинет отырыстарында пайда болды.
 - 2) Үкімет парламенттің қатысуынсыз нормативтік құқықтық актілер шығару құқығын иеленді. Бұл актілер кең тараған заңнама жүйесін құрады.
 - 3) Қоғам өмірінің маңызды салаларының көбісі парламент қарауына үкімет қарауына берілді. Осы уақытта сыртқы істер, отарларды басқару және қорғаныс мәселелері парламенттік бақылаудан босады.
 - 4) Бюрократтық аппараттың өсуі және орталықтануы. Бұл уақытта мемлекеттік қызметкерлердің саны 17 мыңнан 281 мыңға дейін өсті.
 - 5) Министрлер кабинетінің қауымдар палатасын өз бақылауына алуы «партиялық үкімет» қағидасына сәйкес мүмкін болды. Ұлыбританияның партиялық жүйесі либералды-демократиялық режимнің өзегіне айналды. Егер қауымдар палатасында партиялық көпшілік болса, онда партиялық үкімет ешқандай бақылаусыз қызмет ету мүмкіндігін алады.

1911 ж. Парламенттік реформа

- Ағылшын парламентаризмінің доктринасында жоғарғы палата – лордтар палатасы, төменгі палата – қауымдар палатасының ессіздігін, радикализмін тежеуші күш ретінде қарастырылады.
- Өзінің әлеуметтік құрылымы бойынша лордтар палатасы консервативтік идеологияны ұстанатын аристократияның тірегі болды.
- Қауымдар палатасында консервативтік партия азшылықта қалған уақытта, лордтар палатасы өзінің кері қайтару ветосын қолданып, тым либералды заң жобаларын қайтарып тастап отырды.
- Сонымен бірге, лордтар палатасы тек қауымдар палатасына тиісті қаржылық мәселелерге де араласа бастады. Көп жағдайда либералды кабинетпен біріге отырып қауымдар палатасы қабылдаған заң жобаларын лордтар палатасы қайтарып тастап отырды.
- Нәтижесінде қоғамда қауымдар палатасы халыққа қарсы қызмет етуде деген ой қалыптасты. Осыған сәйкес 1911 ж. Парламент туралы акт қабылданды.

Парламент туралы акт бойынша:

- ❑ Қауымдар палатасының төрағасы қаржылық деп таныған кез-келген билль қауымдар палатасы қабылдағаннан кейін тікелей патшаның қол қоюына жіберіледі және заңға айналады;
- ❑ Ал кез-келген қаржылық емес билльдер парламенттің үш сессиясында қатарынан қабылданып лордтар палатасымен қайтарылып отырса, онда ол бәрібір де заңға айналады;
- ❑ Парламент қызметінің мерзімі 7 жылдан 5 жылға дейін төмендетілді;
- ❑ Парламент депутаттары өзінің қызметі үшін жалақы алатын болды.

АНГЛИЯНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕСІ

- Ағылшын құқығы өзінің нысандары бойынша ескілік сипатқа ие. Оған себеп ағылшын буржуазиялық революциясының аяқталмағандығы. Мәні бойынша буржуазиялық құқық феодалдық қайнар-көздерде бекітілген.
- Англияның ұлттық құқығы қалыптасу жолдары бойынша ерекше сипатқа ие. Ағылшын құқығы Рим және континенталды құқықтың ықпалынан бос болды. Ағылшын заңгерлері мен судьялары ұлттық құқықты өздері жасап шығарды.
- Ағылшын құқығы кодификацияланбаған, ол соттық прецедент нысанында дамыды.

- Мүліктік құқықтық қатынастардың субъектісі тек азаматтар мен заңи тұлғалар (жеке және жариялы компаниялар, сауда серіктестіктері) болды. Азаматтардың құқық қабілеттілігі тең болмады.
- Бастапқыда міндеттемелік құқықтар заттай құқықтардан ерекшеленбеді. Ағылшын құқығында міндеттеме түсінігі жоқ. Алайда сауда құқығының дамуымен бірге міндеттеме және келісім-шарт түсініктері қалыптаса бастады. Ол сот тәжірибесі барысында қалыптасты.
- Отбасы құқықтық қатынастары ұзақ уақыт шіркеу құқығының әсерімен дамыды. Азаматтық неке тек 1836 ж. ғана заңи танылды. Бірақ онда шіркеулік нысан сақталды. Отбасы патриархалды болды, ерлі-зайыптылардың жағдайы тең болмады. Ері отбасы басшысы ретінде мүлікті асқарды, мәмілелер жасады, әйелі мен балаларын жазалады. Әйел адам мүліктік қатынастардың субъектісі болмады. Тек 1822 ж. ғана күйеуге шыққан әйелдер өз мүліктерін басқару құқықтарын иеленді.
- Англияның мұрагерлік құқығында өсиеттің бостандығы танылды. Англияда ұзақ уақыт мұрагерліктің екі жолы сақталды. Біреуі жер үшін, екіншісі басқа да қозғалатын заттар үшін. Мұрагерлік тектік иеліктер майорат қазидасы бойынша үлкен ұлға өтті. Ал басқа мүлік мұрагерлер арасында міндетті үлесті ескере отырып бөлінді.

Англияның қылмыстық құқығы негізінен қорқытушылық және репрессивті сипатта болды

- Қылмыстық құқық нормаларында қатаң жазалар көзделді. Олар арқылы үстем тап елде тәртіпті қамтамасыз етуге тырысты. Қылмыстық іс-әрекеттің ортағасырлық құрылымы сақталды:
 - 1) *тризна (опасыздық)*
 - 2) *фелония (ауыр қылмыс)*
 - 3) *мисдиминор (ұсақ құқықбұзушылық)*
- 220 қылмыс құрамы үшін парламент өлім жазасын тағайындауды бекітті. Судьяның қарауына байланысты өлім жазасыны тек адам өлтіру ғана емес, сонымен бірге, тонау, жануарды өлтіру немесе базарда 1 шилинг тұратын затты ұрлау да кесілді.
- XIX ғ. басында қылмыстық құқықтың либерализациялануы басталды. 1819 ж. көптеген қатаң жазалар ауыстырылады. 1857 ж. Англияның теңіздің ар жағындағы отарларына жер аудару жойылды. Ал 1841 жылдан бастап өлім жазасын қолдану шеңберлері тарылта бастады.

- Экономиканың тұрақтануы мен одан кейінгі кезең өрлеу кезеңі Еуропа мен АҚШ–та бір күнде—1929 ж. 24 қазанында Нью–Йорк фондалық биржасында 12,8 млн., яғни бұрынғы кездердегі ең жоғарғы көрсеткіштен 1,5 есе артық, акция сатылғанда аяқталды.
- Тауарларды қажетінен артық өндіру бұрында болып тұратын, тіпті көптеген ғалымдар олардың қайталануынан белгілі бір заңдылық табуға және алдын ала ескертуге әрекет жасап көрген де болатын.
- Бірақ ұзақтығы, тереңдігі мен көлемі жағынан бұрынды–соңды теңдесі болмаған Ұлы тоқырау шын мәнісінде жұрттың бәрі үшін күтпеген оқиға болды. Дағдарыс басталған кезде, көп адамның «көзі ашылып», оның жақындап қалғанын қалай байқамай қалдық дегендер де болды. Рас, дағдарыстың тікелей себептері айдан айқын болды: биржалық алып–сатулар, көптеген «көлеңкелі» мәмлелердің барысында акциялардың сату құнының олардың шын құнынан едәуір артуы әсер етті. Әрине мұндай қағаздан салынған лашықтар күшті желдің бір екпініне шыдап бере алмайтындығы өзінен өзі түсінікті еді. Бірақ Ұлы тоқыраудың басты себептері тереңде жатты.

- ХХ ғ. алғашқы онжылдықтарында өнеркәсіп өндірісіне ғылым мен техниканың жетістіктері, жаңа технологиялар белсенді түрде ендірілді.
- Олар өндіріс көлемін ұлғайтып қана қоймай, сонымен бірге оның сипатын мүлдем өзгертті. Әрине, мұндай жағдайларда өндіріс қарқыны тез өсті, бірақ бұл жеткіліксіз болды. Сол себепті бұрынғы рыноктық қатынастардың жүйесін қайта құру, тұтыну мен сұранымның арақатынасын барынша дәлдікпен реттеу қажет еді.
- Өкінішке орай, бұлай істелінбеді. Нәтижесінде өндірістің кейбір салаларында тауарлардың іркілуі орын алды, ал бұл тауарлардың еріксіз жойылуына, өндіріс көлемінің қысқаруына, нәтижесінде жаппай жұмыссыздыққа әкеліп соқты.

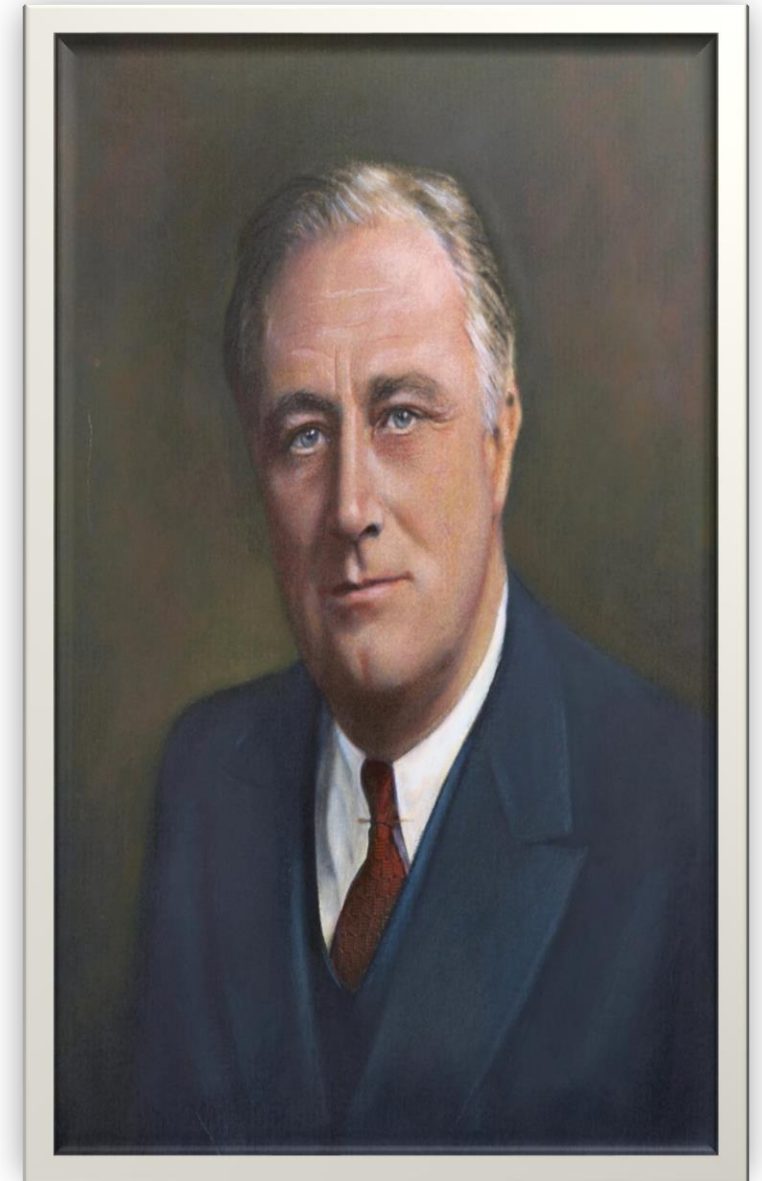
- Мұндай жағдайларда мемлекет тарапынан пәрменді шаралар қолданылуы қажет. Бірақ 20–жж. экономикалық тұрақтану жағдайларында бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде кеңінен қолданылған мемлекеттік реттеу мүлдем пайдаланылмады да, ал оның тәжірибесі тіпті ұмыт болған еді.
- Бұл дағдыларды қайтадан қалпына келтіру үшін ұзақ және аянбай еңбектену қажет болды. Бірақ, дағдарыстың қарқынды дамуы жедел іс–шараларды қабылдауды қажет етті. Бірақ мұндай қажетті шаралар қолданылмады.
- Дағдарысты тоқтату мүмкін емес дегендей пікір қалыптаса бастады. АҚШ–та, Германияда, Англия мен Францияда, дүние жүзінің көптеген елдерінде жүз мыңдаған кәсіпкерлер мен банктер күйзеліске ұшырады. Миллиондаған адамдар жұмыссыз немесе пәтерақы төлей алмағандықтан баспанасыз көшеде қалды. Қала және ауыл жолдарының бойлары тамақ іздеп шұбырған қайыршылар мен қаңғырушыларға толды.

- Дүниежүзінің газеттерінің беттерінде жүздеген, мыңдаған аштан өлгендер туралы хабарлар басылып жатты.
- АҚШ–та басталған дағдарыс көзді ашып–жұмғанша Еуропа елдерін шарпыды. Ол Азияның, Африканың және Латын Америкасының орасан зор аумағын қамтыды.
- Бұл аймақтағы отарлық және тәуелсіз елдердің басымдылығы дағдарыс әрекеттерін автоматты түрде оларға да таратты.
- Ал бұл елдердің дербес еместіктерін ескерсек, олардың дағдарысты жою бұл мәселені басты державалар іске асырғаннан соң ғана мүмкін екендігі білініп тұрды.
- АҚШ-тағы, бүкіл капиталистік дүниедегі дағдарыс ескі капитализм дәуірінің күні біткендігін көрсетті, дағдарыстың терендігі, оның бүкіл дүниежүзіне жайылуы төтенше және ауқымды шаралар қолдануды талап етті.

- Бұл жылдары АҚШ-та билік республикашылдар партиясының қолында еді Президент Герберт Гувер, бұрын жолы болған тау-кен инженері және кәсіпкер, осының алдындағы сауда министрі қызметінде өзінің іскерлік қасиеттері, филантропияға бейімдігі, бизнеске деген адал қызметінің арқасында 1928 ж. үкімет басына келген болатын.
- Гувер мемлекеттің бизнеске араласпауы туралы XIX ғ. либерализмі мен дарашылдық ұстанымдарын қолдады.
- 1931 ж. жаппай жұмыссыздық жағдайында ол қоғамдық жұмыстар ұйымдастыру туралы ұсыныстарды қараудан бас тартты. Гувер келісім берген бірден-бір ірі шара — ол Қайта құрушылық қаржы корпорациясын (ҚҚҚК) құру болды.
- Бұл үкіметтік ұйым банктерге, темір жолдарға» сақтандыру компанияларына қарыз беру мәселелерімен айналысты.

- 1932 ж. қарашада өткен президент сайлауында Гуверге қарсы демократиялық партияның кандидаты Франклин Делано Рузвельт дауысқа түсті.
- Сайлау науқанының барысында Гувер жаңа бағдарлама ұсынбады.
- Рузвельт, керісінше, өзгерістердің жалпы талабына құлақ асып, бір сөзінде "Мен американ халқына жаңа бағыт уәде етемін", — деп жариялады.
- Бұл "жаңа бағыт" ("нью дил") тартымды сөз тіркесі кең тараған ұранға және саясаттың атына айналды. Ол жаңа президент конгресс арқылы бүтіндей бір заң, пакетін өткізгеннен кейін, 1933 ж. наурыз-маусым айларындағы реформалардың "жүз күні" деп аталған кезеңде ғана мазмұн тапты.
- Президент өз миссиясын дұрыс түсінді - төтенші жағдайлар төтенші шараларды қабылдауды қажет етеді.

- 1933-1939 жылдарда Ф.Рузвельт үкіметі сыртқы саясатта жаңа бағыт ұстады. Экспансиялық саясаттан толық бас тарта алмағанымен, 30-жылдардағы Европадағы фашистік үкіметтердің агрессиялық саясаты АҚШ үкіметінің сыртқы саясатына біршама өзгерістер жасауға мәжбүр етті. Ең алғашқы қадамдарының бірі - антисоветтік саясаттан бас тартуы болды. Сөйтіп, 1933 жылы 16 қарашада АҚШ үкіметі КСРО-ны мойындап, елшілік қатынас орнатты.
- 30-жылдардағы АҚШ-тың Латын Америка елдеріне бағытталған экспансиялық саясаты бәсеңдеді.

АҚШ үкіметі бұл елдермен «көршілік» саясатын жүргізе бастады, яғни басқыншылық саясатынан бас тартуға тура келді. Еуропа елдеріндегі фашистік бірліктің құрылуы АҚШ үкіметін ойландыра бастады. Себебі, олар фашизм қаупі дүниежүзілік қауіп екенін түсіне бастады. Екінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында АҚШ үкіметінің негізгі бағыты «бейтараптық» саясат болды. Бұл саясаттың негізгі бағыты фашистік елдердің агрессиялық саясатын қолдай отырып, КСРО үкіметінің соғыс қарсаңындағы коллективтік қауіпсіздік саясатын қолдамау еді. 1937 жылы қазан айының 5-і күні Чикаго қаласында сөйлеген сөзінде Ф.Рузвельт «қазіргі уақытта бүкіл әлем фашизмге қарсы күресте бірігуіміз қажет» — деді. Бейтараптық сыртқы саясат АҚШ үкіметін оқшаулауға әкелді. Бірақ та екінші дүниежүзілік соғыс қарсаңындағы АҚШ-тың сыртқы саясаты Германияны шығысқа қарай соғыс ашуға, яғни КСРО-ны күшпен жоюға итермелеп отырды.

**№14-ДӘРІС. «Қазіргі кездегі
Франция мен Германияның
мемлекеті мен құқығы»**

**14-дәріс. «Қазіргі кездегі
Франция мен Германияның
мемлекеті мен құқығы»**

Жоспары:

- ❖ *Франция V* Республиканың конституциясы;
- ❖ Францияның сыртқы саясатындағы бұрылыс;
- ❖ V Республика кезіндегі Конституция: құрылымы және ерекшеліктері.
- ❖ Веймар Республикасы;
- ❖ 1918 жылы Германияда болған оқиғалар;
- ❖ 1949 жылғы Конституция.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

- Францияның екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы адам шығыны, алдыңғы соғыспен салыстырғанда аз болды. Дегенмен бомбылау мен оккупациялық режимнің материалдық зардаптары көп тиді. Франция бұрынғы күдіреттілігі мен ықпалынан айырылды. Ол тек өз одақтастарының көмегімен ғана қалыпқа келе алды. Тәуелсіздігі мен тұтастығын сақтағанымен, оның экономикасы құлдырады және АҚШ-тың долларлық саясатының ықпалына түсті. Француздық Үндіқытай бақылаудан шықты, Сирия мен Ливан тәуелсіздігін алды. Осындай жағдайда Франция мемлекеттің жаңа құрылымын анықтауы керек болды.
- Азаттық алғаннан кейінгі Франция территориясындағы өкімет билігі генерал Шарль де Голль басқаруындағы Уақытша үкімет қолына өтті. Олар демократиялық құрылысты қайта қалпына келтірді және гитлерліктермен тығыз ынтымақтастықта болған сатқындарды жауапқа тартты. 2 мыңнан аса адамға өлімге кесу үкімі шығарылды. Уақытша үкімет экономиканың бірқатар салаларын: авиация, көмір, автомобиль – национализациялады, яғни ұлт меншігіне айналдырды. 1945 жылдың қазан айында Құрылтай жиналысына сайлау өтіп, Құрылтай конституция нұсқасын дайындайды деп күтілді.

- 1945 жылы 21 қазанда Францияда соғыстан кейінгі алғашқы сайлау жүргізілді және бір мезгілде Құрылтай жиналысы туралы мәселе бойынша референдум өткізілді.
- 96,4 процент сайлаушылар 1875 жылғы конституцияны жоюды және Құрылтай жиналысын шақыруды қолдап, дауыс берді. 66,3 процент сайлаушылар де Голль ұсынған өкіметтің ұйымдастыру жобасымен келісті.
- Құрылтай жиналысына сайлау елде жаңа саяси ахуал туғызды. Коммунистік партия Франция тарихында тұңғыш рет парламентте бірінші орын алып, үлкен жеңіске жетті — 5 млн. дауыс, 152 депутаттық мандат алса, екінші орында социалистік партия — 4,6 млн. дауыспен 142 депутаттық мандат иеленді. МРП 4,5 млн. адамның дауысын жинап, 141 мандатқа ие болды. Оңшыл Республикандық бостандық партиясына сайлаушылардың небәрі 6 проценті ғана дауыс берді. Осылайша Құрылтай жиналысында коммунистер мен социалистер көпшілік орынға, 545 мандаттың 294-іне ие болды. Коммунистік партия демократиялық үкімет құруды ұсынды. Алайда социалистік партияның лидерлері компартия ұсынысын қолдамады. Олар МРП партиясымен бірге генерал де Голль басқарған үш партиялық өкіметке ғана қосылатынын білдірді.

- Құрылтай жиналысының басым көпшілігіне көңісі келмеген генерал де Голль 1946 жылы 20 қаңтарда үкіметке бақылау қою шектен асқандық, деген есеппен, күтпеген жерден отставкаға кетті. Онан кейін кейінгі 12 жылда ол саясатпен айналысқанына қарамастан, үкімет құрамына кірген жоқ.
- Де Голль отставкаға кеткен соң коммунистер социалистік партияға бірігіп үкімет құруды ұсынды. Ол Морис Торездің сипаттауы бойынша, халыққа сүйенген демократияға жаңа мазмұн бере алатын еді. Социалистік лидерлер мұны қолдамады, билік басында үш партиялық коалиция қалды. Үкімет басшысы болып социалист Ф.Гуэн, сонан соң 1946 жылдың маусымынан — МРП партиясының лидері Ж.Бидо болды. Гуэн мен Бидо үкіметіне коммунистердің қатысуы қалың көпшілік талап еткен ірі реформаларды жүзеге асыруға себепші болды.
- 1945-1946 жылдарда оңшыл топтардың қарсылығына қарамастан ірі 5 банк: Француз банк, Лион кредиті, Бас қоғам, Ұлттық есеп конторасы, Ұлттық сауда-өнеркәсіп банкі; Басты сақтандыру компаниялары, көмір, электро-энергия мен газ өнеркәсібі мемлекет меншігіне өтті. Олар бұрынғы мемлекет меншігіндегі кәсіпорындармен бірге ірі мемлекеттік сектор құрды.

Франция Конституциясы: Құрылымы мен Сипаттамалары

- Францияның алғашқы конституциясы 1791 жылы қабылданды. Кейінірек, бұл жағдайда бірнеше рет жаңа заң қабылданды. Жалпы француз революциясынан бері елде 17 конституция болды.
- Заңнама ішкі және сыртқы факторлармен ауыстырылды. Мысалы, 1848 жылы француз конституциясы сол жылы болған революцияның нәтижесінде қабылданды. Аталған елдің ең соңғы заңдарының бірі Екінші Дүниежүзілік соғыстан әсер етті. Мәселен, аяқталғаннан кейін, 1946 жылы француз конституциясы жарияланды. Францияның қазіргі конституциясы 1958 жылдан бері қолданылып келеді. Оның құрылуына 1956 жылы Байкедегі өзінің әйгілі сөзінде Charles de Gaulle тұжырымдалған қағидаттар айтарлықтай әсер етті. Сонымен қатар, Мишель Дебра (Франция премьер-министрі) Францияның негізгі заңына да әсер етті.
- Құжаттың кіріспесінде 1789 жылғы Адам құқықтары декларациясына және 1946 жылғы Конституцияға кірісулерге сілтеме таба аласыз. Кейіннен Қоршаған ортаны қорғау туралы Декларация Француз Негізгі заңында (2004 ж.) Көрініс тапты. 1958 жылғы Франция Конституциясы 93 бөлімге бөлінген 15 бөлімнен тұрады. Рас, Францияның негізгі заңында құқықтар мен бостандықтар туралы тарау жоқ. Негізінде Францияның қазіргі конституциясы саяси институттарға қатысты мақалалардан тұрады.

- **1-бап.** Ол дәстүрлі түрде Францияның демократиялық және әлеуметтік республика екенін айтады. Айта кету керек, бұл мақалаға сәйкес, Франция - зайырлы мемлекет. Сондықтан, ЕО конституциясында жұмыс істегенде, француз премьер-министрі Христиандықтың мәтінінде аталған сөзге қарсы тұрды. Сондай-ақ, барлық француздар қандай да бір факторға қарамастан, заң алдында тең.
- **2-бап.** Елдің мемлекеттік тілі француз тілінде. Бұдан басқа, мемлекеттік нышандар сипатталады.
- **5 және 6-баптар** Президенттің функцияларын сипаттайды және оның 5 жыл мерзімге сайланатынын басады (бұған дейін президенттің өкілеттік мерзімі 7 жыл болды). Франция Конституциясы президентке өте маңызды державалар береді. Сондықтан, тіпті Чарльз де Голль уақытында, елде жеке билік режимі орныққан көптеген айыптар болды. Соған қарамастан, конституциялық механизмнің жұмыс істеуі Францияның заң үстемдігі қағидаттарына және атқарушы билікке жеткілікті бақылау жасауына негізделгенін көрсетті.
- **8-бап.** Француз Премьер-Министрін Президент тағайындайтыны туралы ескертеді.
- **12-бап.** Осы бапта президент жүзеге асыра алатын Парламентті тарату рәсімі сипатталады.
- **88-бап.** Осы бапта Франция мен Еуропалық Одақ арасындағы қатынастар сипатталады .

Бесінші республика Конституциясының ерекшеліктері

- 1958 жылғы 4 қазандағы Франция Конституциясы Бесінші Француз Республикасын бүгінгі күнге дейін реттейтін Францияның қолданыстағы Конституциясы болып табылады. Елдің Негізгі Заңы, сондай-ақ Францияның ең тұрақты Конституциясының бірі.
- Бесінші Республиканың құқықтық негіздері Үкіметтің тұрақсыздығы мен Алжирдегі соғыс дағдарысын аяқтау үшін әзірленді; ол күшті атқарушы биліктің қайтаруымен сипатталады.
- Екі адам өз идеяларын енгізді: Мишель Дебре, Премьер-Министрдің үлкен өкілеттілігі бар Британ моделін қабылдап, және генерал де Голль, Республика Президентін институттардың кепілгері ретінде бекітуге ниет білдірді.
- Бесінші республика Конституциясының кіріспесі екі негізгі құжаттарда: 1789 жылғы 26 тамыздағы адам және азамат құқықтары декларациясында және 1946 жылғы 27 қазандағы Конституцияға Кіріспеде бейнеленеді.
- 2004 жылғы Экологиялық хартия кейіннен қосылды. Бұл мәтіндер Республика заңдарымен танылған негіз қалаушы қағидаттар сияқты конституциялылық блогын құрайды.
- 1958 жылғы 4 қазандағы Конституция 1958 жылғы 28 қыркүйектегі референдумда қабылданған Бесінші Республиканың негізгі мәтіні болып табылады. Бұл Ұлы француз революциясы кезінен бастап Францияда он бесінші іргелі мәтін.

Веймар Республикасы

- Веймар Республикасы (нем. Weimarer Republik, Deutsches Reich Weimarer Republik (ақп.)) — 1919-1933 жылдардағы Германияның тарихи атауы.
- Атау Веймарда құрылған Ұлттық Құрылтай жиналысында қабылданған және сол 1919 жылы 31 шілдеде жаңа демократиялық конституцияда бекітілген басқару федералдық республикалық жүйесі.
- Ресми түрде мемлекет Герман империясы күндері кезіндегідей («Рейх» (Reich) сөзінің аудармаларында «мемлекет» және «империя» деген сөздер бар) «Герман мемлекеті» деп аталуын жалғастырды (нем. Deutsches Reich).

- Германияда 1918ж. 3-қарашада Киль қаласында ағылшын флотымен соғысқа дайындық жасау бұйрығын орындау артқан матростар көтерілісі өтеді;
- Германия шаруашылығын қажетті жұмысшы күшімен қамтамасыз ету үшін «Неміс еңбек майданы» кәсіподақ орнына құрылды;
- Германияда 1934 жылы «Ұяттық еңбекті ұйымдастыру туралы» Заң бойынша 18 бен 25 аралығындағы жастар еңбек міндеттілігін атқарды;
- Германияда фашистердің жұмысшыларға берген уәделері:
 - 1) Жұмыс беру,
 - 2) Жалақыны әділ төлеу,
 - 3) Жұмыс орнын көбейту,
 - 4) Зейнетақымен қамтамасыз ету,
 - 5) Өсімқорлар мен алыпсатарларды жою.

1949 жылғы Конституция

- Германия, одақтас кәсіп аймағында (Ұлыбритания, АҚШ және Франция) Екінші дүниежүзілік батыс бөлігінің қанды аяқталғаннан кейін, күйреген өсе бастады. Бұл шынайы болды мемлекеттік жүйесінің ұлтшылдықтың ащы тәжірибесі белгілі ел. 1949 жылы қабылданған неміс Конституция, бекітілген парламенттік республикаға, азаматтық бостандық, адам құқықтары мен федерализм қағидаттарына негізделген болатын.
- Жаңа Конституцияға сәйкес, Батыс Германия бүкіл аумағы әр түрлі партиялардың қанаты нео-нацистік қызметін, сонымен қатар коммунистер ғана емес тыйым салынды, бұл факт болды. Сондай-ақ, 1949 жылғы неміс Конституция кейбір үстемдіктерді белгілейді : демократия принциптерін әлеуметтік бағдарланған, институттарын заң үстемдігі басым рөлі мемлекеттік органның және елдің федералдық құрылымы.
- Кез келген түзетулер жасауға, негізгі заңға өзгерістер мен толықтырулар міндетті Бундестаг мүшелерінің кем дегенде үштен екісінің даусымен олардың келісу және бекітуі талап етеді.

Преамбуласы:

- ✓ Құдай мен халық алдындағы жауапкершілігімізді сезіне отырып, өздерінің ұлттық және мемлекеттік бірлігін сақтауға және бейбітшілік әлеміне біртұтас Еуропаның тең құқылы мүшесі ретінде қызмет етуге ұмтылуымен шабыттанған неміс халқы Баден, Бавария, Бремен, Гамбург, Гессен, Төменгі Саксония, Солтүстік Рейн-Вестфалия, Рейнланд-Пфальц, Шлезвиг-Гольштейн, Вюртемберг-Баден және Вюртемберг-Гогенцоллерн штаттарында, өтпелі кезеңге мемлекеттік өмірдің жаңа тәртібін беру мақсатында, Германия Федеративтік Республикасының осы Негізгі Заңын өзінің құрылтайшы өкілеттігі арқылы қабылдады. Ол осы процеске қатысу мүмкіндігінен айырылған немістердің атынан да әрекет етті. Бүкіл неміс халқына ерікті өзін-өзі билеу принципіне сүйене отырып, Германияның бірлігі мен бостандығы ісін аяқтауға шақырады.

**№15-ДӘРІС. «Қазіргі кездегі Азия
елдерінің мемлекеті мен
құқығының тарихы»**

**15-дәріс. «Қазіргі кездегі Азия
елдерінің мемлекеті мен
құқығының тарихы»**

Жоспары:

- ❖ *Қытай* Конституциясы;
- ❖ Мемлекеттік биліктің жоғары органдары;
- ❖ Мемлекеттік басқарудың жоғары органдары;
- ❖ *Жапониядағы* оккупациялық тәртіп;
- ❖ Соғыстан кейінгі Жапония құқығы;
- ❖ 1947 жылғы Жапония Конституциясының ерекшеліктері.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Оқу құралы / Ж. С. Әлдибеков. - Алматы : Жеті Жарғы, 2016.
- История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов: В 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О. А. Жидкова и д. ю. н., проф. Н. А. Крашенинниковой. — 2-е изд., стер. — М.: Норма, 2004.
- Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. Лекциялар курсы / Мұхтарова А.Қ. - Алматы : Нұр-пресс, 2005.
- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>

Қытай Конституциясы

- ✓ Конституцияны дайындау және қабылдау, ҚКП ОК басшылығымен және нұсқауымен дайындалған Қытайдың қолданыстағы 1982 жылғы Конституциясының жобасы 1982 жылғы сәуір-қараша айларында бүкілхалықтық талқылауға шығарылды және оны Қытай парламенті - Халық өкілдерінің бүкіл қытайлық жиналысы қабылдады.
- ✓ Бұл Конституция Қытайдың 1954 жылғы бірінші конституциясын, сонымен қатар мәдени революция кезінде, 1975 және 1978 жылдары қабылданған конституциялық актілерді ауыстырды.
- ✓ Қазіргі кезең Қытайдың Конституциясында социализмді құрудың бастаушы кезеңі (преамбула), ал қытай қоғамы социалистік құрылым ретінде анықталған. Қытайда қоғамды социалистік тұрғыдан жаңарту міндеті алға қойылған, ол шамамен 100 жылдың ішінде толыққанды социалистік қоғамды құруға әкеп соғуы тиіс.

- ✓ Конституцияда көптеген демократиялық ережелер көрініс тапқан, азаматтардың құқықтарының кең қатары аталған, бірақ еңбекшілер мен қалған халықтың құқықтары ажыратылған. Мемлекеттік органдар жүйесі биліктің тармақтарға бөлінуін жоққа шығаратын, демократиялық орталықтандыру қағидасын басшылыққа ала отырып, мемлекеттік биліктің төменнен Жоғарыға қарай өкілдік органдардың қолында шоғырлануын көздейтін марксистік-лениндік ережелерді негізге алды.
- ✓ Конституцияда қоғамның әлеуметтік құрылымы туралы ережелер бар, онда халықтың түрлі топтары мен қабаттары белгілі бір дәрежелер бойынша орналасқан. Конституцияда жұмысшы табы, шаруалар, зиялылар, халық және халық жаулары деген түсініктер бар. Жұмысшы табы билік етуші тап ретінде сипатталады, жұмысшылар мен шаруалардың одағы туралы да айтылған.
- ✓ Қытай басқару нысаны бойынша - кеңестер түріндегі партократиялық республика, мемлекеттік-аумақтық құрылымы бойынша күрделі біртұтас мемлекет, саяси режим нысаны бойынша – диктатуралық социалистік мемлекет.

Конституцияны өзгерту

- ✓ Конституция ХӨБЖ Тұрақты комитетінің немесе ХӨБЖ депутаттарының бестен бір бөлігінің ұсынысы бойынша өзгертілуі мүмкін. Өзгертулер мен толықтырулар ХӨБЖ-нің бүкіл құрамының үштен екі даусымен қабылдануы тиіс. Өзгертуге жатпайтын баптар Конституцияда жоқ.
- ✓ **Өзгертулер:**
- ✓ 1982 жылы Конституцияға түзетулер төрт рет енгізілді (олардың бәрі экономика саласындағы либерализацияға байланысты болды);
- ✓ 1988 жылы -10-11 баптарға(жеке шаруашылықты және жерді жалға алуды заңдастырды)*
1993 жылы жаңартылған социализмге, социалистік нарықтық экономикаға бет алуға байланысты;
- ✓ 1999 жылы социалистік құқықтық мемлекет туралы ереже енгізілді;
- ✓ 2004 жылы барлық азаматтардың құқықтары мен міндеттерінің теңдігі жарияланды.

Қытайда азаматтардың конституциялық міндеттерінің ерекшеліктері:

- ✓ Азаматтарға бала тууды шектеу міндеті жүктелген.
- ✓ Қалалық отбасында бір баладан артық болмауы керек.
- ✓ Селолық жерлердегі отбасыларда екі баладан артық болмауы белгіленген.

Бұл ережені сақтаған жағдайда отбасы мемлекеттен материалдық көтермелеу алады.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі Жапониядағы оккупациялық тәртіп

- ✓ Екінші дүниежүзілік соғыста жеңілгенін мойындауға мәжбүр болған Жапония Потсдам конференциясының шешімдерін қабылдады. Потсдам конференциясының шешімі бойынша Жапонияны одақтастар атынан АҚШ оккупациялады. Осы сәттен бастап 1952 жылғы Сан-Франциско бейбіт шартына қол қойылғанға дейін Жапониядағы жоғарғы билік АҚШ-тың, оккупациялық әкімшіліктің басшысы генерал Макартурдың қолына көшті. Тек 1945 жылдың аяғына таман 11 елдің өкілдерінен тұратын Қиыр Шығыс комиссиясы және КСРО, АҚШ, Ұлыбритания және Қытай өкілдерінен тұратын Одақтық Кеңес құрылды. КСРО мен АҚШ арасында Жапонияның соғыстан кейінгі құрылысы жөнінде қайшылықтар өткір болды. Америка Құрама Штаттары, КСРО мен басқа да мүдделі елдердің, оның ішінде революция жеңісінің нәтижесінде 1949 жылдың 1 қазанында құрылған Қытай Халық Республикасының қатысуынсыз сепараттық бітім шартын дайындауға кірісті. 1951 жылдың қыркүйегінде Сан-Францискода Жапониямен бітім шартын жасау жөніндегі конференция болып өтті. Конференцияны ұйымдастырушылар КСРО делегациясы мен өзге мемлекет өкілдерінің енгізген түзетулері мен толықтыруларына құлақ аспады.

- ✓ Билік органдарының келесідей түрлері ажыратылады: мемлекеттік билік органдары (жоғары және жергілікті), мемлекеттік басқару органдары (жалпы құзыретке ие жоғары орган - үкімет, жергілікті - халық өкілдерінің атқарушы комитеттері), сот және прокуратура органдары.
- ✓ Мемлекеттік биліктің жоғары органдарының қатарына – Халық өкілдерінің бүкіл қытайлық жиналысы – мемлекеттік биліктің жоғары органы, оның тұрақты комитеті, республика төрағасы және оның орынбасары жатады.
- ✓ Халық өкілдерінің бүкіл қытайлық жиналысы провинциалардың, автономдық аудандардың, орталыққа бағынатын қалалардың халық өкілдерінің жиналысымен, сонымен қатар әскер өкілдерімен бес жылға сайланады.
- ✓ Конституцияға сәйкес сайлау жалпыға ортақ болып табылады. Белсенді және бәсең сайлау құқығын 18жасқа толған азаматтар пайдаланады.

- Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін 1946 жылғы Конституцияның қабылдануымен **Жапонияда** азаматтық, отбасылық, еңбек және қылмыстық заңдар қайта қаралып, жаңартылды.
- 1946 жылғы Жапония Конституциясында халық егемендігі қағидасы жарияланды, император саяси биліктен айырылды, ол «мемлекет пен халық бірлігінің символы» деп танылды, парламент "мемлекеттік биліктің жоғары органы және мемлекеттің жалғыз заң шығарушы органы" болып жарияланды.
- Конституция сондай-ақ негізгі демократиялық құқықтар мен жеке бас бостандықтарын бекітті. Конституцияның 9-бабында соғыстан бас тарту, халықаралық дауларды шешу құралы ретінде қарулы күш қолданудан бас тарту бекітілген
- 1946 жылғы Жапония Конституциясы американдық құқықтық көзқарастарға сәйкес сот билігінің рөлін күшейтті және тікелей сот қорғауына жататын азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтарының ережелерін қамтиды.

- Конституцияда бекітілген адамның негізгі құқықтарына жеке өмірге қол сұғылмаушылық (11-бап),
- жеке адамды құрметтеу (13-бап),
- заң алдында барлығының теңдігі (14-бап),
- ой, ар-ождан, дін, жиналыс, бірлестік, сөз бостандығы туралы ережелер , баспасөз және пікір білдірудің басқа әдістер бостандығы (19-23-баптар) көрсетілген.
- Қылмыстық сот ісін жүргізу саласында Конституцияда жарияланған азаматтардың құқықтарының маңызы зор:
- жазаларды тиісті сот тәртібінсіз қолдануға тыйым салу (31-бап),
- қандай да бір айыптау үшін сот ісін жүргізу құқығы (32-бап),
- заңсыз қамауға алуға тыйым салу(33-бап),
- қорғану құқығы (34-бап),
- заңсыз тінтуге тыйым салу (35-бап),
- азаптау мен қатыгез жазалауды қолдануға тыйым салу(36-бап),
- әрбір айыпталушының сотта қылмыстық істі өз ісін бейтарап соттың тез және ашық қарауына құқық, қажет болған жағдайда заңгерлік көмекті пайдалану құқығы(37-бап) және т.б.

- Конституцияда бекітілген адамның негізгі құқықтарына жеке өмірге қол сұғылмаушылық (11-бап),
- жеке адамды құрметтеу (13-бап),
- заң алдында барлығының теңдігі (14-бап),
- ой, ар-ождан, дін, жиналыс, бірлестік, сөз бостандығы туралы ережелер , баспасөз және пікір білдірудің басқа әдістер бостандығы (19-23-баптар) көрсетілген.
- Қылмыстық сот ісін жүргізу саласында Конституцияда жарияланған азаматтардың құқықтарының маңызы зор:
- жазаларды тиісті сот тәртібінсіз қолдануға тыйым салу (31-бап),
- қандай да бір айыптау үшін сот ісін жүргізу құқығы (32-бап),
- заңсыз қамауға алуға тыйым салу(33-бап),
- қорғану құқығы (34-бап),
- заңсыз тінтуге тыйым салу (35-бап),
- азаптау мен қатыгез жазалауды қолдануға тыйым салу(36-бап),
- әрбір айыпталушының сотта қылмыстық істі өз ісін бейтарап соттың тез және ашық қарауына құқық, қажет болған жағдайда заңгерлік көмекті пайдалану құқығы(37-бап) және т.б.

- Екінші дүниежүзілік соғыста Жапонияның жеңіліске ұшырауы және американдық күштердің жеті жыл бойы елді оккупациялауы жапон құқығына елеулі өзгерістер әкелді.
- Бұл англо-саксондық құқықтық отбасының (негізінен оның американдық нұсқасында) жапон құқығының дамуына басым әсер ете бастауына ықпал етті. Бұл әсер конституциялық, сауда және қылмыстық іс жүргізу құқығында ерекше байқалды.
- 1946 жылғы Конституция негізінде Азаматтық кодекстің мәтініне де маңызды өзгерістер енгізілді.
- 1947 жылы патриархалдық отбасы институты жойылды, әйел мен еркек отбасылық, мүліктік, оның ішінде мұрагерлік қатынастардың тең құқылы қатысушылары деп жарияланды.

- 1946 жылғы Жапония Конституциясының жобасының мәтінін американдық оккупациялық күштер штабының заңгерлері жасаған. Әрине, олар АҚШ Конституциясын үлгі ретінде пайдаланды. Сонымен, американдық үлгіге сәйкес Жапония Конституциясы конституциялық қадағалау институтын қарастырды.
- Дәл осы кезеңде «Сот ісін жүргізу туралы» (1947), «Прокуратура туралы» (1947), «Адвокатура туралы» (1949) заңдар қабылданды. Бұл заңдардың барлығы бірнеше рет өзгертілсе де, күні бүгінге дейін өз жұмысын жалғастыруда.
- Сонымен бірге, АҚШ құқығының жапондық құқық жүйесіне әсері әлі де болса жапон құқығын толығымен англо-саксон құқығының отбасына «тартуға» жеткілікті күшті болмады. Америкалық заңның әсері әлі де шектеулі және жеткілікті дәйекті емес.
- Жапон құқығының негізгі салаларының институттарының көпшілігі: азаматтық, сауда, азаматтық іс жүргізу және қылмыстық - әлі күнге дейін роман-германдық құқықтық отбасының дәстүрлеріне негізделген.